

Vladimir Todorović

PRICHE SMRTI I ŽIVOTA IZ KUTIJE 183

**TERRA
FORMING**

www.terraforming.org

Priče smrti i života iz kutije 183

Vladimir Todorović

Vladimir Todorović
Priče smrti i života iz kutije 183

Urednik:
Miško Stanišić

Predgovor:
Nevena Bajalica, Vera Ungar

Lektura:
Ljiljana Čumura

Grafički dizajn:
Darko Vuković

Naslovna strana:
Uhapšeni Jevreji u novosadskoj sinagogi pre deportacije
(Copyright: United States Holocaust Memorial Museum, Provenance: Moshe and Malka Lovy)

Izdavač:
Terraforming
www.terraforming.org

Štampa:
Simbol, Petrovaradin

Tiraž:
300

ISBN-978-86-83018-02-4

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

341.485(=411.16)(497.113 Ваџка)"1944"

ТОДОРОВИЋ, Владимир, 1947-

Priče smrti i života iz kutije 183 / Vladimir Todorović. - Novi Sad : Terraforming, 2025 (Petrovaradin : Simbol). - 196 str. : ilustr. ; 25 cm

Тираж 300.

-- Priče smrti i života iz kutije 183 : (dodatak) / Vladimir Todorović. - 236 str.

ISBN 978-86-83018-02-4

а) Јевреји -- Депортације -- Бачка -- 1944

COBISS.SR-ID 161324041

Objavljivanje knjige pomogle su
Jevrejska kulturna i humanitarna fondacija „Sabitaj Buki Finci“, Beograd
i Jevrejska opština Novi Sad.

Predložak knjige nagrađen je na 68. nagradnom konkursu
Saveza jevrejskih opština Srbije za radove sa jevrejskom temom, za 2024. godinu.

SADRŽAJ

PREDGOVOR 7

VOJVOĐANSKI JEVIJEI IZMEĐU DVA SVETSKA RATA 10

REČ AUTORA 16

SVEDOČANSTVA BAČKIH JEVIJEJA 19

ADLER ANA	20	FIŠER dr FRANJA	61
ANGELUS DRAGAN	24	FODOR ĐORĐE	63
BALINT JELISAVETA	26	FODOR MARGITA	65
BARUH ALADAR	28	FRIDMAN ALFRED	66
BAŠ JOSIP	29	GAVIRC MIKŠA	68
BEK KLARA	31	GOLDMAN JULIJE	70
BERGER OTON	34	GOLDSTEIN ELA, rođ. TURNAUER i ČERKA ELLA	71
BLITZ LENKE	36	GROSS MARIJA, rođ. HÖFER	72
BLUM JELISAVETA	38	SUPRUGA HABERFELD MIRKA IME NEPOZNATO	73
BOROŠ JELISAVETA	38	HAKER MELITA	73
BOROŠ MIHAJLO	39	HAUER JOSIF	78
BRAJNER RUDOLF	41	HAUER SALAMON	79
CANGLMAJER ARANKA	42	HIRŠENHAUZER LEO	83
CILI JAFFA, rođ. NICHTBURGER	43	HOFFMAN BETTI	86
DAJČ TIBOR	44	HOFFMAN JOZEFINA, rođ. TREBIC	86
ENGEL LJUDEVIT	44	HOHMAN ADELA	87
DENEBERG dr HILDA	45	KATIĆ MAGDA	90
DEČEI ERNEST	47	KATIĆ KALDOR BELA	92
EDELSTEIN LEOPOLD	49	KORLATOVIĆ BERTA	94
EPSTEIN dr ZOLTAN	54	KRISHABER ARTUR	94
FENJE dr VIKTOR	55	LAMPEL PAVLE	96
FENJVEŠ ESTER	58		
FIŠER ERNEST	59		

LEDERER EDMUND	97	SANTO dr NIKOLA	132
LEDERER PAVLE	98	SATLER OTO	134
LEVI EUGEN	99	SESLER HINKO	135
LIBLING ALEKSANDAR	100	SIDON KARLO	136
LIPKOVIC EUGEN	103	SINGER ARANKA	137
LUSTIG LJUDEVIT	105	SRAJER IMRE	139
MANHAJM MARTIN	106	STANO ERNE	140
MENCER dr ALADAR	107	STEIN EMANUEL	141
MILER dr ALEKSANDER	111	STEINITZ ALADAR	143
NATAN ADOLF	114	STESSEL MIKŠA	143
OFNER EVA	116	STIPIĆ JELISAVETA	144
PERL KLARA	117	STRASSBERGER TEODOR	144
PILIŠ ELEMER-SAMUEL	118	ŠEFER HUGO	145
POLAČEK SAMOJLO	122	ŠIHA REGINA	145
POLAK ŠALAMON	123	ŠOSBERGER LADISLAV	148
POLGAR MARIJA VILMA	125	ŠULMAN dr MIRKO	149
RAJČER MAGDA	126	UNGAR IRENA	150
REITZER AGA	128	VAJNFELD GRETA	151
RAJTER JOSIP i SUPRUGA JOLAN, ROD.		VEKAŠ DEZIDER	152
HIRCHENHAUSER, ČERKA ERNA i SIN ERVIN	130	WESSEL BLANKA	154
ROTHBART EMIL	131	WEINSCHNELL EDMUND	155

PRILOZI

SVEDOČANSTVA NEJEVREJSKOG STANOVNIŠTVA 159

BALOG DEZIDER	160	PRODANOVIĆ MIRA	168
BAŠIĆ ILONKA	160	PROKEC ELEKA	169
GAL GIZELA	161	PUHALAK ROZA	170
DAMJANOV JAKŠA	162	RAKIN BRANKO	170
MALEŇČIĆ STEVAN	164	SCHMIDT MAGDOLNA	171
MATIĆ MILIVOJ	165	VIDAKOVIĆ HADNAĐ KOLOMAN	172
MUDRINSKI BOŽIDAR	166	ZAMUROVIĆ DUŠAN	172
PETROVIĆ MARGITA rođ. CIMBAL	167		

DOKUMENTI 177

Napomena

U nekim od objavljenih dokumenata i tekstova mogu se naći arhaični izrazi, ali i formulacije i reči za koje bi se moglo smatrati da spadaju u kategoriju jezičkih grešaka. Zbog autentičnosti istorijskih iskaza u najvećem broju slučajeva odlučili smo da ostavimo originalne verzije teksta.

PREDGOVOR

Pred vama je jedinstvena zbirka svedočanstava Jevreja Bačke koji su preživeli Holokaust. Svedočanstva je tokom leta i jeseni 1945. godine uzela *Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, sa ciljem da sakupi podatke o materijalnoj šteti i dokumentuje stradanja. U okviru Komisije nadležne za teritoriju pokrajine Vojvodine radile su posebne anketne komisije sa fokusom na specifične slučajeve masovnih zločina, podeljene po geografskim oblastima Vojvodine, odnosno po grupama zločina. Između ostalih, bile su to i *Anketna komisija za Bačku i Baranju*, kao i *Anketna komisija za utvrđivanje zločina izvršenih nad Jevrejima*. Materijali tih anketnih komisija činili su bazu za „Priče smrti i života iz kutije 183“.

Ova zbirka dokumenata je jedan u nizu radova Vladimira Todorovića koji svojim višedecenijskim predanim istraživačkim radom identifikuje, sakuplja i čini dostupnim podatke o stradanjima i tragediji bačkih Jevreja čija iskustva i sam nosi u svojoj porodici.

Vladimir Todorović je pripremio „Priče smrti i života iz kutije 183“ u saradnji sa NVO Terraforming kako bi se svedočanstva uključila u zbirku edukativnih materijala „Lopta u snegu“ posvećenih Raciji i Deportaciji.

Dok je *Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača* za primarni cilj imala sakupljanje podatke o materijalnoj šteti i ubijenima, u to vreme

se gotovo nikakva pažnja nije obraćala na psihološke, mentalne i emotivne traume preživelih, kao i na sveobuhvatne razorne posledice koje je Holokaust ostavio na jevrejsku zajednicu. Rad Vladimira Todorovića u sinergiji sa drugim delovima zbirke edukativnih materijala o Raciji i Deportaciji otvara prostor da se, osim sa izuzetno značajnim i potresnim dokumentarnim materijalom, šira javnost, a posebno mladi, suoče i sa duboko ljudskim i ličnim dimenzijama posledica zločina Holokausta.

Holokaust je u Bačkoj započeo već sa početkom mađarske okupacije. Zločini su vršeni u nekoliko perioda. Odmah po ulasku mađarskih snaga 12. i 13. aprila 1941. godine, u talasu nasilja stradalo je civilno stanovništvo Novog Sada, Sombora, Subotice, i drugih mesta. U Raciji u Južnoj Bačkoj u januaru 1942. godine, mađarska vojska i žandarmerija ubili su preko 4000 civila, uglavnom Srba i Jevreja. Samo u Novom Sadu je tada ubijeno oko 900 Jevreja, što je u tom trenutku bila gotovo četvrtina ukupne jevrejske zajednice grada. Tokom celog perioda mađarske okupacije Bačke, primenjivane su antijevrejske mere. Jevreji su obespravljani, maltretirani, pljačkani i proterivani. Svi muški Jevreji od 18 do 60 godina bili su prisiljeni da se jave na prinudni rad. Neki su bili poslani u radne logore u centralnoj Evropi, u Borski rudnik ili u „radne jedinice“ na Istočni front. Mnogi od njih su ubijeni ili su podlegli

od bolesti i iznemoglosti. Nakon što su nemačke trupe okupirale Mađarsku u martu 1944. godine, odmah su uvedene još oštrije antijevrejske mere, što je pogodilo i Jevreje u Bačkoj. Pljačka jevrejske imovine završena je u potpunosti, a Jevreji su prinuđeni da nose žutu oznaku na odeći.

Već u aprilu počinje jedna od najmonstruoznijih operacija Holokausta - deportacija mađarskih Jevreja, kada je za samo osam nedelja u okviru ove logistički izuzetno komplikovane i zahtevne akcije, transportovano i ubijeno preko 565.000 Jevreja iz Mađarske i sa teritorija pod mađarskom okupacijom.

Svedočanstva sakupljena u publikaciji bave se deportacijom i opisuju proces ove dobro organizovane akcije konačnog uništenja Jevreja.

Masovna hapšenja Jevreja na teritoriji cele Bačke, nemačke i mađarske snage su započele u jutarnjim časovima 26. aprila 1944. godine. Odvođeni su transportima do sabirnih logora u Subotici, Baji i Bačkoj Topoli gde su raspoređivani i deportovani vozovima u nacističke logore smrti, uglavnom u Aušvic. Većina je ubijena u gasnim komorama odmah po dolasku u logor. Nakon oslobođenja vratilo se samo nekoliko stotina Jevreja. Veliki broj preživelih se nekoliko godina kasnije iselio, pre svega u Izrael, ali i u druge zemlje.

Deportacije su počele sakupljanjima Jevreja najčešće u jevrejskim prostorijama, sinagogi u Novom Sadu, u Jevrejskim opštinama i sinagogama u Somboru,

Bečeju, Senti, Adi, Bačkoj Topoli, Kanjiži, Bačkoj Palanci, Bačkom Petrovom Selu i drugim mestima Bačke. Hapšeni su svi pripadnici jevrejske zajednice uključujući i decu, žene, stare i bolesne. Stvoren je jevrejski prihvatni logor u Bačkoj Topoli. Jevreji sa cele teritorije Bačke dovedeni su u subotički mlin i zgrade u nekoliko ulica u Subotici čime je formiran Subotički jevrejski geto. Odatle su stočnim vagonima deportovani u Segedin, Bačalmaš, Baju i dalje za Aušvic. Jedan mali deo vagona je otišao u Austriju gde su zatočeni Jevreji bili prisiljeni na iscrpljujući rad, uglavnom na farmama po Austriji, o čemu možemo saznati više iz dela prikupljenih svedočanstava. Imamo i svedočanstva iz logora Mathausen, Strasshof, Flossenburg, Terezien, Bergen Belzen, Komaron i drugih. Najveći deo bačkih Jevreja je deportovan i ubijen u logoru Aušvic Birkenau. Iz tog razloga, najveći broj svedočanstava opisuje selekciju i prijem u Aušvic i govori o organizovanom i rutinskom ubijanju u ovom najozloglašenijem nacističkom logoru.

Logor Aušvic Birkenau je sinonim za Holokaust, o čemu svedoči čuveni foto-album koji je preživela Lili Jacob pro-našla, sačuvala i predala Yad Vašemu na čuvanje. Na 193 fotografije koje je snimila *Erkennungsdienst* - logorska „identifikaciona služba“, detaljno se prikazuje dolazak kompozicije voza punog deportovanih Jevreja iz Ukrajine pod mađarskom okupacijom, iz geta u Beregovu, u maju ili početku juna 1944. godine. Fotografije daju detaljan prikaz dešava-

nja na prihvatnoj rampi logora Aušvic, oduzimanja prtljaga, selekcije zarobljenika od strane SS lekara, sprovođenje jedne grupe na egzekuciju, dok je u logor primana druga grupa koja je određena za prinudni rad. Upravo u ovom periodu sa ostatkom Jevreja iz Mađarske okupacione zone su stigli i Jevreji iz Bačke. Svedočanstva koje je Vladimir Todorović sakupio dopunjuju naše znanje i razumevanje ovog strašnog zločina bez presedana.

Od oko 12.000 deportovanih bačkih Jevreja, jedva trećina je dočekala slobodu. Sabrana svedočanstva predstavljaju prvi zapis iskustava preživelih, praktično odmah po povratku iz zatočeništva. Ovaj izuzetan rad ima posebnu vrednost u vremenu kada je preživelih svedoka

sve manje među nama, kada se kultura sećanja suočava sa izazovima iskrivljenja i zloupotrebe istorije zarad širenja populističke i nacionalističke propagande, negiranja saučesništva u zločinima, rehabilitacije osvedočenih nacističkih saradnika, i kada smo svedoci jačanja i širenja antisemitizma. Zbog toga vrednost rada Vladimira Todorovića uveliko prevazilazi lokalni i regionalni značaj, i daje izuzetan doprinos, s jedne strane boljem sagledavanju evropskog Holokausta kao zločina koji je obuhvatio celi kontinent, a sa druge, sveobuhvatnijem razumevanju posledica Holokausta iz duboko lične i lokalne perspektive preživelih Jevreja Bačke.

U Novom Sadu, januara 2025.

Nevena Bajalica

suosnivač NVO Terraforming,
članica delegacije Republike Srbije u Međunarodnoj
alijansi za sećanje na Holokaust IHRA

VOJVOĐANSKI JEVREJI IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

Formiranje nove države, Kraljevine SHS, kasnije preimenovane u Kraljevinu Jugoslaviju probudilo je velika nadanja među dvadesetak hiljada vojvođanskih Aškenaza i Sefarda, bogatih tradicijom i dinamičnim kulturnim životom. Ranije iskazivana vera i nada da dolaze bolji dani su se Jevrejima pokazale opravdanim i značajan deo perioda između dva svetska rata svakako pripada vremenu njihovog značajnog napretka.

Zajednička organizacija jugoslovenskog jevrejstva, Savez jevrejskih veroispovednih opština, osnovan je već 1919, ali su protekle dve godine dok Ministarstvo vera SHS nije odobrilo pravila, odnosno statut. Delokrug rada Saveza, jasno, određen je bio tek donošenjem Zakona o jevrejskoj verskoj zajednici deceniju docnije, kada je država izjednačila ravnopravnost jevrejske veroispovesti sa ostalim veroispovestima. Zakon je bio visoko cenjen u jevrejskim krugovima, jer je izglasan u trenutku kada je jevrejska zajednica u pojedinim evropskim državama prolazila kroz teška vremena i obaveza je kazati da je Jugoslavija po ovom pitanju prednjačila u odnosu na mnoge druge sredine. Takođe, pojedina rešenja u jugoslovenskom aktu mogla su da posluže kao smernice i osnova drugima u rešavanju manje-više sličnih pitanja, a manjkavost je bila u tome što se omogućila podela

ipak nevelike zajednice. Savez jevrejskih veroispovednih opština bio je organizacija neortodoksnih opština, dok se ortodoksnim, na njihov zahtev, dopustilo formiranje posebnog udruženja.

Izazova je bilo još. Recimo, u novosadskoj jevrejskoj opštini, i ne samo u njoj, oštro se polemicalo između konzervativnog rukovodstva i mlađeg članstva, zastupnika savremenih ideja u jevrejskoj orijentaciji.

Bilo je ovo vreme i jačanja cionističkog pokreta, podstaknutog Balfurovom deklaracijom i palestinskim mandatom, koji su budili nade u skoro ostvarenje jevrejskih ideala, izgradnji domovine jevrejskog naroda. Razume se, to su pratile cionistička propaganda i intenzivne aktivnosti, čemu se mora pridodati da cionizam nije nudio samo ideologiju, već je Palestina podržavana i značajnim finansijskim priložima.

* * *

Jevrejske osnovne škole, ne samo u Vojvodini, podržavljene su 1921. godine, što je donelo određene probleme. Veliki broj dece još nije savladao državni jezik, srpsko-hrvatsko-slovenački i iste godine je doneta naredba da mađarska odeljenja srednjih škola mogu da pohađaju samo deca mađarske narodnosti, dok su svi ostali upućeni na nastavu na jeziku države. Na intervenciju Jevrejskog

kulturnog saveza, s izuzetkom Jevrejske veorispovedne opštine Novi Sad zbog razmirica između dve struje, ministar prosvete je odobrio osnivanje jevrejskih odeljenja, čime je pružena mogućnost da se jevrejska deca vaspitavaju u okvirima svoje vere, dakako na državnom jeziku.

Kada se radi o starijim generacijama, zabeleženo je da su sporije savladavali državni jezik, te su se mnogi od njih širom Vojvodine opredelili da pohađaju kurseve i uče srpski jezik i gramatiku.

Ubrzo potom, Jevreji Vojvodine počinju da se nalaze u svim jugoslovenskim nacionalnim udruženjima, u Sokolu, u dobrotvornim društvima, među posetiocima pozorišta, članovima biblioteka, među autorima napisa u jugoslovenskim listovima i časopisima... Čak i rabini drže propovedi u hramovima na državnom jeziku.

* * *

Premda uživaju punu ravnopravnost s ostalim narodima, povremeno se tu i tamo javljaju zlonamerni glasovi na njihov račun, pa je tako u času atentata na regenta Aleksandra, 19. juna 1921. bilo sumnji da su ga podsticali vojvođanski Jevreji, što se nedugo iza toga pokazalo netačnim. Kada je 16. avgusta 1921. preminuo kralj Petar, novosadsko jevrejstvo je na vanrednom zasedanju iskazalo tugu i žalost za preminulim monarhom, uz isticanje zahvalnosti za miran, spokojan i dobar život, uz istovremenene

pozdrave u znak podrške novom kralju, Aleksandru I.

Nakon tragične pogibije kralja Aleksandra 9. oktobra 1934. u Marselju, vrhovni rabin Jugoslavije dr Isak Alkalaj je uputio proglas, navodeći da jevrejska zajednica saučestvuje u bolu za kraljem uvek pravičnom prema svim svojim podanicima i u svim sinagogama širom zemlje su održani pomeni za pokoj njegove duše.

Već aprila 1935. u Palestini je na svečan način zasađena Gora kralja Aleksandra I Karađorđevića, kao izraz zahvalnosti jevrejskog naroda za njegovu podršku stvaranju izraelske države, kao i za prijateljstvo prema jugoslovenskim Jevrejima. Samo pet godina ranije, darovima jugoslovenskih Jevreja zasađena je Šuma kralja Petra Oslobođioca u tadašnjoj Palestini, sa 10.000 stabala, a po pisanju štampe, jugoslovenski Jevreji su s posebnim oduševljenjem podržali ovu akciju, odajući počast Kralju Petru za naklonosti prema svojim sugrađanima jevrejskog porekla.

* * *

Posle oslobođenja, 1923. osniva se jevrejska bolnica „Dr Bernat Singer“ u Subotici, a novosadski Jevreji 27. aprila 1930. svečano proslavljaju 200-godišnjicu svog verskog udruženja, „Hevra Kadiša“. Tada je održana i osnivačka skupština Društva jevrejskog utočišta za stare i siročad, potom se osniva i Sport klub „Juda Makabi“ sa više sekcija, podiže se Jevrejski kulturni dom, zatim

Jevrejsko utočište za stare i siročad, formiraju se pevačka društva, izdaje se više jevrejskih nedeljnih novina i časopisa, počinje rad jevrejskog zabavišta, otvaraju se i privatne škole...

Imena mnogih viđenijih Jevreja tog vremena nalaze se među nagrađivanima društvenim priznanjima za učešće u razvoju svojih sredina, a pripadnici jevrejske zajednice počinju da poseduju trgovine, zanatska preduzeća, veletrgovine, fabrike... Jevreji su i lekari, advokati, rukovodnici u industriji, bankari i na vodećim pozicijama u osiguravajućim društvima. Isto, uvoznici su i izvoznici različitih roba, građevinski preduzimači, inženjeri i arhitekta, vlasnici su brodarskih preduzeća, zemljišnih poseda, učitelji, novinari i umetnici. Ima ih i u društvima prijatelja prirode i organizatorima izleta i putovanja za sve građane, organizuju kurseve o jevrejskoj istoriji i hebrejskog jezika, u Jugoslaviji gostuju evropski nadrabini, cionistički prvaci, priređuju se koncerti eminentnih muzičara jevrejskog porekla i kantori...

Da novu državu u punoj meri smatraju svojom ilustruje i to da Društvo „Kora hleba i dečje obdanište“, socijalna ustanova na čijem čelu je bila Jelena Kon, od svojih početnih dana, od 1923, pomaže mališane siromašnih novosadskih građana, bez obzira na to koje su veroispovesti. Pripadnici jevrejske zajednice iskazuju solidarnost sa svim sugrađanima, daju priloge za zimsku pomoć, za poplavljene, za izbeglice iz Istre, za izgradnju Đačkog igrališta u Novom Sadu, za

Englesko-jugoslovensku dečju bolnicu u Sremskoj Kamenici, za spomenike, spomen domove i razne druge namene.

Sa druge strane se isto uzvraća poštovanjem i uvažavanjem, pa tako kao ilustracija odnosa može, na primer, da posluži sahrana dr Ignaca Papa. Ovaj nadrabini se od 1881. do 1918. starao o verskom životu novosadske zajednice, a umro je 1934. u Slovačkoj, gde se po penzionisanju skrasio kod svoje dece. Njegovi posmrtni ostaci doneti su u Novi Sad i bili su najpre izloženi u sinagogi. Obredu su, pored Jevreja prisustvovali i drugi građani. List „Egyenlőség“ od 22. decembra 1934. piše o dirljivoj svečanosti, navodeći i to da je ulica bila puna ljudi kada je kovčeg ponet prema groblju, a da su povorku predvodili policajci u paradnim uniformama. Sve prodavnice su bile zatvorene u vreme prolaska kolone, a po gradonačelnikovom naređenju, u znak počasti bile su upaljene ulične svetiljke.

I drugi Somborci, a ne samo Jevreji, na dostojanstven i svečan način su se oprostili nekoliko godina kasnije, od nadbrabina dr Simeona Gutmana. Za ovog duhovnog vođu Jevreja se govorilo da nema sredine, bez obzira na versku pripadnost većine njenih žitelja u kojoj nije bio omiljen. Veoma su cenjeni njegova plemenitost i visoko obrazovanje, kao i ugled koji je kao teolog uživao, o čemu svedoči i to da su njegovi članci i studije objavljivani ne samo kod nas, već i širom Evrope i Amerike.

* * *

Procvat nacizma i fašizma u Evropi počeo je da, donekle, menja situaciju i u Jugoslaviji, pa je tako sredinom tridesetih prošlog veka moguće naći u štampi, iza koje stoji pokret „Zbor“ Dimitija Ljotića, prve tekstove pune netrpeljivosti prema Jevrejima. Ilustrovani su citatima iz Hitlerove knjige „Moja borba“. Obaveza je napomenuti da se radi o malotiražnim listovima, kao i to da su ove novine često bile na meti cenzure i sudskih zabrana.

Nasuprot pomenutoj, takozvana glavna štampa, još tada je zastupala ideje građanske jednakosti i demokratije. Međutim, od 1935. Jevreji su u sve dramatičnijoj situaciji u nacističkoj Nemačkoj, gde su doneti Zakoni o zaštiti nemačke krvi i nemačke časti i Zakon o državljanstvu Rajha, čime praktično, počinje „rešavanje jevrejskog pitanja“. Ni u Mađarskoj nije bolja situacija. Antisemitizam, probuđen odmah posle pada proleTERSKE republike 1919, dobija zakonsku podlogu već sledeće godine, prvu u Evropi. Doneta je naredba „*numerus clausus*“, procentualno ograničenje prijema na školovanje pripadnika jevrejske veroispovesti, pa potom i drugi antijevrejski akti. I u Italiji se fašizam budi nedugo posle Prvog svetuskog rata, a Musolinijevi crnokošuljaši promovišu nacionalizam, militarizam i autoritarizam.

Tenzije su se, jasno, odražavale i na situaciju u Jugoslaviji. Iako su Jevreji i

dalje uživali formalnu pravnu jednakost, antisemitizam se javljao u različitim oblicima i desničarski politički pokreti i organizacije imali su ga u delu svoje retorike. Uprkos tome, Jevreji su nastavili svoju integraciju u društvo i učešćem u svim oblicima života, dok su rabini i intelektualci doprinosili očuvanju identiteta zajednice, koja je uspevala da zadrži značajan stepen autonomije kroz svoje verske i kulturne institucije.

* * *

Sve zategnutiji odnosi u Evropi odražavali su se, jasno, i na situaciju u Jugoslaviji, pa samim tim otežava i onu u Vojvodini, gde kulturno i prosvetno društvo nemačke manjine Kulturbund postepeno raste u nacističku polugu i vremenom postaje ključni instrument za širenje nacističkih ideja. Kroz mrežu škola, kulturnih i sportskih društava, propagira se nemačka nacionalna superiornost i lojalnost Trećem Rajhu, a krajem treće decenije članovi Kulturbunda aktivno učestvuju u pripremama za okupaciju.

Tu je i deo članstva organizacije Mađarske narodne zajednice „*Magyar Népközösség*“, inače političke i kulturne orijentacije u cilju očuvanja mađarskog identiteta. U tridesetim postaju bliski Mikloš Hortijevoj Mađarskoj, kroz podržavanje revizionizma i prihvatanje antisemitskih stavova. Još neki kulturni klubovi i društva Mađara u Vojvodini aktivni su u propagiranju nacionalizma, među kojima i pojedine omladinske grupe, inspirisane sličnim pokretima

u Mađarskoj, pod uticajem antisemitizma i fašizma. Njihova aktivnost posebno dolazi do izražaja nakon donošenja antijevrejskih zakona 1938–1941.

Štampa Kraljevine Jugoslavije, s vremena na vreme registruje drastične ispadе, pa se u godinama pred okupaciju beleži da su u Somboru razuzdani mladići nemačkog porekla razlupali izlog na trgovini Lipković, na kojoj su nacrtali kukasti krst. U Vrbasu se istih dana dele leci sa natpisom „Nemci, ne kupujte kod Jevreja,“ a istovremeno su na kućama Jevreja, ali i pojedinih Mađara crtani kukasti krstovi.

Ubrzo posle toga, u Bačkom Petrovom Selu, grupa mladića povezuje električni vod sa kvakom vrata na sinagogi. Kako vreme prolazi, antisemitizam nastavlja da se širi, pa se tako u Apatinu ispisuje na zidovima „Jevreji napolje iz Apatina“ i „Bog Jevreja je novac“, a režimski listovi počinju da objavljuju tekstove mržnje protiv Jevreja. Jasno, i zakonski akt „*numerus clausus*“ čini svoje, tako da se sve češće dešavaju različiti incidenti. Nemački novinar Franc Rot, primera radi, Suboticom vozi automobil sa zastavicom na kojoj je „svastika“, pa štampa piše o inženjeru Bergeru, koji traži da je ukloni...

Ili, novine „Dan“, 15. oktobra 1937. objavljuju tekst „Negostoljubivi Novosađani“, koji govori o dolasku u grad pedeset automobilista iz Nemačke, u okviru obilaska država istočne i jugoistočne Evrope. Nemački automobilisti su

bili, kaže se, neobično zadovoljni dočekom u Kuli i Osijeku, ali i iznenađeni suzdržanim i hladnim prijemom u Novom Sadu. Znatiželjnici na trotoarima gledali su goste neljubazno, pa se članak završava konstatacijom da je uvek srdačan Novi Sad, prvi put valjda otkako postoji, bio neprijatan i da je jevrejski grad.

Pojedini Jevreji, opet, suočavaju se s ozbiljnim problemima zbog svog nesređenog državljanstva, tako da mnoge od njih proteruju iz Jugoslavije. U štampi nalazimo da je u Novom Sadu nastanjeni jevrejski izbeglica iz Beča, Filip Štolcberg izvršio samoubistvo 1938. zbog istekle privremene dozvole za boravak u Jugoslaviji. Bio je prinuđen da ide, a u svom oproštajnom pismu opisao je tragičan život imigranata.

S druge strane, javlja se otpor, ali ni uvodnik dr Dragiše Todorovića u časopisu „Glas Matice srpske“ iz 1938, kritika rasističke teorije (tekst je preneo list „Dan“ 10. maja iste godine), ili reč drugih autoriteta, kao recimo, filozofa, sociologa i književnog kritičara Petra M. Ilića, ne uspevaju u većoj meri da doprinesu izmeni stanja u Vojvodini.

Situacija se, jasno, drastično pogoršava nakon mađarske okupacije dela Vojvodine 1941. godine, kada Jevreje isključuju iz javnih službi, obrazovanja i kulture, a imovinu im konfiskuju. U Bačkoj Topoli mađarska vojna uprava već u maju te godine osniva logor za Jevreje i Srbe. Šire se inicijative za „arianizaciju“ privrede, jevrejski trgovci i zanatlije se suočavaju s bojkotom, poje-

dine stranke traže ograničenje njihovog ekonomskog uticaja, lokalne novine i časopisi objavljuju antisemitske karikature i članke, Jevreji se okrivljuju za inflaciju, nezaposlenost i moralnu dekadenciju...

* * *

Kada je o Bačkoj reč, mada podaci variraju, posleratne procene sugerišu da je preživelo oko tri hiljade do pet hiljada Jevreja.

Vera Ungar

REČ AUTORA

Među desetinama hiljada dokumenata, kutija i fascikli pohranjenih u Arhivu Vojvodine nalazi se i kutija pod brojem 183. U njoj su sačuvani iskazi dojučerašnjih logoraša, Jevreja deportovanih iz Bačke u Aušvic, Bergen Belzen i druge logore, i njihove sabraće oterane na prinudni rad. Iskazi su dati u danima neposredno nakon oslobođenja i povratka u Jugoslaviju, 1945. godine.

Ovde sam poslagaio sećanja tog sveta zahvaćenog zlom u danima kada se slutio kraj rata, kada su izrodi trpeli teške poraze na svim frontovima, ali su i pored toga ostali jednako istrajni u bavljenju likvidacijama Jevreja kao kada su zapucali prvih dana rata. U ropcu su angažovali značajne vojne snage, uspostavili nove sabirne logore, reorganizovali železnički red vožnje radi nesmetanog transporta na gubilišta, u Aušvicu podigli još jedan krematorijum, a golobrade poterali među dželate. Ništa drugo nije bilo preče od toga da jevrejska svakodnevica i dalje bude prožeta smrću i pljačkom, ma i nemali nesrećnici više ni novca, ni zemlje, ni slika ili nameštaja. Valjaće sve što je još ostalo.

Bezumni ulog nije donelo takozvano „konačno rešenje“. Ljudskost se isprečila sistematičnosti monstuma, tmina nije progutala sve Jevreje.

Iskaze povratnika, bačkih nesrećnika, zabeležila je i sabrala *Anketna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača prema Jevrejima u*

Vojvodini, formirana neposredno po povratku oslobođenih logoraša.

Sva svedočanstva, međutim, nisu evidentirana. Neki povratnici su još bili na lečenju, neki nisu želeli ili nisu bili u stanju da ponovo evociraju užasna sećanja. Pojedini nisu bili voljni da se poveravaju novim vlastima. Bilo je i onih koji su ostali nemi jer su im nacifašisti uterali strah za sva vremena. Neki su, opet, imali samo njima znane razloge da prećutano potope u bunare tajni. Najzad, bilo je i onih koji se po izlasku iz logora nisu vratili kućama, nego su se zaputili u druge zemlje nošeni željom da svoj mali svet iznova grade negde drugde.

Priče iz kutije 183, primetićete, kao da nisu ovozemaljske. Otpočinju sumrakom života, porodičnom propašću i bezmalo su na rubu vlastite smrti, odakle nas svedoci vode nazad u život. Nipošto u njihov nekadašnji život, nego, bez izuzetka, u drugačiji, prevashodno svoj, kakav-takav, ali ipak - život!

Celovitiju predstavu o tragediji, deportaciji, svakako bismo imali i da je vojvođanska partizanska štampa šire sagledala proleće 1944. godine, da se pisalo i o nepočinstvima neprijatelja prema stanovništvu. Stradanja, međutim, nisu bila u fokusu, sem ako se nisu odnosila na pogibije najistaknutijih boraca, mada je obaveza da se kao polazište uzmu u obzir izuzetno teške okolnosti u kojima su ove novine stvarane. Pa opet, zar je moguće da se nije znalo za internira-

nje onolikih bačkih Jevreja u logore, tim pre što se krajem leta 1944. čitalo da je Crvena armija nailazila „na tragove neprijateljskih zverstava u Harkovu, Kijevu, Odesi...“.

Predstavljajući svedočenja izostavio sam završne rečenice u svakom, u kojima se kaže da su davaocima izjava pročitani njihovi iskazi i da je svaki izjavio da je zapisano potpuno verno njegovom kazivanju, kao i to da je voljan da na izrečeno položi zakletvu.

Podozrivi bi možda mogli da iskažu rezervu, da posumnjaju u to da je obuzetost svedoka bolom i jadom odvela preko granice do koje seže verovanje. Stoga sam iskazima zauvek unesrećenih pridodao još neka izabrana sećanja u formi iskaza nejevrejskih očevidaca zločina nad bačkim Jevrejima.

Tu su, kao svedočanstvo, razni dokumenti, između ostalih i lista prognanih u subotički geto i spisak ubijenih. Kada se radi o listi stradalih, a ima ih nekoliko manje-više sličnih, napominjem da je i ova nekompletna. Nije svako ime bilo zabeleženo, iz ovih ili onih razloga. Običaj je reći, vremena su bila složena, beležilo se kako se moglo i umelo, ali i takav, necelovit spisak užasava. Kao da nema kraja nizovima imena nedužnog i čestitog bačkog sveta.

Pristojnost autoru nalaže da iskaže zahvalnost učesnicima u prikupljanju iskaza. Prvi ljudi mesnih odbora Anketne komisije bili su dr Julije Kenig, dr Julije Dohanj, dr Pavle Holender, dr Milorad Popov, dr Bogdan Matić, Bogdan Manojlović, Vido Đurašković, Jovan Engler i Sever Zvekić, kao i njihove kolege, Petar S. Slavnić, dr Dobrivoj Savić, Slavko Popović, dr Premislav Radonić, Svetislav Sarka, Đorđe Vedrinski i dr Stevan Braun. Posao zapisničarki obavljale su Melita Haker, Ana Gal, Milena Gavanski, Jovanka Klajić, Lilika Lanji, Nada Mocika, Jelena Slavnić, Đulinka Bakalić, Marija Ercegovac, Jelka Miličić, Ljubica Vidaković, Ljubica Mendebaba, Bojana Jančić, Milka Dakić i Jovanka Topalović. U nekoliko mahova iskaze su zapisivali i dr Pavle Holender i Branislav Popović.

Koristio sam se dokumentima Arhiva Vojvodine, Muzeja Vojvodine, Saveza jevrejskih opština Srbije, Jevrejskog istorijskog muzeja, Istorijskog arhiva Subotice i pojedinih privatnih arhiva.

Dragocenu pomoć imao sam od Mire Adanje Polak, Kristine Nemeši, Ivane Kulačin, Barbare Panić, Bojana Zorića, Nikole Fischera Čelanovića, Stevana Mačkovića, Dejana Bolorina, Darjuša Samiija i Aleksandra Bursaća. Svima hvala.

Vladimir Todorović

Jevreji nemaju istoriju, imaju sećanja.

Lord Džonatan Saks, rabin

SVEDOČANSTVA BAČKIH JEVREJA

ADLER ANA

Senta

**41 godina, Jevrejka Mojsijeve vere, bombonjerka,
adresa Beogradska 9.**

Iskaz zabeležen 19. aprila 1945.

Dana 25. aprila 1945. noću dostavljena je objava prema kojoj svi ovdašnji Jevreji, bez obzira na doba starosti i zanimanje, od pet sati ujutru 26. aprila iste godine ne smeju napustiti svoje stanove i ujedno je objavljen statutarium¹ na čitavoj teritoriji grada Sente. Ovu objavu koja je izdata na mađarskom jeziku je potpisao Dr. Gusath Gyorgy, načelnik grada.

Po kasnijem našem saznanju, opšte deportiranje Jevreja otpočelo je na teritoriji čitave Bačke u obnarodovanom roku. Naredbu o tome je donelo mađarsko kraljevsko ministarstvo još 7. aprila 1944. godine. Ovu naredbu je potpisao državni podsekretar Baky Laslo iz Budimpešte.

Od 26. aprila 1944. godine pa sve do poslednjeg dana, tj. sve do 3. maja 1944. po ulicama našeg grada, i to u svakoj ulici, patrolirale su vojne patrole – trojke, i svakog onog Jevrejina koji bi se slučajno zatekao na ulici su hapsile i odvodile u policiju.

U sakupljanju jevrejskih porodica učestvovali su, prema datom uputstvu od policijskih vlasti, dva do tri zvaničnika, jedan nemački oficir ili podoficir i stručna lica, a naročito zlatari, radi procene vrednosti oduzetih dragocenosti.

U našu kuću su na taj način dospeli 28. aprila 1944. godine Halaš Peter, policijski detektiv, dr Kočiš Mačaš, opštinski sudija grada Sente, jedan nemački oficir, Bartok Pal, zlatar iz Sente i još nekoliko drugih predstavnika organa vlasti čija imena ne znam. Naredili su da im predamo sve dragocenosti i novac, kao i vrednosne papire. Gore imenovani za vreme sakupljanja ovih dragocenosti, kao i našeg sakupljanja su grubo postupali sa nama. Bilo je takvih članova komisije, kao što su Mesaroš Zoltan, policijski pristav² iz Pečuja, Tripolski Aladar, gradski činovnik, Olah Jožef, zlatar iz Sente, Bereznai Ciril, policijski pristav iz Mađarske, Sari Ištvan, policijski detektiv iz Mađarske koji su veoma grubo postupali tokom sakupljanja, kako nas Jevreja tako i naše imovine, jer su nas odmah opljačkali.

1 Statutarium označava skup pravila ili posebnih mera uvedenih u cilju očuvanja reda i kontrole.

2 Pristav je niži policijski službenik.

Nama je bilo dozvoljeno da pone-
semo nešto hrane, a od veša i odela
samo onoliko koliko smo mogli na sebe
da navučemo. Onima, pak, koji su uzeli
dva kaputa ili dve-tri haljine to su usput
oduzeli. Pošto su nam stanove detaljno
pregledali i prisvojili stvari koje su čla-
novima komisije bile potrebne i stanove
su zapečatili. Nas su natovarili na obična
teretna kola ili pak na teretne automo-
bile i kao strvoderi kućice su nas preneli
u jednu školsku zgradu, gde smo i stari
i mladi i bez razlike na pol bili smešteni
do idućeg dana. Tada su nas uvagonira-
li i odneli za Segedin. U međuvremenu
ponovo su nas skidali gole i jedna žen-
ska je detaljno pregledala da li negde ni-
samo sakrile neke dragulje. Pa ne samo
da su nas ženske pregledali, nego čak i
malu decu.

Za vreme opšteg sakupljanja i depor-
tiranja senčanskih Jevreja, nijednoj ov-
dašnjoj jevrejskoj porodici nije bilo do-
zvoljeno da izađe čak i na bunar, da bi se
snabdeli vodom. Na ovaj način mnoge
jevrejske porodice bile su bez vode če-
tiri-pet dana.

Iz Sente su nas pešice terali do žel.
stanice i usput tukli starije koji nisu mo-
gli brzo da idu. Na stanici bili smo uva-
gonirani u teretne vagone, u svaki po
50-60 osoba raznog pola i uzrasta.

U Segedinu smo bili dve nedelje, gde
smo bili smešteni u jevrejskoj crkvi i u
školi i u drugim zgradama, a što je važi-
lo kao tzv. geto. Za svo vreme koje smo
tamo proveli hranili smo se iz onog što
smo sobom poneli i od toga što smo do-

bili od segedinskih Jevreja. Spavali smo
u jednoj prostoriji i po nas nekoliko sto-
tina, i to na golom patosu. Za ovo vreme
jedan veći broj starih muškaraca i žena je
umro. U to vreme moglo nas je biti ne-
koliko hiljada u školi, u kojoj sam ja bila
smeštena.

Nakon dve nedelje su jedne noći
naredili da krenemo prema žel. stanici
Rókus, gde ćemo biti uvagonirani u te-
retne vagone. Kuda? To nismo znali. Sa
sobom nismo mogli ništa poneti. Imali
smo utisak da nas vode na takvo mesto
gde ćemo biti jednom za svagda likvi-
dirani. Kada smo teškom mukom pristi-
gli na teretnu stanicu, tu su čekale kom-
pozicije teretnih vagona, u koje su nas
zajedno sa decom, staricama i starcima
zajedno uvagonirali, nas 70-80 u vagon.
Naš vagon je bio zatvoren i zaključan.
Putovali smo bez hrane i bez vode dan
i noć. Kada smo izašli videli smo da smo
preneti za Baju. Tu smo bili smešteni u
fabrici nameštaja „Polak“. Tu smo skoro
celu noć proveli pod kišom nasred dvo-
rišta. Pokisli smo do kože, a deca proze-
bla. Prizor je bio strahovit, a naša oseća-
nja još strašnija. Sutradan smo smešteni
u razne barake i na tavane, gde smo
takođe na golim patosima spavali. Od
ovoga su mnogi stariji još poboleli i na-
stalo je masovno umiranje. Hranili smo
se iz onoga što smo dobijali od tamo-
šnje jevrejske crkvene opštine.

Jedne noći primetili smo da je stražu
nad nama preuzela nemačka vojska i to
tzv. SS trupe. Sutradan je naređeno da
se odmah spremimo i izađemo u redo-

vima na željezničku stanicu, gde smo bili uvagonirani u zatvorene teretne vagone, u svakom nas 75-85 duša, raznog pola i uzrasta. U ovim zatvorenim vagonima putovali smo pet dana do Aušvica, u gornjoj Šleskoj. U međuvremenu otvorili su vagone posle tri dana i iz istih izbacili mrtve i položili ih u jedan poseban vagon. Za svo vreme putovanja nismo dobijali ni vode ni hranu. U Aušvicu su još na željezničkoj stanici izdvojili muškarce od ženskih. Potom su nas sve ponovo sortirali. Decu obaška od sposobnih za rad i od onih starih, koji su već bili nesposobni. Nas ženske su takođe izdvojili, sposobne za rad i nesposobne.

Mi smo dospeli u jedan ogromni logor za Jevreje i političke krivce. Logor je bio teritorijalno velik oko 60 kvadratnih kilometara. Sav je bio ograđen električnim žicama, koje je postavljene oko jednog ogromnog zida vidine četiri metra. U ovom logoru postavljene su ogromne barake koje su sačinjavale čitave ulice. Tako je u jednoj ulici bilo smešteno nas trideset pa i više hiljada duša. Na ovaj način u čitavom logoru bilo je više od tri miliona duša.

Mi smo odmah smešteni u takozvani „C“ lager, koji je istovremeno bio i tzv. lager novajlija, gde su vršena najsvirepija zlostavljanja. Pre nego što smo smeštene u ovaj logor odvedene smo u jedno kupatilo, tamo smo skinute do gole kože i samo su nam dozvolili da zadržimo cipele. Naredili su opšte šišanje, tako da su nam svima do kože ošišali kosu, obrijali su nam sve malje, a potom nas oku-

pali, bez sapuna. Posle kupanja nismo dobile ništa čime smo se mogli obrisati, već smo se onako na hladnoći sušili, a potom smo navukli na sebe svaka jednu haljinu ili košulju. Svo naše odelo je oduzeto i nismo ga više mogli dobiti. Za svo vreme od dva i po meseca, koliko smo se zadržale u lageru ostale smo ovako, takoreći gole. Usled ovoga jako mnogo njih je pobolelo i umrlo. U ovom lageru kontrolu nad nama vršile su one Jevrejke koje su već tamo bile skoro tri godine, a koje su bile donete iz Slovačke ili pak iz Poljske. One su bile te koje su bile primorane da izvrše naredbe u pogledu zlostavljanja, dobijane od nemačkih zapovednika. Barake u kojima smo bile smeštene bile su različite. U nekima su bila tri reda nazovi kreveta, tako da smo na jednom ležaju mogle stati nas dvanaest. Bilo je takvih baraka u kojima toga nije bilo, nego je bila sama zemlja, a po sredini cementiran pod. Barake su prokišnjavale, a mi smo u toj bednoj haljinici ili u košulji ili samo u gaćicama morale ležati na blatnjavoj zemlji ili na kamenu. Usled toga je skoro svaka druga dobila zapaljenje pluća ili pak drugu neku bolest. Lekove nismo dobijale. Lekarsku pomoć takođe nismo primale. Od zapaljenja pluća jedini je lek bio taj da izađemo na sunce, ako bi nam to bilo dozvoljeno. Onda nam je sunce, koje je bilo toliko jako da je prosto pržilo, izlečilo pluća, ali nam je sagorelo kožu i dobili smo novu bolest, tzv. opekotine. Zavladała je posle izvesnog vremena i bolest usta. To je bila specijalna bolest,

kroz koju je svaki morao da prođe. Od svega toga niko nas nije lečio. Jednom rečju, preživeli smo sve bolesti koje su došle usled nedostatka vitamina.

Naročita pasija zapovednika lagera je bila da nas noću u dva podignu i postroje. Za to vreme, a trajalo je od ujutru u dva do osam ili devet pre podne, stalno su nas prebrojavali, a mi smo morali stajati u stavu mirno. Postrojene smo bile u ono malo haljinica ili košuljica što smo ih imali na sebi, a hladnoća je noću bila tako velika kao kod nas kada sviće. Isto ovo odvijalo se i popodne, od dva-tri sata, pa do sedam-osam uveče. Ukoliko bi iz neke barake falila neka osoba, jer je slučajno možda zaspala na nužniku pošto je to bilo jedino mesto na kojem se moglo sedeti, naredilo bi se da svi iz logora izađemo, postrojimo se i za sve vreme klečimo. Sve to bez obzira na to kakvo je vreme vladalo. U ono malo haljinica, pokisli i prozeblji stajali smo satima, a potom se sklanjali u barake, gde se odeća sušila na nama.

Oni koji su imali, tako su tvrdili, tu „sreću“ da boravimo u takvim barakama koje ne prokišnjavaju i u kojima ima drvenih kreveta od dasaka, morale smo od zboru do zboru tucati kamen, ma kakvo da je vreme bilo napolju. Kada smo se žalile zbog ovakvog načina postupanja, a naročito zbog toga što nismo imale nikakvu lekarsku pomoć ni lekove, rečeno nam je „a šta vi mislite, da ste došle u nekakav sanatorijum, vi ste došle u lager za uništavanje“.

Od onih Jevrejki koje su bile tu već nekoliko godina slučajno smo doznali da u ovom lageru postoji jedan specijalni krematorijum u kome se posle odnošenja u gasne komore spaljuju svi oni koji se jave kao nesposobni za rad ili pak kao teško bolesni. Mi to nismo videli, ali smo videli da u krematorijumu danju i noću gori vatra. Znam i to da su mrtve tamo spaljivali. Postojale su i takve plinske komore u kojima su prethodno obolele i nesposobne za rad ugušili. Nama je, šta više, prethodno saopšteno da su na ovaj način uništeni svi stari ljudi i starice, kao i deca nesposobna za rad.

Čim smo bili smešteni u zasebne barake, naređeno je svakom od nas da sve vreme moramo ćutati. Našim čuvaricama je naređeno da ako čuju nekog da govori da nas šamaraju ili tuku gvozdanim štapovima³. Ukoliko pak čuvarica nije bila u stanju da održi apsolutnu tišinu, u tom slučaju nju su kažnjavali nemački podoficiri i oficiri. Imena tih podoficira i oficira nismo mogli saznati. Mi smo svi bili tog uverenja da iz ovog lagera više živi nećemo izaći.

Ceo lager je bio tako uređen da su u njemu postojale zgrade sa specijalnim tornjevima, gde su stajali nemački stražari sa mitraljezima. Ovo je bila preventiva od eventualnog bekstva.

3 Više svedoka pominje da su bili tučeni štapovima, s tim da pojedini dodaju da su štapovi bili metalni, nekad gumeni. U pitanju su bili pendreci.

Naglašavam da je ovde postupak prema nama bio toliko grozan, da nisam u stanju da ga opišem svojim rečima.

Hrana u lageru bila je nedeljama čorba od koprive jako zasoljena, u kojoj je bilo šljunka, kamenja i parčadi drveta. Hleb je bio crn tvrd, od mekinja i kada smo ga jeli on nam je prosto parao grla. Od njega smo dobijali dnevno po 15 deka. Izjutra i uveče smo dobijali neku crnu kafu koja je bila topla i koja je jedina bila pogodna da je čovek kao živo biće potroši. Dobijali smo i nešto malo margarina, dnevno oko dve deke po osobi. U kuvanu hranu tj. u čorbu od kopriva stavljali su brom i neke druge lekove, usled čega smo sve izgubile men-

struaciju. Ovu hranu smo dobijali u jednom lončetu, tako da je na svaku osobu dolazilo po pola litra ove čorbuljine. Kašike nismo imali, tako da smo morali svi iz jednog lonca piti, obično nas deset iz jednog lonca, tako da smo svi dobili bolest usta.

Sredinom meseca avgusta pojavili su se u lageru nemački oficiri i one koje su sposobne za rad su izdvojili, a potom nas odneli na rad u razne jedinice. Na ovaj način ja i mnogo mojih drugarica dospele smo u Thorn (Poljska), gde smo radile na iskopavanju rovova. Na ovim radovima smo ostali dotle dok nas ruska vojska nije oslobodila.

ANGELUS DRAGAN

Novi Sad

**Rođen 2. 9. 1920, Žepče, Jevrejin, mehaničar,
stanuje u prostorijama Jevrejske opštine Novi Sad,
adresa Kralja Petra II 33.**

Iskaz zabeležen 13. avgusta 1945.

Dana 26. aprila 1944. odveden sam sa svojom familijom, koja se sastojala od mojih roditelja i moja dva brata (mlađi je imao 9, a stariji 11 godina) sa grupom od oko 2.000 novosadskih Jevreja u Suboticu. Ovde su mađarski fašisti izvršili selektiranje, te su odvojili žene koje su imale decu ispod 16 godina, bolesnike,

kao i muškarce iznad 60 godina, a žene iznad 50 godina. Ovi su ostali privremeno u Subotici, a kasnije su odvedeni u Auschwitz, dočim su nas prvo odveli u B. Topolu. Ovde smo bili svega jedan dan, pa su nas uvagonirali i odveli u Auschwitz. Krenuli smo 29. aprila, a stigli 2. maja, u zatvorenom vagonu. U putu

nismo dobili ni vode ni hranu, a ni radi nužde nas nisu pustili van. Iz B. Topole u Auschwitz je išlo oko 2.000 Jevreja. Već na samom putu je bilo mnogo smrtnih slučajeva. Kada smo stigli, ponovo su SS-ovci odvojili starije i bolesne, koje su kamionom odveli pa njih više nismo videli, već smo samo čuli da su njih ubili gasom i da su posle spaljeni. Naša grupa je odvedena na kupanje i na dezinficiranje, pa su nam oduzeli sve i dali nam štraf-tastu, kažnjeničku uniformu. Ovde smo ponovo bili jedan dan, pa smo uvagonirani i odneti u Wüstegiersdorf u Šleziji. Ovde je hrana bila jako slaba i sastojala se od supe dvaput dnevno i nešto kruha. Dnevno smo radili 11 sati, sa pauzom od pola sata za ručak. Ovde su nas stalno tukli i zlostavljali. Bilo je mnogo smrtnih slučajeva usled zlostavljanja. Moj otac je oboleo ovde u lageru usled slabe hrane, pa su ga SS-ovci odveli i više ga nisam video, samo sam čuo da je spaljen. Inače je dnevno bilo 40-50 smrtnih slučajeva usled slabosti i zlostavljanja.

Kada sam odveden u Nemačku bio sam potpuno zdrav. Usled slabe hrane i zato što nisam imao obuću oboleo sam u lageru. Noga se počela gnojati, tako

da sam invalid na levu nogu i bez pomoći štaka ne mogu da hodam.

Za rad sam potpuno nesposoban, pa me izdržava jevrejska opština. Vojska me je privremeno oslobodila vojne obaveze, usled toga što sam invalid na levu nogu.

Pre smo stanovali u Balaton ulici broj 1, a imali smo uređen stan od dve sobe sa nusprostorijama. Kada sam došao kući ništa nisam našao, jer su sve odneli fašisti i moja šteta iznosi 30.000 din. Ja sam po zanimanju mehaničar i taj svoj zanat ne mogu sada obavljati, te usled toga najmanje mesečno gubim 4.000 dinara. Po lekarskom mišljenju ću za dve godine biti sposoban za rad. Tako cenim svoju štetu usled umanjene radne sposobnosti na 100.000 dinara.

U Balaton ulici broj 1 stanuje neki Pap Jovan, koji je tamo stanovao i kada smo mi bili deportirani. Kada smo saznali da ćemo biti deportirani, hteli smo domaru te kuće po imenu Burka predati izvesne stvari na čuvanje. To je nekako doznao Pap i izjavio za domara i njegovu ženu da su veći komunisti i od čivuta, te ukoliko njemu neće dati stvari i da će ih predati mađarskoj policiji.

Drugo bitno nemam šta da kažem.

BALINT JELISAVETA

Stari Bečej

Jevrejka, udovica, ostali podaci nepoznati.

Iskaz zabeležen 15. avgusta 1945.

ad. 1 – Po dolasku mađarskih okupatorskih vlasti u Vojvodinu, Jevreji su bili primorani da plate specijalni ratni prirez, koji je bio veoma velik. Tako su Jevreji u St. Bečeu morali isplatiti na ime ratnog prireza svotu od 250.000 penga, iako je Jevreja u St. Bečeu bilo nešto više od 200, a prema tome je poreskih obveznika bilo još mnogo manje. Ovaj porez su plaćali samo Jevreji. Ukoliko ovaj porez ne bi isplatili, saopšteno im je da ne bi dalje mogli živeti u St. Bečeu. To je bila prva mera ka privrednom slabljenju i uništenju Jevreja.

Posle racije koja je izvršena 1942. g. Jevrejima koji su bili ubijeni, odnosno nad njihovom imovinom su postavljeni tutori, koji su bili Mađari. No kasnije, ako je bilo živih naslednika ili ako su se vratili kućama dobili su imovinu nazad, ali najčešće je bilo već dosta razvučeno što se tiče pokretnina i naslednici su morali primiti već smanjen inventar, ne imajući pravo da tragaju ili da potražuju oduzete stvari. I tom prilikom je nastupilo oštećenje Jevreja.

Početkom 1944. g. donet je zakon o oduzimanju nekretnina svim Jevrejima, kao i zabrana za rad po privatnim ili jav-

nim preduzećima. Tada je izvedeno potpuno privredno upropašćenje Jevreja.

ad. 2 – Svedok Balint Jelisaveta izjavljuje dalje da je veći deo okupacije živela u Budimpešti, jer se u St. Bečeu nije osećala sigurno od strane mesnih okupatorskih vlasti.

Dana 15. aprila 1944. g. odneta je od strane 4 člana K. E. O. K. H.⁴ u koncentracioni logor Čepel. U logoru je bila tri nedelje, posle čega je šalju na prinudni rad sa još mnogim Jevrejima, na kome je bila četiri meseca. Tada po naredbi Gestapoa odnose sve Jevreje u logore, tj. Jevreje jugosl. državljanke. Tom prilikom je svedok odnet u logor Bekešmeđe.

ad. 3 – Na prinudnom radu su ženske uglavnom poslate na poljoprivredne, baštovanske i fabričke poslove, a muškarci su uglavnom radili po fabrikama, a naročito na raskrčivanju ruševina nastalih od bombardovanja, kao i sahranjivanju mrtvih, kao i sve najteže poslove. Hrana je još bila podnošljiva, higijena tela se nikako nije mogla održavati, ma

4 K.E.O.K.H. (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) je bila Centralna nacionalna uprava za nadzor i kontrolu stranaca, uključujući jevrejske izbeglice i političke disidente u Mađarskoj.

i najmizernije. Grubosti je bilo, a ona se ogledala najviše u psovanju i šamaranju, a nekad je bilo i batinanja.

U logorima je već postupak bio mnogo grublji. Oduzet je prethodno sav nakit, novac i odelo. Odelo je ostavljeno ono što je već bilo na logorašu i to najpotrebnije. Hranu u logoru su dobijali od jevr. crkvene opštine i to samo hleb u najmanjoj mogućoj količini. Za logoraše mađ. vlasti nikakvu hranu nisu davale. Kako je broj logoraša bio vrlo velik, 22.000 lica, razumljivo da količina hleba nije bila dovoljna. Tek se toliko dobijalo hrane da se održi čovek kako-tako u životu. Logoraši su smešteni u dvorišta jedne ciglane, živeli su pod vedrim nebom, nemajući gde da se smeste prilikom nekog nevremena i kiše. Stražu su držali mađarski žandari i Nemci. Održavanje čistoće bilo je nemoguće i u najnižem mogućem smislu, jer vode je jedva bilo dovoljno i za piti. Nužnik je bila jedna jama u dvorištu i to ista i za muške i za ženske.

ad 4 – Ličnog saznanja o broju Jevreja pre okupacije i sada svedok nema, na ovo upućuje da će tačni podaci biti do-

bijeni iz jevr. crkvene opštine, koja će tačnim podacima raspolagati, jer o tome vodi tačnu evidenciju.

ad 5 – I na ovo pitanje odgovoriće tačno predsednik crkvene jevrejske opštine.

ad 6 – Isto.

ad 7 – Za ovo će se priložiti spisak ubijenih Jevreja, koji je tačan.

ad 8 – Mađarska vojna i civilna uprava odgovorna je za počinjena zverstva, kao i mnogi civili. Naročito su odgovorni Gestapo i njilaši⁵.

Samim tim što Jevreji nisu imali pravo na rad i pristojan, čovečiji način života. Čak ni kao služavka Jevrejka nije mogla da se zaposli.

ad 9 – Supruga dr Laslo Dezidera, rođena Dajč Marta iz St. Bečeja.

Pete Klara iz St. Bečeja.

Levai Eva iz St. Bečeja

Sve tri su došle iz logora u Aušvicu.

---

5 Njilaši su bili pristalice i članovi Mađarske nacional-socijalističke stranke Strelastih krstova (Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom).

BARUH ALADAR

Subotica

Rođen 2. 11. 1890, Kečkemet (Mađarska), Jevrejin, trgovac, oženjen, ima dvoje dece.

Iskaz zabeležen 18. septembra 1945.

Mene je mađarska policija 14. aprila 1944. g. odvela u Bačku Topolu u logor, odakle sam bio premešten u Baju, gde sam bio u logoru otprilike tri nedelje. Dana 28. maja se pojavio u logoru u Baji potpukovnik Zalaždi i izvršio je odabiranje transporta za Nemačku. On je odabrao po svojoj volji koga je hteo i na taj način on je izabrao i jednog slepog čoveka, ali odabirao je bolesnike, starce i decu, bez obzira na njihove godine. Međutim, izgleda došlo je novo naređenje, pa je bio odnešen ceo bajski logor.

Preko Štrashofa i Volfpasinga dospelo sam u logor u Bergen Belsen, u decembru 1944. godine. Bili su sa mnom dr Frankel i supruga, dr Engelman Jene, Kaufman Herman i supruga, Strasburger Izidorova supruga, dr Šugar Nikola, Šugar Elemer, Vamošer Imre, Vandman Stevan, Merkler Sigmund sa porodicom.

Od stanice smo morali pešačiti dok smo stigli do logora, gde su prvo oduzeli od nas svu hranu što smo imali. U logoru smo bili strpani u jednu baraku, u kojoj nije bilo peći. Hrana je bila propisna, međutim bila je stalno reducirana. Tako, na primer, od hleba dobili smo 30 deka pri prispeću, međutim hleb je bio

reduciran prvo na 25, potom na 20, a na koncu na 18 deka na dan. Za ručak dobili smo supu od repe, uveče crnu kafu i deku-dve margarina. Deca su dobivala mleko. Nismo ništa radili. Uglavnom spavali smo uvek, jer smo bili toliko slabi i toliko gladni da nismo imali snage da se mičemo. Batinanje nije bilo propisano, ali događalo se dosta često.

SS-ovci su streljali nekolicinu zatočenika koji bi krali repu. U martu ove godine je izbio pegavi tifus, zbog čega je mnogo drugova umrlo. Tako je bilo dana da je u Belzenu umrlo 1.400 duša. U našem logoru umrlo je dnevno po šest, sedam osoba. Sve to od tifusa ili opšte slabosti. Od Vojvođana tako su umrli: Kaufman Herman i supruga, udovica Strasburger Izidora, dr Šugar Nikola, dr Engelman Jene i lekar dr Stajn Herman, svi iz Subotice. Pošto je i u Belsenu bio krematorijum, to su leševe spalili. Kako sam čuo, dok sam živio u Belsenu, veoma mnogo političkih zatočenika je isprebijano na mrtvo. U mojoj grupi toga nije bilo.

Drugo nemam ništa da kažem.

BAŠ JOSIP

Subotica

**Rođen 22. 11. 1892, Ada, Jevrejina, trgovac, oženjen,
otac jednog deteta, adresa Sijenkijevičeva 7.**

Iskaz zabeležen 19. septembra 1945.

Dana 16. juna 1944. godine sa ostalim Jevrejima pošao sam na željezničku stanicu radi ukrcavanja prema Bačalmašu. Po mene i moju familiju došla je grupa turulovaca⁶ (Turul Bajtársi Szövetség), čiji je vođa, koga ne poznajem, mene i moju porodicu potpuno opljačkao, oduzeo časovnike, nalivpera i sav novac koji smo imali u kući (8.000 penga), a mene je izbacio rukom iz stana tako snažno da sam sa ruksakom pao na ulicu. Iz Subotice, kako rekoh, pošli smo za Bačalmaš, odatle za Strasshof u Austriji, a iz Strasshofa za Fafenhofen – selo u kome smo živeli devet meseci i radili mnoge poslove oko reke. Meseca marta oterali su nas gestapovci za Mauthausen. Moja grupa je bila velika, 130 duša, a od istih bilo je 30 Vojvođana. To su bili iz Subotice Merkler Mikša sa suprugom, Stajn Lipot i supruga, Potasman Isina supruga, Neuman Frida, supruga Vadas Pavla, inženjera i supruga Stajn Albera sa sinom od 16 godina.

Stigavši u Mauthausen naš komandant nam je naredio da ostavimo sve stvari na stanici, i jelo i spremu i ćebad, jer je logor daleko, te će kola doneti te stvari za nama. Tako smo i uradili i stigli smo u logor posle nekolikočasovnog pešačenja, gde su nas smestili u jedan veliki šator, u kome je bilo mesta za 400 ljudi, a nas je bilo 1.200, i to bez spreme, bez ćebadi i bez slame, tako da smo morali ležati na zemlji, koja je bila skroz blatnjava od stalnih kiša. Od njih nas nije odbranio skroz poderan celt⁷ iznad naših glava. Naša hrana se sastojala iz dva obroka. Pre podne smo dobili jedan deci gorke crne kafe, a predveče pola litre čorbe od marvene repe. Uz to dnevno sto grama hleba. Podoficiri SS-ovci su hodali okolo sa štapovima i revolverima, te smo svaki dan bili očevici kako tuku i jednostavno bez razloga ubijaju ljude iz revolvera. Živeli smo u stalnom strahu i grozoti od bojazni od onog krvoprolića, što smo morali gledati dnevno. Naročito je bilo teško za našu grupu, u kojoj smo

6 Članovi Turul organizacije su uglavnom dolazili iz redova mađarskih studenata, a organizacija je igrala značajnu ulogu u širenju antisemitizma i podršci ekstremno desničarskim ideologijama.

7 Radi se o višenamenskom komadu šatorskog platna, korišćenom za pokrivku, nosila ili čak kao zaklon od kiše ili sunca kada su vojnici kampovali.

imali oko 25 dece, koja su morala također sve to gledati.

Tri nedelje smo bili u Mauthausenu, kada smo dobili naređenje za pokret. Pošli smo sa kolonom od 5.000 ljudi, i to zamoreni, gladni i slabi, te sam video da bi gestapovci odmah ubili na licu mesta onog ko bi istupio iz reda ili zaostao. Na putu smo gazili preko tih leševa. Iz Vojvodine znam da je zaostao dr Klein, lekar iz Bačkog Petrovog Sela. Ja nisam video da li su ga ubili, no više se on nije pojavio, te sam uveren da je i on morao stradati kao ostali.

Posle tri dana pešačenja po kiši smo stigli u ginskirhenski logor, u šumi. Tu su nas terali u jednu malu baraku, nas 1.800, a kako je ko ušao kroz vrata dobio je strašan udarac jednog SS-ovca koji je tamo stajao. Mogli smo tu samo da čučimo i tako smo ostali cele noći. U ovom logoru nismo dobili skoro ništa za jesti,

samo malo repe i buđavog hleba, tako da je tamo umrlo od gladi dnevno 200-300 ljudi, no i od streljanja. Dobro se sećam jednog slučaja koji se dogodio u mojoj blizini. Jedan mladić je stajao blizu latrine i tamo vršio nuždu, a i ja sam išao tamo, kada vidim i čujem da ga jedan SS-ovac pita šta radi tamo. Bez čekanja odgovora, takoreći iz šale, ubio ga je iz revolvera. Još jedan mladić je bio tamo, kome je taj SS-ovac rekao da pokupi leševe, no čim se ovaj okrenuo je SS-ovac okinuo iz svog revolvera i ubio mladića. Po tom bi možda i mene ubio, ali me nije opazio, nego je produžio svoj put.

Po mom znanju Vojvođane nisu streljali. Ja znam da su umrli delom u Mauthausenu delom u Ginskirhenu ovi Vojvođani: Švarc Lajoš, Horvath, zubni tehničar i Kraus Mihalj, novinar, svi iz Subotice.

BEK KLARA

Mol

23 godine, Jevrejka Mojsijeve veroispovesti, domaćica, živi u Molu.

Iskaz zabeležen 16. aprila 1945.

Dana 28. aprila 1944. godine ovdašnjim Jevrejima su izjutra oko četiri sata stali pred kuću dva leventaša⁸, što je značilo da ih ne smeju napuštati. Istog dana posle podne došli su po nas i prethodno su nas pretresli na taj način što su nas sve skinuli gole i odneli sav nakit i novac. Posle smo se obukli i pod stražom su sve Jevreje skupili u ovdašnju sinagogu. Svaki je morao da ponese jednu preobuku i hrane za 14 dana. Tom prilikom kada su od nas oduzeti nakit i pare načinjen je zapisnik koji je potpisan, ali ne od naše strane. U sinagogi smo bili tu noć, te su nas ujutru odneli na adansku željezničku stanicu, u pratnji ovdašnjih žandara i leventaša. U Adi su nas smestili u marvene vagone, blombirali vagone i poneli ka Segedinu. Do Segedina vagon nigde nije bio otvaran, iako je među nama bilo i takvih kao što su bolesni i oni na samrti. U Segedinu smo bili odvedeni u sinagogu, gde smo bili 14 dana. O nama se niko

nije starao, već nas je hranila ondašnja jevrejska crkvena opština. U Segedinu smo ponovo utovareni u vagone i to noću, te su nas odneli za Baju. Vagoni su bili tako puni da je u vagonima bilo 80 do 100 osoba, a za celo vreme vožnje koja je trajala dva dana i jednu noć vagon nikada nije otvaran, niko nam nije davao hrane ni vode, iako smo vikali i lupali po vratima vagona. Kada smo stigli u Baju je kiša lila kao iz kabla i nas su po toj kiši podelili, odnosno od nas su samo odvojili teško bolesne odneli kolima u logor, dok smo ostali peške sprovedeni u logor. Kako je logor bio malen i kako smo stigli uveče nismo mogli ući u prostorije, to smo celu noć proveli na kiši, uz zidove logora. U vreme dok smo bili u Baji, niko o nama nije vodio brigu, ni o hrani i o piću, već nas je hranila jevrejska opština u Baji. Za vreme dok smo bili u Baji, usled teškog mučenja tokom puta, umrlo je 65 Jevreja. Pre nego što smo poneti dalje, bila sam prisutna kada je jedan nemački oficir, koji nas je preuzeo da nas prati za Poljsku, samo da ih ne bi dalje nosio čizmom udario u glavu dve jako bolesne starice i one su odmah umrle. U Baji smo bili preda-

8 Leventaši su bili pripadnici mađarske vojske, posebno formacije organizovane kao poluvojna jedinica, koja je služila kao datak regularnoj vojsci i često su saradivali s okupacionim vlastima, učestvujući u represivnim akcijama.

te nemačkim vlastima, nas 2.500 žena i dece, staraca i starica u pedeset marvenih vagona. Iste vagone su plombirali i poneli nas za Poljsku. Prilikom putovanja počelo je na jednom mestu bombardovanje iz vazduha. Pratlja se razbežala, a mi smo ostali u plombiranim vagonima.

Tako smo putovali tri dana i tri noći uvek u blindiranom vagonu, a za vreme puta u našem vagonu su umrle dve starice, pa iako smo vikali da imamo mrtve u vagonu niko se na to nije obazirao, već smo putovali dalje. U mestu Gensendorf prvi put su otvorili vagone i tada je iz naše kompozicije izneseno 45 leševa, koji su tamo sahranjeni. Pre nego što su sahranjeni su skinuti goli i tako su sahranjeni. Tu smo od strane Crvenog krsta primili neku vruću čorbu, a deca još i nešto marmelade. Posle zadržavanja od par sati bili smo ponovo uvagonirani i tako u plombiranim vagonima putovali još dva dana i jednu noć do mesta Aušvic.

Kada smo stigli u to mesto, bilo je već mnogo mrtvih po vagonima. Videli smo kako te mrtve nose kamionima u krematorijum. Tu smo bili razdeljeni, muški od ženskih, mladi od starih, zatim zdravi od bolesnih, te smo tako u pratnji stražara i kerova otpraćeni u taj čuveni logor.

Bio je sav ograđen žicom punom struje, odnosno visokog napona. Logor se prostirao na 20 kvadratnih kilometara, gde je bilo smešteno preko pet miliona osoba. Zatim smo bili odneti u odele nje za kupanje, gde smo skinuti do kože. Samo su nam cipele ostale, pošto su prethodno bile pregledane. Tu su nas do

glave ošišali, dali neko rondavo odelo, koje je bilo takvo da nismo mogli svoju golotinju sakriti. Tako „obučene“ stajale smo više sati u redu. U tom tzv. apelu, ako bi neko posrnuo ili se iz reda udaljio, bio bi odmah tučen gumenim štapijom po telu. Tako sam i ja prošla tom prilikom. Tek posle dva dana dobili smo prvi put nešto tople hrane. Kako je logor već bio prepun, ležali smo celo vreme na golom cementu. U logoru, u prvi mah nije bilo ni ambulante, ni lekara, ni lekova, već su gestapovci u gasne komore i krematorijum odnosili one koji su bili teško bolesni.

U logoru smo često za doručak dobijali neki čaj koji je imao za posledicu to da smo od njega svi oticali i dobijali neki debeo izgled. Za ručak smo dobijali neku čorbu u kojoj je bilo drveta, ugljena, koprive, broma, a sve je bilo jako masno pripremljeno. Za večeru smo dobijali jedan gram margarina ili pokvarenog masla, a na ceo dan smo dobijali 25 dekagrama „hleba“ koji je bio kiseo i na sve je ličio samo na hleb nije. U hranu su stavljali izvesne lekove, tako da za celo vreme dok smo bile u logoru nismo dobijale menstruaciju. Sa vodom su nas takođe mučili, jer su nam davali na ceo dan samo deci vode. Takođe smo bili mučeni i za vreme obavljanja prirodnih potreba, jer smo išli po grupama i pod stražom.

Od onih leševa koji su bili za krematorijum poslati, kovali su neki sapun i taj smo posle mi dobijali za upotrebu.

Tamo smo u logoru bile sve do 15. avgusta 1944. godine. Za vreme dok smo bili u tom logoru i na taj način smo mučeni što smo svaku noć, od dva sata po ponoći do devet ujutru imali „apel“, što je nama značilo da ćemo stajati. Ako bi neko za to vreme pao, niko mu nije smeo pružiti pomoć, a ako bi neko izašao iz reda bio bi tučen gumenim štapićem, a naročita bi kazna bila da čovek kleči na šljunku par sati. Taj dnevni apel svaki dan je izvršavan napolju, bez obzira na to da li je bila kiša, hladno ili sunce. Dana 15. avgusta 1944. su nas opet postrojili, ponovo gole i tada su one koji su bili za rad određeni, a slabi i bolesni su ostali ovde u logoru. Nas oko 2.000 odneli su u Stutthof blizu Danciga, gde smo bili prvi put registrovani i dobili svoj broj. Tu smo bili tri dana. Dok smo bili još u skupnom logoru, dobijali smo hranu na taj način što smo nas deset dobijali jedan lonac i pili smo iz njega, jer kašiku i viljušku nismo dobili.

Iz Stutthofa odneti smo u Argenau, gde smo u šumama radili na bunkerima i kopali smo rovove i protivtenkovske jame. Tu smo bili sve do 20. januara 1945. Hrana je bila ovde još gora nego u logoru. Bila je potpuno posna, tako da smo za doručak imali gorku kafu, za ručak nekakvu vruću vodu, u kojoj je čovek mogao naći poneki krompir, a dobijali smo jedared nedeljno par deka konjskog mesa. Na ceo dan smo dobivali po 25 deka nekog rđavog hleba, a za večeru smo dobili dve deke margarina. Po ceo dan smo radili, bez obzira na sate,

a uvek smo terani toljagama i štapićima. Na tom poslu smo nosili i teška stakla, pa ako bi neka slučajno posrnula ili pala, odmah bi bila kažnjena na taj način što je bila bez hrane ceo dan, a bilo je i batina. Za vreme dok smo bili tu, dva puta su dolazili delegati Crvenog krsta da nas obiđu, ali nismo nikad imali prilike da dođemo do njih, jer su nas uvek terali da radimo. Mi smo morali da radimo bos i goli i po najvećoj zimi bez čarapa i toplog odela, tako da su nam se noge na radu smrznule. Kako je bila u toku ruska ofanziva i kako su se Rusi približavali, nas su pod pratnjom terali pešice prema zapadu. Taj put je bio vrlo težak, jer smo morali prelaziti dnevno po 30 km po najvećoj ciči zimi, bos i nagi.

Tokom tog puta ako bi neko pao ili nije dalje mogao ići, stražari bi ga iz puške odmah ubili. Tim načinom je izgubljeno 35 Jevreja.

Tako smo došli do spahiluka⁹ Kusovo, a kako su Rusi bili jako blizu, tu su nas SS trupe pustile, a oni su pobegli. Mi smo ostale na tom imanju, gde smo se jednu noć odmorile. Ujutru smo videle da nismo još slobodne. SS trupe su nas predule mesnom Gestapou, koji nas je ujutru postrojio, te nas batinama počeo terati prema severu. Tokom tog puta, nas nekoliko drugarica Jevrejki pobegle smo iz reda, te smo čekale da se kolona udalji,

9 Reč spahiluk ne označava privatno vlasništvo u punom smislu. Radi se o vrsti beneficije, prava na korišćenje zemljišta, dok je država zadržavala pravo vlasništva nad zemljom.

te smo tako posle lutale po šumi, mrazu i snegu, dok nismo trećeg dana ugledale Ruse i njima se predale. Oni su nam tada, posle silnih patnji, prvi put dobru i toplu hranu ponudili, smestili nas u to-

ple prostorije i tada smo prvi put od odlaska od kuće mogle da budemo mirne i slobodne.

BERGER OTON

Subotica

**45 godina, jevrejske vere, modni crtač,
rodom iz Zmajevca (Baranja), adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 5. marta 1945.

Dana 27. aprila 1944. godine ja sam iz geta u Barču sa još oko 1.700 Jevreja utovaren u voz i odnešen u Poljsku. Nakon dva dana putovanja stigli smo u Auschwitz-Birkenau, u Gornjoj Šleskoj. Ovo je mesto po naređenju nemačkih vlasti trebalo pisati Waldsee.

Posle istovarivanja morali smo svoje pakete ostaviti u vozu, a nas su razvrstali u dve kategorije, i to na sposobne za rad i na nesposobne. Ovo biranje je išlo na taj način što su za nesposobne uzimali one koji su se sami javili da su bolesni, te su tako sami sebe odabrali da su slabiji za rad.

Isto tako su nas podelili na dve grupe, naime u jednu grupu su stavili ženske i decu, a u drugu grupu muškarce.

Kao što sam od očevidaca kasnije poznato saznao, onu grupu koji su se javili kao nesposobni za rad, kao i žene i

decu ispod 15 godina ubili su masovno u gasnoj komori putem ugušivanja, a leševe su posle palili u krematorijumima kojih je u Birkenau bilo pet.

Odjednom je bilo ubijeno u tim gasnim komorama, odnosno jednoj komori 800 ljudi, to jest u svih pet komora 4.000.

U Birkenau je bilo odnešeno više stotina hiljada Jevreja iz cele Mađarske, naravno među ovima i većina Jevreja iz Vojvodine. Međutim, u taj logor stizali su Jevreji iz ostalih zemalja Evrope.

U celom logoru su vršili nadzor SS-ovci koji su bili Švabe iz Mađarske, Jugoslavije, Poljske i Rumunije, ali nismo imali prilike da saznamo ime bilo kojega.

U gasnim komorama su radili Jevreji koje su Nemci izabrali, te koje su dobro hranili da bi mogli raditi taj strašan posao. Naime, oni su morali leševe koji su

ugušeni gasom izvaditi iz gasnih komora i preneti u krematorijume.

Žrtvama nije bilo unapred rečeno da će na ovaj način svršiti, već su svučeni goli, te očišćeni od kose i dlaka, pa su ovi mislili da će i njih okupati, jer je taj postupak bio i sa onima koje su nosili na kupanje a posle na rad.

Gasne komore su naime izgledale kao kupatila sa tuševima, ali naravno kada su tuševi otvoreni iz njih nije došla voda već smrtonosni gasovi.

Jevreje koji su rukovali sa gasnim komorama su posle dva-tri meseca smenjivali, jer ne bi mogli dalje izdržati zbog nerava, pa su onda i njih spalili, a na njihovo mesto došli bi drugi.

Pre nego što su Rusi oslobodili Birkenau, neki od rukovodilaca gasnih komora i krematorijuma su uspeali pobeći, te sam ja tako od jednog čuo ovaj celi proces i zato ga mogu opisati. Krematorijume sam, međutim, i sam video.

Dnevno su na ovaj način ubijali više hiljada Jevreja, a broj je zavisio od toga kako su stizali transporti vozova.

Bilo je dana kada je na ovaj način ubijano 8.000-10.000 Jevreja.

Napominjem da su na ovaj način u tom logoru ubijani i poljski Jevreji, kojih sada prema statistici nema više od 50.000 od tri i po miliona, koliko ih je bilo u Poljskoj pre rata.

Poljski Jevreji koji su bili sa nama zajedno u logoru su nam pričali da su njihove ubijali i na taj način što u ih prisiljavali na rad bez ikakve hrane, a morali su

raditi 16-18 časova na dan. Dešavalo se ovako, da su na rad otišli 100-120 njih, a uvečer se iz te grupe vratilo samo dvadeset. Ostali su umrli od gladi ili su ih ubili SS-ovci, uz najveće zlostavljanje.

Što se tiče onih koji su izabrani za rad, njihova sudbina je meni lično poznata, jer sam i ja bio u toj grupi.

U Birkenau su pojedine jevrejske grupe zadržali od 5-14 dana. Nadzornici su bili nemački Cigani i razni zlikovci dovedeni iz nemačkih kazniona.

Oni su nas takoreći bez prestanka zlostavljali. Bili smo smešteni u barakama u kojima bi moglo biti smešteno do 300 ljudi, a nas su trpali tamo od 800-1.400 ljudi.

Kada bi kiša padala, onda bi nas nemački Cigani isterali napolje, a kada je bilo lepo vreme onda su nas terali u barake.

Na nužnik su nas pustili u 3-4 dana samo jedanput, ali ako bi i išli tamo ili bi išli da pijemo vode ili da se umijemo, svaki put su nas tamo batinama nemilosrdno pretukli Cigani.

Ja sam sa svojom grupom posle 14 dana odnešen iz Birkenaua za Auschwitz. Tamo smo ostali u karantinu 14 dana, a postupak prema nama je bio isti kao u Birkenau, samo što nas nisu mučili Cigani već Poljaci u nemačkoj službi i razni nemački kažnjениci.

Tu su nas tetovirali na taj način što su svakom na levu ruku tetovirali njegov radni broj sa oznakom grupe kojoj pripada. Moj broj je koji ovom prilikom po-

kazujem: A 14013. Kod ovog broja slovo „A“ znači 200.000.

Tu su nas podelili na rad i to na najraznoraznije radove.

Logor je bio uzduž dugačak 50 km i tako isto i širok, odnosno na toj teritoriji bili su smešteni razni logori u kojima smo radili. Svaki logor je bio zagrađen žičanom ogradom, koja je bila stalno na-

punjena strujom visokog napona, da ne bismo mogli pobeći.

Onaj koji je pokušao bekstvo taj je i umro na žici, a ako bi ga uhvatili u pokušaju bekstva obesili bi ga javno.

U novembru 1944. organizovana je pobuna među Jevrejima zbog gasnih komora, ali su istu savladali.

BLITZ LENKE

Stari Bečej

Rođena 7. 7. 1895, Stari Bečej, Jevrejka vere Mojsijeve, domaćica, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 26. avgusta 1945.

Dana 28. aprila 1944. godine deportovana sam sa svojim mužem Emilom i svojom ćerkom iz prvog braka Lederer Verom sa grupom od 240 Jevreja. Ranije 26. i 27. su deportovali oko 1.500 Jevreja. Najpre smo odneti u Suboticu, gde smo bili smešteni u mlinu sa oko 2.200 Jevreja. Tu smo bili dve nedelje, a zatim su nas preneli u Baju, gde smo takođe bili dve nedelje.

U Subotici su mene tri puta mađarski detektivi preslušali i tražili da im kažem gde sam sakrila novac ili dragocenosti. Jedanput su me i tukli. Ti detektivi su bili neki Karpathegyi, neki Vero, šef detektivske grupe i neki Kiš Pal iz Segedina. Imam znanja i o tome da su tamo, u

Subotici, tukli i druge Jevreje, ispitujući i njih da li i kuda su sakrili dragocenosti. Tako znam za dr Lustig Ferdinanda i njegovu ženu, Frank Julija, Kesler Josifa i dr. koje su vodili natrag, čak u Novi Sad. Znam da su imenovani bili tri dana u kući Gestapoa, u ulici Laze Kostića broj 3, gde su ih strašno istukli i nisu im dali ni hrane ni vode, a nisu ih saslušali, već su ih nakon tri dana ponovo dopremili u Suboticu.

Kako smo dve nedelje bili u Baji, u Vaškuti telepu, to su nas posle toga uva-gonirali sa još 1.700 Jevreja i otpremili za Aušvic. Put do Aušvica je trajao tri dana i za to vreme nismo dobijali hranu, a kadikad za novac nešto vode. Kada smo sti-

gli u Aušvic tamo su u vagone uskočili hetfizi¹⁰, koji su nam naredili da moramo sve ostaviti u vagonima. Zatim su odelili muškarce od ženskih. Kasnije je jedan lekar SS-ovac izvršio selektiranje, pa je odelio starije, bolesne, kao i žene sa decom. Tu grupu više nismo videli, samo smo čuli da su njih ubili gasom i kasnije spalili u krematorijumu. Kada smo stigli u lager, tamo smo morali sve skinuti i zatim smo morali ići na kupanje i dezinfekciju, pa su nas potpuno ošišali, i nakon toga smo dobili neke pocepane haljine. Nakon toga smo bili smešteni u blok. U bloku nas je bilo oko 1.200. Svaki dan, bez obzira na vreme, morali smo ustajati u dva sata ujutru i morali smo stajati u stroju sve do šest sati. Postupak prema nama je bio jako strog, posebno od strane hetflonga¹¹. Bez razloga smo morali

10 Hetflizi su bili zatvorenici koji su obavljali određene administrativne ili tehničke zadatke u logorima, a povlašćeniji položaj im je omogućavao lakše poslove, bolju ishranu i smeštaj.

11 Hetflonzi su bili zatvorenici koji su na surov način održavali red među ostalim logorašima. Često su sarađivali sa SS stražarima i katkad odlučivali o raspodeli posla, hrane ili drugog.

izvoditi gimnastičke vežbe nekoliko sati. Često puta su nas tukli i zlostavljali. Bilo je često puta selektiranje i te Jevreje koji su izabrali više nismo videli. Mi smo videli iz bloka krematorijume, te smo opazili plamen ili su se dimili kadgod su došli transporti Jevreja.

Prvi put bila sam u takozvanom C lageru, kasnije sam bila premeštena u takozvani B3 lager. Ovde sam svake večeri videla kako su Nemci vozili kamionima mrtve Jevreje, a i žive u pravcu gasnih komora i krematorijuma. U tom lageru sam bila deset nedelja. Nakon toga odneli su nas u Bad Kudowa na češku granicu, u transportu 220 Jevreja. Tu smo radili u fabrici aviona. Postupak je bio strašan. Tukli su nas i zlostavljali. Ovde je bilo oko 14 smrtnih slučajeva, usled iznemoglosti i slabe hrane, kao i od tifusa. Ovde smo bili sve do kapitulacije Nemačke.

Kada smo stigli kući ništa od naših stvari nismo našli. Moj muž je nestao. Njega sam zadnji put videla u Aušvicu. Moju štetu cenim na din. 680.000.

BLUM JELISAVETA

Novi Sad

**Rođena 29. 3. 1903, Vukovar, dev. Bader, Jevrejka,
adresa Kralja Petra 33.**

Iskaz zabeležen 15. septembra 1945.

Dana 1941. god. je moj suprug Blum Ljudevit imao u Novom Sadu tekstilnu radnju „en gros“ u društvu sa Braun Dragutinom, mojim bratićem. Mog muža su već 1941. g. uhapsili sa optužbom da je komunist i četnik, i kao takav je odveden najpre u „Armiju“¹², a posle izvesnog vremena još iste godine su ga odveli u B. Topolu, gde je u logoru bio

12 „Armija“ je bio naziv za zgradu današnjeg hotela „Vojvodina“. Tu se nalazilo sedište okupacionih službi i ovde su koordinisane mere represije, uključujući hapšenja, ispitivanja i nadzor nad Novosađanima.

zatvoren 22 meseca. Još kad je on bio kod kuće, a i kasnije, saopštili su nam da Jevrejin ne može da ima „en gros“, tako da smo bili prinuđeni radnju prodati i živeli smo od gotovine za čitavo vreme okupacije, dok su nas u aprilu 1944. godine deportirali. Moj muž i moj bratić su nestali u deportaciji.

Sve što smo imali u našem stanu od tri sobe, sve su odneli Mađari, tako da sam sada sa mojom ćerkom bez sredstava.

U januaru 1942. godine je u Raciji ubijena moja sestra Ditrich-Stein, njen muž Oto i njena kći Vera.

BOROŠ JELISAVETA

Kula

**Rođena 24. 3. 1910, Murska Sobota, Jevrejka, domaćica,
ostali podaci nepoznati.**

Iskaz zabeležen 30. avgusta 1945.

Za vreme mađarske okupacije je ovašnji stanovnik, limar Berna Đorđe stalno psovao Jevreje, pa se hvalio tim da se

njemu mogu „zahvaliti“ na tome da su vršene premetačine u njihovim kućama. Kada sam išla na ulicu stalno je dobaci-

vao da sam smrdljiva čivutkinja, te zašto kvarim ovde vazduh itd.

Dana 28. aprila 1945. deportovana sam. Ja sam vođena sama, jer je grupa jedan dan ranije odvedena. Mene su odveli u Bačku Topolu, gde sam bila deset dana, pa sam iza toga preko Bajce odvedena u Austriju, u Katarinenhof. Ovde smo obavljali težak poljoprivredni posao. Dnevno smo radili 14 sati preko leta, a preko zime 11 sati. Decembra meseca sam odvedena u Bergen Belsen. Ovde je bilo jako mnogo smrtnih slučajeva i to

od gladovanja. Hrana je bila jako slaba, jer smo dobijali samo supu od repe. Početkom marta ili krajem marta odveli su nas u Theresienstadt. I ovde je bilo mnogo smrtnih slučajeva, ali usled slabosti i tifusa. Ovde su takorekuć umrli Jevreji u masama. Oslobođena sam 8. maja 1945.

Kada sam došla kući nisam našla svoju familiju, jer sam izgubila svoju majku, tri brata i jednu sestru.

Drugo bitno nemam šta da kažem.

BOROŠ MIHAJLO

Novi Sad

Rođen 1. 10. 1894, Szerencz (Mađarska), od oca Henriha i matere Rozalije Kohn, Jevrejkin Mojsijeve vere, umirovljeni direktor Jevrejske škole u Novom Sadu, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 17. avgusta 1945.

Nakon dolaska mađarske okupatorske vojske u Novi Sad je obustavljena moja penzija. Nakon nekoliko meseci dobio sam poziv od trojice iz neke prosvetne sekcije, u zgradi Banske uprave. Ispostavilo se da se radi o mojoj penziji. U tom odboru su bili neki Domonkoš Aleksandar iz Mađarske, zatim Varadi, biši direktor ovdašnje mađarske gimnazije i neki Gašpar, koji je bio direktor ovdašnje mađarske građanske škole. Taj

odbor me je optužio da sam komunist i veliki Jugosloven, pomagač četnika. Saslušali su svedoke, među kojima je bio i Dioši Stevan, poslužitelj u ovdašnjoj jevrejskoj školi, koji se i sada nalazi u Novom Sadu. Iskazao je da sam primoravao jevrejsku decu da govore srpski, privatno, i da sam držao cionistička predavanja. Penziju nisam dobio sve do 1. marta 1944.

Za vreme Racije sam bio sa svojom ženom na Štrandu i to 23. januara 1942. od pola dva do pola pet posle podne, kada su Raciju obustavili. Odavde su me odveli u Sokolski dom, gde sam bio sve do jedanaest sati uveče, kada su nas pustili.

Dana 19. marta 1944. kada su došli Nemci u Novi Sad, već ujutru u osam sati pojavio se domar kuće u Kralja Petra II br. 33 sa dvojicom nemačkih vojnika, a po imenu Pap Stevan. Izjavio je da je on njilaš i da svi iz kuće (ova kuća je imala samo jevrejske stanovnike) mora da ide u Hotel Slobodu¹³, te su tako i nas tamo odveli. Ovaj Pap nalazi se po mom znanju u Staroj Moravici i bio je član mađarske fašističke stranke Strelastih krstova. U Slobodi su nas strašno istukli, tako da je tom prilikom od zlostavljanja umro Stein Leo, dočim je teško povređen Iric, trgovac iz Novog Sada. Tu smo stajali pod nadzorom Gestapoa, čiji je zapovednik bio Rosendahl, obersturmführer,

---

13 Tokom okupacije Hotel „Sloboda“ u Novom Sadu nalazio se na Trgu Slobode, u samom centru grada.

za koga još znam i to znam da je likvidirao Jevreje u Žitomiru¹⁴. Nakon nekoliko dana sam pušten, no samo na dva dana, kada su me odneli u Bačku Topolu. Ovde sam bio tri meseca i bili smo strašno mučeni od strane SS-ovaca. Odveden sam, deportiran u Strasshof, u Austriji, gde smo bili stalno strašno tučeni. Ovde sam bio samo sedam dana, a zatim sam odnešen u Dobersberg, isto u Austriji. Pre oslobođenja sam bio u Theresienstadtu, gde je bilo jako mnogo smrtnih slučajeva dnevno, 300-400, među kojima i dosta vojvođanskih Jevreja, i to od slabosti, iznemoglosti i od tifusa. Oslobođen sam koncem maja 1945.

Moja žena i ćerka su takođe deportovane u Auschwitz, a za koje ne znam ništa.

Napominjem da sam skoro sve izgubio i moja šteta iznosi oko 360.000 dinara.

Drugo bitno nemam šta da kažem.

---

14 Žitomir se nalazi u severozapadnom delu Ukrajine, a tokom Drugog svetskog rata u gradu se nalazio glavni štab Hajnriha Himlera u Ukrajini i logor.

BRAJNER RUDOLF

Novi Sad

**Rođen 4. 9. 1892, Novi Sad, Jevrejin, industrijalac,
adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 12. avgusta 1945.

Odmah nakon dolaska mađarske okupatorske vojske u Novi Sad, vojna uprava je postavila staratelja u našu firmu i to nekog Poganja, koji je postavio još nekog pomoćnika, po imenu Benedeka. Poganj je uzimao iz firme mesečno 500 penga, Benedek 300. Ovo stanje potrajalo šest meseci, kada je Poganj napustio preduzeće, dočim je Benedek ostao.

Maja meseca 1944. godine je od strane okupatorske vlasti uzapćeno moje preduzeće, te je za upravitelja postavljen neki Kolar Ivan, koji je bio sekretar udruženja gostioničara u Novom Sadu, jedna osoba skroz nevešta u našoj struci. Od toga dana je prestalo svako moje pravo u mom preduzeću. Razume se, ni u pri-

hodu preduzeća nisam učestvovao. Za to vreme je nestalo mnogo robe, sirovine, mašinerije itd. iz fabrike, tako da nam je pričinjena velika šteta.

Napominjem da je naša firma morala da da 250.000 dinara, povodom traženja generala Bajora pod pretnjom da će sve Jevreje prebaciti u Hrvatsku.

Mene su deportovali juna meseca 1944. u Austria Vezles. Ovde je postupak prema nama Jevrejima bio naročito strog. Radili smo dnevno od 12 do 14 sati. Hrana je bila slaba. Hrana se sastojala uglavnom od hleba, malo krompira u početku i supe. Kasnije sam premešten u Theresienstadt, gde je bio postupak još gori. Ovde je bilo mnogo smrtnih slučajeva.

CANGLMAJER ARANKA

Kula

**Rođena 18. 3. 1903, Lajosmizse (Mađarska),
Jevrejka rimokatoličke vere, adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 31. avgusta 1945.

Po dolasku mađarske okupatorske vojske Katatić Lajoš (Piri) stavio se odmah u službu okupatora kao pomagač i on u velikom delu snosi odgovornost za dela okupatora u Kuli. Moj muž je hrišćanin, a ja sam po rođenju Jevrejka i pokrstila sam se pre 22 godine. Pošto sam bila u mešovitom braku, po jevrejskom zakonu nisam bila smatrana za Jevrejku. Kada je došlo do deportacije Jevreja koncem meseca aprila prošle godine, dr Čehi, tadašnji sreski načelnik mi je saopštio da neću biti deportovana. Međutim, u njegovom društvu se nalazio jedan žandarmerijski kapetan koji na to nije pristao. U predistorijat ove naše deportacije spada i to da je Knefeli Geza, bivši kulski trgovac, napisao pismo sreskom podnačelniku Gubačiju (mislim da je iz Segedina), pa je od njega tražio da i ja budem deportovana. To može potvrditi Krišhaber Artur, ovdašnji trgovac. Isti taj Knefeli je govorio da je moj malodobni sin išao ulicom bez jevrejske zvezde.

Na gore opisan način morala sam i ja sa ostalim Jevrejima prisilno napustiti Kulu. Našu grupu od 63 osobe odvezli su 27. aprila 1944. godine u tri kamiona, u Suboticu. Pre naše grupe odvedeni

su Jevreji muškarci, oko 12 njih, najpre u Bačku Topolu, a zatim u Nemačku.

Prilikom uvagoniranja u Aušvic bilo nas je sto u vagonu. Hranu nikakvu nismo dobili, put je trajao šest dana. Kada smo pošli, preuzeli su nas SS-ovci. U Aušvicu su nam sve oduzeli, pa su izvršili selektiranje. Stare, bolesne i žene sa malom decom su odveli i više ih nismo videli. Čuli smo da su ubijeni gasom i spaljeni. Videli smo da danju i noću gori krematorijum. Nas su odveli na kupanje i dezinfekciju, oduzeli su nam haljine što smo ih imali na sebi i obukli nas u krpe, pa mi tetovirali broj na ruku. Ja sam bila u Aušvicu do 18. januara ove godine. Morali smo da ustajemo svaki dan ujutru u tri sata, pa smo stajali u stroju do šest sati, kada smo išli na rad. Morali smo da radimo obično do šest, sedam sati uveče, a neki put i cele noći. Ja sam radila u fabrici kože. Nas su tom prilikom teško zlostavljali i tukli. Nakon nekoliko lagera sam dospela u Ravenbrück, gde smo živeli pod strašnim okolnostima. Tamo smo bili smešteni u drvenim barakama i uopšte nisu postojale mogućnosti za spavanje. Ovde nam nije bilo dozvoljeno da se umivamo i kada smo se ipak umi-

vali u snegu, nadzornice bi nas istukle. Logor je bio pun vaši. Hranu smo dobijali svega jednom dnevno: komad hleba i kobasice ili supu od sušenog variva. Bila sam prisutna kada su Nemci streljali tri moje drugarice, zato što su zbog gladi htele uzeti malo krompira. Kada smo

pošli na put, ko od nas nije mogao hodati toga su streljali. Bilo je više takvih slučajeva.

Oslobođena sam 8. maja ove godine.

Svoju materijalnu štetu cenim na 800.000 dinara.

Drugo bitno nemam šta da kažem.

CILI JAFFA, ROĐ. NICHTBURGER

Bačka Palanka

**Godina rođenja nepoznata, Jevrejka,
zanimanje nepoznato, nepoznata adresa.**

Iskaz zabeležen 8. oktobra 1945.

Moj muž Benjamin je bio optužen od mađarske vojne vlasti radi komunističke delatnosti zbog deset penga, koje je dao za jednu srpsku dobrotvornu svrhu, pa su ga 20. aprila 1941. godine tukli da bi odao gde je sakrio oružje i municiju. Sledeće godine, 5. februara su ga osudili na 18 meseci zatvora. Zatvor je u Segedinu, gde su ga na saslušanjima tukli i mučili. Drugi put, 13. aprila 1944.

godine su ga odveli Nemci i od tada ne znam za njega. Moj sin Jamko, star 21 godinu, bio je kod Mađara na prisilnom radu u Hodmezevašarhelju i po očevicima se kod Pešte u Dunavu utopio. Kao i Goldštajnovi, ja i moj sin Aron smo odvedeni u Baju. Iz Baje su nas odveli u Strasshof, u Austriju, gde smo teško radili u polju. Tu su nas Amerikanci oslobodili.

DAJČ TIBOR

Subotica

39 godina, Jevrejin, bravar i mehaničar, oženjen

ENGEL LJUDEVIT

Subotica

38 godina, Jevrejin, sajdžija, oženjen, otac dvoje dece, nepoznate obe adrese.

Iskaz zabeležen 19. septembra 1945.

Sa 6.000-7.000 deportiranih Jevreja, sredinom aprila 1944. smo stigli u mathauzenski logor, od gladi i bolesti iznureni. Pored logorske kapije bili smo postrojeni po pet i kako smo prešli preko kapije, tamo su nas SS-ovci batinama strahovito istukli. Inače, sav prizor na kapiji tog logora bio je strašan. Sa desne strane od nas bilo je brdo leševa. Ovi ljudi su poginuli onog dana kada smo došli, a odande su ih nekud odvucli da ih sahrane. Videli smo iz kapije dolinu gde

je bio logor, a gde su ležali ljudi koji su iz daljine izgledali kao umrli od gladi. Međutim, videli smo iz daljine i to kako ih na zemlji tuku SS-ovci. Imali smo dva obroka hrane. Pre podne crnu kafu bez šećera, otprilike jedan deci, dok smo posle podne imali čorbu od marvene repe. Dobili smo dnevno deset deka buđavog hleba. Svaki dan je tamo umiralo na stotine.

Drugo nemamo šta da kažemo.

DENEBERG DR HILDA

Subotica

Rođena 13. 4. 1904, Jevrejka, lekarka, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 18. septembra 1945.

Dana 16. juna 1944. godine iz subotičkog geta sa ostalim Jevrejima bila sam proterana iz Subotice u Bačalmaš.

Dan pre toga, tj. 15. juna uveče, doznala sam od mog jednog poznanika, supruge Vebera, učitelja igranja, da će nas sutradan odvesti u nepoznatom pravcu. Kako sam čula od jedne moje rođakinje, a o tome je znao i dr Kalmar Elemer, bivši predsednik Jevrejske opštine. On se navodno odmah se interesovao kod Fotanačosa Datkija (Fötanacsos Datky), koji ga je, međutim, umirio da to nije tačno. Barem on o tome nema nikakva znanja. Drugoga dana ujutru, oko šest sati, došli su redari u našu kuću i izdali naređenje da je zbor pred kućom za sve stanare. Meni je uspelo da svoja dva mala sina spasim i uz pomoć jedne sluškinje i oni su pobjegli iz geta, dok sam ja sa ostalim Jevrejima izašla na zbornom mesto.

U Bačalmašu, u tamošnjem logoru, bilo nas je po mom računu oko 5.000. Polovina je spavala napolju pod vedrim nebom. Ja sam stanovala pored kuhinje u jednoj komori koja je inače služila za pušenje suhog mesa. Ležala sam sa još dvojicom na nekoj kukuruzovini. Za vreme našeg boravka u Bačalmašu bilo je

dva do tri puta kiše i pljuska i, bogami, oni koji su spavali napolju bez krova bili su u ovim neprilikama skroz mokri.

Ako se sećam, 26. smo pošli iz Bačalmaša i stigli smo u Aušvic 29. posle podne. Za ovih četiri i po dana, ako se ne varam, dobili smo jedanput nešto slanine, no bez hleba. Vagoni su bili zaključani. Jednu stanicu pre Kaše (Kassa¹⁵) su otvorili naš vagon i to povodom ovog slučaja. Mi smo imali jednu kantu za vodu, koju smo mogli u nekim stanicama da kroz rešetke izdamo, i obično se našao neko ko bi napunio ovu kantu vodom. Voda nam je bila veoma potrebna, jer smo u vagonu imali šestoro do osmoro dece i starce, koji su svi bili žedni u velikoj vrućini. Dakle, i pred Kašom smo izdali kantu, međutim opazio je to jedan žandarmerijski narednik, koji nam je zabranio da punu kantu uzmemo na trag. Međutim, mi smo ipak primili na trag kantu, te je ušao u naš vagon sa jednim SS-ovcem, pitajući ko se protivio njegovoj zapovesti. Moj muž Stevan se javio, no ja, od bojazni da će mog muža isprebijati, bacila sam se ispred mog

15 U još nekim svedočenjima se pominje prevoz autom, a nesumnjivo je da su svedoci mislili na prevoz kamionima.

muža. Narednik i SS-ovac, prvi sa opasajem a drugi sa jednom gvozdеном palicom, istukli su i mene i moju rođakinju, suprugu Reich Andrije tako da sam ja dobila četiri ozlede po glavi, a njoj je otpala ušnica. Na veliku dreku i galamu u našem vagonu vođa kolone, jedan SS-ovac je otvorio vrata od vagona i prekinuo je naše isprebijanje.

Po prispeću u Aušvic, kada je voz stajao, čuli smo komandu da lekari idu napred. Ja sam istrčala napred sa lekarskom spremom kao i svi ostali lekari. Trčala je sa mnom i supruga Boroš Mirka rođena Šulman Jolanka, lekarka sa sitnom decom. Međutim, kad smo stigli do zapovednika, za koga sam docnije saznala da je dr Mengele, on je moju drugaricu sa decom oterao na jednu, a mene na drugu stranu.

Otrpilike desetog dana postala sam lekarka u bolnici u lageru „B2B“, gde sam ostala sve do 18. januara 1945. godine. Bolnica je bila pored pruge. Iz prozora sam videla samo kako vozovi stižu sa deportiranima i kako se vrši raspodela transporta na dva dela čiju svrhu nisam znala, već sam dugo mislila da starci, majke sa decom i deca idu na lakše radove.

U bolnici imali smo sve moguće lekove, najskuplje specijalitete. U mome lageru, moja bolnica je imala stalno oko

250 bolesnika. Oni su bili negovani sa svim propisno.

U oktobru je bila započeta selekcija. Tada se pojavio u bolnici dr Mengele i izabrao one koje je mislio, te ih je dao odvesti autom¹⁶. Po pričanju znam da su svi bili odvedeni pravo u gas, a onda spaljeni. Međutim, ja lično nisam ništa videla. Iz moje bolnice selektirali su od Vojvođana supruga dr Volf Julija, Baruh Žuža, supruga dr Bondi Đorđa sa ćerkom Šarikom, Mandl Hanzika, svi iz Subotice.

Kao svoje opažanje moram dodati da su nestali i oni koji su bili izdati na rad u samom Aušvicu. Time hoću da kažem, koji su bili od rada iznureni, njih više nisam videli. Šta je s njima bilo, ne znam, samo mogu pretpostaviti da su svršili tamo gde i selektovani.

Sa mojim mužem sam stajala u vezi stalno, jer on se nije javio kao lekar, već kao radnik i kao takav sa različitim poslovima dolazio je u moju bolnicu. Od njega dobila sam poslednju vest, poslednje pismo 29. oktobra, kada su njegov komando odveli u nepoznatom pravcu.

Ja sam stigla kući 4. avgusta ove godine. Svoju decu sam našla kod kuće, dok za muža ne znam ništa.

Ruka mi je tetovirana u Aušvicu. A 11686 je moj broj.

16 Mađarski naziv za slovački grad Košice.

DEČEI ERNEST

Subotica

**45 godina, jevrejske vere, jugoslovenske narodnosti,
trgovac, Subotica, adresa Sotus Viator ul. 38.**

Iskaz zabeležen 11. novembra 1945.

Dana 1. jula 1942. g. bio sam pozvat sa svim Jevrejima iz Bačke na prisilan rad u Sombor. Tamo sam raspoređen u četvu broj 105/8.

U toj četvi bilo nas je oko 220 ljudi. Od ovih je bilo oko 80 Subotičana, a ostali iz drugih delova Bačke i manjim delom iz Mađarske.

Posle par nedelja rada u Somboru i okolini, našu četvu su odneli u Transilvaniju na Lover kod Sasregena i posle na Marošveč, pa potom u novembru iste godine na Samošfalvu kod Koložvara. Postupanje je celo vreme bilo sa nama nečovečno. Članovi mađarske straže, koja je bila nama data, grdili su nas, psovali, vezivali za najmanje greške, pa čak i tukli.

Sve je ovo bilo uz odobrenje, šta više i po nalogu komandira čete okorelog njilaša rezervnog poručnika dr Fodor Franje iz Makoa. On je otvoreno rekao da mrzi Jevreje.

Kad smo radili u Samošfalvi, tamo je bio na aerodromu neki rezervni poručnik baron Vaš iz Koložvara i zastavnik Tam-Ogavro, inženjer iz Koložvara, koji su također mrzeli Jevreje i sve učinili da naš položaj otežaju.

Mi smo radili najteže poslove kroz 12-14 sati na dan, te ako se nešto ovima ne bi svidelo, oni su bili u stanju, da nas lično ili putem svojih podoficira isprebijaju tako da su ljudi padali u nesvest. Znam da su usled tuče, koja ih je nezasluženo zadesila sa strane podoficira a po nalogu imenovanih oficira, druga Nojhaus Arnolda i Lenđel Mirka iz Subotice i da su obojica dobili krvarenje pluća.

Jedan deo čete - među njima i ja - posle smo usled godine starosti pušteni kući, dok su ostali delom otišli za Borski rudnik, delom pak u Rusiju. O njihovoj daljoj sudbini ne znam ništa.

Posle toga sam živio sve do oslobođenja u Subotici.

Nemci su došli u Suboticu 19-og marta 1944. g. te posle toga na kratko vreme počelo je još veće proganjanje Jevreja nego li do tada. Jevrejin nije mogao više uopšte dobijati obrtnicu i voditi radnju. Oduzimali su Jevrejima stanove od danas za sutra zajedno sa nameštajem.

Znam, da je neki grof Šomšić, konjički potporučnik i neki Kokai iz Subotice - koji su bili poverenici Dr Bačkai Arpada, najvećeg antisemitskog vođe - sa nemačkim vojnicima obilazili jevrejske sta-

nove u varoši, pa gde su našli bolji stan ili lepši nameštaj, tamo su jednostavno naredili odmah predaju istih. Ja sam i lično video da su ove nameštaje nosili kolima na železničku stanicu i utovarili u vagone, verovatno za Nemačku. O tome međutim kuda će ići stanovati oni Jevreji kojima je na ovakav način oduzet stan i nameštaj nije se vodilo računa. Kada bi dotični zainteresovani Jevrejin upitao Šomšića ili Kokai-a o tome šta će on sad da radi bez stana ili nameštaja, ovi bi mu surovo odgovorili da ih se to ništa ne tiče i da oni nisu valjda zato da traže stan i nameštaj za Jevrejine.

Vodič Nemaca pored spomenutih bio je još i neki Subotičanin po imenu Sam, koji je tada stanovao u Sudarevoj ulici, te koji je bio dobrovoljni SS-ovac.

U aprilu 1944. g. pozvati su svi jevrejski muškarci od 18-60 godina da se jave na rad.

Prilikom sakupljanja ovih godišta, u dvorištu gradske kuće bio je prisutan i lekar dr Krmpotić (Kočandi) Danilo, koji je izjavio, da će one koji se javljaju da su bolesnici odmah internirati. Usled toga ni jedan se nije smeo javiti za bolesnika, mada je bilo ljudi koji su jedva stajali.

Sve ove muškarce su oterali u gradske šume gde su morali krčiti šumu, ali im je sudbina bila podnošljiva, pošto su čuvari bili većinom Sloveni, koji su saosećali sa njima.

Prvih dana meseca maja 1944. g. naređeno je svima Jevrejima da se ise le iz svojih stanova i da se presele u tzv. geto, gde je bilo određeno kada i kako sme-

ju da se kreću. Iz geta nisu smeli da se miču nego samo u vreme zato određeno. Isto tako nisu mogli odlaziti na pijacu, nego samo tada kada je već ostali deo stanovništva kupio za sebe što mu je bilo potrebno.

U mesecu junu iste godine naredili su da svi Jevreji moraju u getu isplatiti stanarinu na šest meseci unapred, a jedan dan pre nego što su pokupljeni i odnešeni iz Subotice, pokupljen je od njih novac za navodno pelcovanje od tifusa, mada su oni već tad znali da pelcovanja biti neće i da sutradan nose jadrnike iz Subotice.

Sutradan su u zoru zaista pokupili sve Jevreje iz geta, te pod nadzorom velikog broja žandarmerije i policije i aktivnih članova raznih fašističkih organizacija utovarili su ih na najnečovečniji način u vagone i to po 70-80 ljudi u jedan vagon, te su ih odneli u Bačalmaš. Tada im je doduše dozvoljeno bilo, da mogu poneti sa sobom najpotrebnije stvari i hrane, ali su to morali utovariti u posebne vagone po naređenju čuvenog zlikovca žandarmerijskog potpukovnika Zalašdija (Zalaszdy), koji je potom pre polaska voza dao te vagone otkopčati.

Odmah posle odvođenja Jevreja iz geta, pomoćni redari i članovi Levente, kao i njilaši počeli su pljačkati po bivšim jevrejskim stanovima i razgrabili su sve što je bilo pokretno i od vrednosti.

Napominjem još i to, da je bilo zabranjeno da vrednosne stvari i novac nose sa sobom, a naređeno je bilo da te stvari predaju.

O predatim ogromnim vrednostima međutim niko nije dao priznanicu, niti je o tome sastavljen zapisnik. To su verovatno među sobom podelili policijski i žandarmerijski časnici.

Iz Subotice po mome računu odneto je oko 3.300 Jevreja u Bačalmaš, a po mome znanju od ovih se do sada nije vratio niko, odnosno najviše 2-3 lica.

Više ništa ne znam da kažem.

EDELSTEIN LEOPOLD

Subotica

36 godina, Jevrejin, oženjen, adresa Pašićeva 13.

Iskaz zabeležen 28. avgusta 1945.

Iz subotičkog geta mene sa ženom i sa dvoje dece, jedno od 5, drugo od 2 godine, 16. juna 1944. godine sa ostalim Jevrejima su odvezli okupatori u Bačalmaš, gde su skupljali Jevreje iz Vojvodine i jednog dela Mađarske za deportiranje. Dana 25. juna ujutru dobili smo nalog, i to ceo geto u Bačalmašu, da sve svoje stvari, sem dva odela, dva para veša i nešto hrane predamo komandantu. To smo i učinili, te smo potom videli da su svi naši papiri i dokumenti bili spaljeni na krugu, kada nam je bilo rečeno da iste više nećemo trebati. Istoga dana u podne, pod batinama i kundacima bio je poređan ceo logor od 4.500 duša. Uvagonirani smo po 70 po vagonu. Svaki vagon bio je pod jednim komandantom – Jevrejinom, koji je bio odgovoran za svoju grupu, te smo tako pošli na stanicu u pratnji mađarskih žandarma. Ukrcavanje u vagone trajalo je

ceo dan, te sam ja došao na red uveče. Imao sam priliku dotle da vidim da su u vagone za konje strpali po 80 do 90 ljudi, što znam otuda jer su kredom napisali na svaki vagon broj žrtava.

Ja sam bio komandant moga transporta i u našim kolima bilo nas je svega 53, kao zadnja partija. Tu je bilo 30 siročadi od odojčadi do 14 godine, osim toga Vadnai Abraham, veroučitelj, Krishaber Ladislav trgovac, Gusman Ana, Freilič Manci (Freilich Manci), sup. Lodberger Geze, sa odojčetom, sup. Dreiser Martona sa detetom na sisi, sup. Snicer Salamona takođe sa odojčetom, svi iz Subotice, dok imena ostalih se više ne sećam. Uglavnom, u mome vagonu bili su skoro svi Subotičani. Naravno, bila je sa mnom i moja žena sa naših dvoje dece.

Iz moga transporta vratio sam se ja, supruga Gusman Matije, Frelič Manci i

neki Švarc iz Čonoplje. To znam otuda, jer sam ja sveštenik u Subotici, te znam svakoga koji bi se vratio.

Dana 25. uveče po ukrcavanju vagoni su zaključani, drugog dana ujutro voz je krenuo, stao je u Segedinu jedan sat, pa produžio svoj put do 28. do Košica, gde su neke od vagona otvorili, pa tako i naš vagon. Posle malog zastanka u Košicama, produžili smo svoj put opet u zaključanim vagonima do Tarnova u Poljskoj, gde smo stigli drugog dana u podne. Tu su nam opet otvorili vrata vagona, te posle zaostanka od 1/4 sata produžili smo svoje putovanje do Aušvica, gde smo stigli do 29-og po podne u 3 sata i tamo smo zastali i čekali do pet sati, kada smo produžili svoje putovanje do Birkenaua, tj. daljih 500-800 m.

Posle sam saznao da smo morali čekati dok se krematorij isprazni od žrtava pređašnjeg transporta. Kako sam to saznao izneću docnije.

Po iskrcavanju svoje pakete ostavili smo u vagonu. Nas su postrojili po jednog iza drugog, i to tako da su žene bile na jednoj strani, a muškarci na drugoj, a po naređenju deca su morala biti sa majkama. Lično nisam čuo i video šta se radi na ženskoj strani, a mi muškarci prolazili smo ispred jednog SS-ovca, za kojega sam docnije saznao da je glasoviti dr Mengele. On je po svom nahođenju određivao neke od nas na jednu, neke na drugu stranu, pitajući neke o godinama starosti.

Od nas oko 3.000, ja sam dospeo na desnu stranu sa oko 280 do 300 drugova i drugarica.

Pod komandom SS-ovca mi smo krenuli u kupatilo, gde su nas sve ošišali, celu spremu ostavili smo napolju, mogli smo uneti samo svoje cipele i svoje kaiše za čakšire. Posle kupanja, po izlasku na drugom izlazu, svaki je dobio neko otrcano odelo i jednu košulju, drugo ništa, i tako opet postrojeni krenuli smo u pravcu jedne ogromne u noći na daleko svetleće lomače. Šta je tamo gorelo onda još nismo znali. Ostali smo tamo na sastanku jedno pola sata, pa smo produžili do tzv. ciganskog lagera, koji se sastojao iz 32 barake sa 40.000 logoraša, gde su nas strpali u jednu prostoriju i gde smo morali čučeci izdržati do ujutru. Prethodno, odvojili su od nas stručne radnike, otprilike njih 50 na broju. Oni su bili odmah odvedeni negde na rad i od tada ni jednog od njih nisam video.

Drugoga dana ujutro isterali su nas iz bloka, gde su nas batinali Cigani logoraši. Verovatno po naređenju. Tamo smo se vukli u krugu pred barakom bez jela, kad sam čuo komandu „zbor“, pa sam i ja trčao na zborna mesto i sa nekoliko svojih poznanika bio odveden u „A“ lager, gde smo ostali pet dana a potom smo dodeljeni na rad. Bili su sa mnom iz Subotice dr Denenberg Stevan, Han Vladislav, Kejler Stevan, Hirs I Oskar, Balog Andrija, Engelsman Zoltan, Šnicer Franjo, Soš Franjo, Sonenberg Armin, Reičenberg Šandor, Veiner Josip, Miler, dr Bondi Đorđe i Franjo, Horvat Jovan,

dr Sege Vladislav, dr Frank Pavle, Kopf Samuel, te neki Abraham iz Malog Idoša.

Na radu samo dobili za jelo ujutro crnu kafu, u podne oko jedne litre retkog variva iz konzervi, tzv. dorgemuse (dörgemöse), koje ukusa doduše nije imalo, ali je zato zaudaralo i zaista smo jeli samo zato da ne bismo crkli od gladi. Uveče 350 gr hleba, 20 gr margarina ili 20 gr salame i opet crnu kafu. Radili smo od šest sati ujutro do pet sati naveče, a u podne imali smo odmor od pola sata. Po povratku sa rada došlo je do prebrojavanja logoraša, koje je trajalo, kadkad do 19, kadgod do 23 časa. Rad sam po sebi nije bio naročito težak, barem nismo hteli da radimo naporno, ali zato su nas stalno tukli naši nadzornici, koji su se zvali kapoi, a bili su i sami logoraši i to Poljaci, Rusi, Nemci, pa čak i Jevreji. Svaki je imao kod sebe jedan štap, baš u tu svrhu. Posle izvesnog vremena ja sam uspeo da dođem u vešeraj, gde je rad bio dovoljno lak, hrana zadovoljavajuća, no u vešeraju sam video i čuo šta znači Aušvic.

Vešeraj je bio nastavljen u „D“ lageru i to na kraju, do žičane ograde. Preko žica bila je pruga na koju su stizali vozovi sa transportom. To je bilo od mene odatljeno otprilike 50 metara. Preko pruge na daljih 50 metara bila je ogromna oграда od zida, zapravo bilo je to ogromno ograđeno dvorište, u sredini sa jednim bunkerom, koji je bio komora za plin, a u blizini bunkera krematorijum 2. U „D“ lageru u baraci 11 stanovao je poseban bataljon tzv. „Sonderkomando“

(Sonderkomando)¹⁷, potpuno ograđeno i potpuno odvojeno od ostalih logoraša, koji su služili u gaskomori i krematorijumu. Oni nisu smeli da dolaze u dodir sa ostalim zatočenicima.

Pored ove komande bilo je u lageru i još jedan poseban bataljon koji su zvali „Kanada“, koji su učestovali kod iskrčavanja transporta.

Od jula do novembra 1944. godine bio sam u vešeraju i od dana u dan svojim očima sam video sledeće: Kada bi došao jedan transport, voz bi stao kod rampe na 50 metara od mene. Kanađani su otvarali vrata od vagona i terali na brzinu one iz transporta napolje iz vagona. Često su od majki silom oduzimali odojčad i sitnu decu. Kad im majka ne bih htela dati, silom bi zgrabili i odneli dete, a majku bi istukli. Ovu decu predavali bi starijim ljudima. Izvršena je raspodela transporta, na ljude, žene i decu, a ovi opet na jednu tzv. „desnu“ i na drugu, tzv. „levu“ stranu. Video sam da je jedan mali deo transporta onako kako smo mi kada smo došli u Birkenau, bili postrojeni i odveli su ih prema logoru na putu koji smo i mi prešli. Drugi, ogromno veći deo bio je nastrojen i vođen preko koloseka u pravcu velike ograde, ušli su u

17 Sonderkomandisti su bili članovi radnih jedinica. Rekrutovani su iz redova logoraša, mahom Jevreja, koji su bili prisiljeni, pod pretnjom smrti, da pomažu u uklanjanju žrtava plinskih komora. Postojali su i SS-Sonderkommandosi, koji su bili ad hoc jedinice formirane od članova različitih odelenja SS-a.

dvorište, gde je bio bunker i krematorij br. 2. Kadkada i ako sam bio ceo dan u blizini ove ograde, a bio sam u službi često i noću, niko živ odande nije izašao.

Sasvim prirodno, u vešeraju u blizini krematorijuma br. 2. već sam čuo šta se tamo radi. I ja sam imao ženu i dvoje dece koji su dospeli na drugu stranu koloseka i na svaki način tražio sam dodir sa sonderkomandom u lageru „D“ jer sam hteo da saznam istinu od očevidaca.

Sonderkomandisti, kako sam napomenuo, stanovali su strogo odvojeno od nas i njihov dodir sa nama bio je zabranjen. Međutim, oni su našli mogućnosti da kidnu iz svoje barake i da održavaju ipak neku vezu sa nama, ostalim radnicima. Tako sam se upoznao sa više njih, no najbolje sam poznao dvojicu, jedan po imenu Kain, berber iz Mađarske, verovatno iz Kišvarde, a drugi je bio jedan jedan poljski Jevrejin, po imenu Henjak, čije drugo ime ne znam. Od tih svojih poznanika, a naročito tog mog poznanika Henjaka, saznao sam kako se odigravala tragedija pojedinog transporta, koji je stigao u Aušvic-Birkenau i to preko ograde, što ja već videti nisam mogao.

Onaj deo transporta, starci, žene sa sitnom decom, i bolesnici koji su upućeni preko ograde, teraju se u bunker. Teraju ih isti sonderkomandisti, pod nadzorom SS-ovaca. Bunker je podeljen u dva dela. Ulazi prvo grupa žena u prvi deo, tamo se svlači sa decom i ulazi u drugi deo koji izgleda kao kupatilo sa tuševima. Onda ulazi u prvu sobu grupa muškaraca, koji se takođe skidaju. Njima

se kaže, da treba da zapamte brojeve čiviluka gde će ostaviti svoja odela, da ne bi bilo zabune pri povratku. Potom skinute mukarce na brzinu teraju u „kupa-tilo“ sa bičevima na kraju kojih je pleh ili gvozdje, zatvaraju vrata i pušta se gas po imenu ciklon B koji svršava sa žrtvama za 1/4 sata. Kada bi transport bio preveliki, odojčad bi uzeli isti ovi sonderkomandisti po nalogu od majki, te kada bi uterali žene i ljude, u komoru, bacali bi na njih ovu decu kroz prozor, koji se onda zatvarao i dolazi svršetak. U takav bunker stane najedanput 3.000 duša.

Tokom vremena Henjak mi je ispričao da je bilo slučajeva da SS-ovci se nisu zadovoljavali takvim načinom ubijanja, već bi izabrali neke žene, eventualno sa decom pa i muške, i dok njihovi drugovi obave svoj posao u komori oni bi streljali dete na rukama majke. Ili bi naredili nekoj grupi žena da se svuku, poređali bi ih i streljali u polni organ a potom zajedno sa ostalima iz komore nose ih u krematorijum, gde će ih spaliti. Naime nastavak postupka sa ubijenim žrtvama bio je sledeći. Dolaze na posao pored tih sonderkomandista 50 berbera i zubnih lekara. Zubni lekari bi izvadili zlatne zube mrtvacima a berberi bi ošišali žene, pokupili kosu, koju su onda Nemci izgleda upotrebljavali za izvesne svrhe. Svih 900 sonderkomandista po svršenom ugušivanju, kad bi se komora provetravala, bacali bi napolje leševe i kamionima bi ih nosili u krematorijum, gde su ih spaljivali. Do 1944. godine bilo je samo četiri krematorija, pa tek ove godine su

zidali ogroman krematorij, koji smo videli kada smo stigli u Aušvic, kako gori kao lomača, a to znam, od jednog radnika, po imenu Volf (Wolf) koji je radio na gradnji te zgrade. Od njega znam da su morali saizidati ovaj nov krematorijum, zbog toga jer se znalo da zapremina postojećih krematorijuma neće biti dovoljna za likvidiranje preostalih Jevreja u Evropi.

Dok sam bio u Birkenau, Vojvođana nije bilo među sonderkomandistima.

Po čuvenju znam da polovinu sonderkomandista su Nemci takođe ugušili i to u Aušvicu.

Naročito je svirep bio sa žrtvama od SS-ovaca jedan obersarferer Moli, koji je lično svojim revolverom ubijao situ decu.

Znam da je često bilo u lageru i posebne selekcije, tj. s vremena na vreme došla je naredba, da starešina bloka mora izdvojiti oslabljene ili bolesne ljude i žene, koje bi onda u bunkeru ugušili i spalili. Takve selekcije bivalo je više puta, a bilo je prilikom svakog našeg praznika. Žrtva je takve selekcije dr Bondi Đorđe, direktor banke u Subotici, s kime sam ja spavao na jednom ležištu, koji je bio

selektiran meseca oktobra 1944. godine zajedno sa još osam drugova iz moga bloka i sa njima zajedno dva dana posle selekcije pod pratnjom muzike odveden u bunker. Bile su žrtve ove selekcije iz Subotice: Kon Margita, sup. Holcer Pele, sup. ing. Polaka, za koje znam, od oktobra Denenberg Stevana, naime ja sam živio u jednoj sobi sa Denenbergom, koji je pričao takođe u oktobru 1944. godine kako je bio određen da vuče jedna kola iz lagera B. 3. do krematorija, odnosno od bunkera i na tim kolima su bile i pomenute Subotičanke.

Početkom novembra 1944. godine sa transportom bio sam odveden na rad u Štathof.

Imetka nisam imao, sem nameštaja, i odela, od kojih ništa nisam našao kod kuće, sem klavira moje supruge, nekoliko stolica. Moja šteta iznosi po mom računuu 350.000 dinara, predratnih i to ne samo kućni nameštaj i tepisi, ogromna notna biblioteka od neprocenljive vrednosti sa retkostima (rukopis Karuza) itd. kolekcija retkih gramofonskih ploča itd. Od porodice nikoga nemam kod kuće. Imao sam ženu i decu. Oni su poginuli u Aušvicu.

EPSTEIN DR ZOLTAN

Novi Sad

**Rođen 12. 1. 1896, Srpski Padej, Jevrej, lekar,
adresa Kralja Petra II 17.**

Iskaz zabeležen 10. avgusta 1945.

Za vreme Racije januara meseca 1942. g. mađarski žandari su odveli moju kćerku, koja je živela kod moje prve žene, u ulici Vojvode Mišića 25. Kako sam kasnije od poznatih čuo, ubili su nju, po imenu Epstein Henrietu, 18. g. staru, zajedno sa mojom prvom ženom Schossberger Arankom, te njenim mužem Erdös Andrijom još na ulici Vojvode Mišića.

Dana 19. marta 1944. došli su kod mene jedan njilaš i jedan član ovdašnjeg kulturbunda¹⁸, pa su me odveli u ovdašnji hotel „Slobodu“. Tamo sam bio 5–6 dana. Postupak je prema nama bio nasilan i grub. Hranu koju smo dobijali izvana su u najvećem delu oduzeli, a noću su nas budili, pa smo morali izvoditi gimnastičke vežbe. U „Slobodi“¹⁹ nas

je bilo oko stotinu. Nakon pet–šest dana su me pustili, pa sam bio četiri–pet dana na slobodi, kada su me ponovo uhapsili. Odveli su me u logor, u Bačku Topolu. U Bačkoj Topoli je bilo više hiljada interniraca. Ovde je bio postupak prema nama naročito nasilan. Bez ikakvog razloga su nas tukli. Hrana je bila slaba. Dobili smo samo krompira i pasulja. Ovde smo morali raditi poljoprivredne radove 10–12 sati dnevno. Tu sam bio oko dva meseca. Kada su nas sproveli u Austriju, putovali smo u zatvorenim vagonima, 83 osobe u jednom vagonu, tako da nismo mogli ni sedeti, a kamoli spavati. Put je trajao osam dana i za to vreme smo dobili svega dvaput jesti, i to nešto malo hleba, deset deka. Iz vagona nas nisu puštali van. Prvo smo se zadržali samo na kratko vreme, pa sam sa jednom grupom od oko 70 osoba odveden u Johannesthal. Ovde smo radili u šumi. Dnevno smo radili 12 sati. Hrana je bila slaba. Mogućnosti za spavanje su bile slabe, jer su prostori je za spavanje bile male, a suviše nas je bilo unutra. Prilikom rada u šumi su nas često puta tukli. Kasnije smo bili odvedeni u Weidhofen. Tamo smo život proveli pod strašnim okolnostima. Za hranu

18 Kuturbund bio je početno zamišljen kao nepolitička organizacija koja deluje na području Kraljevine Jugoslavije, s ciljem da čuva i razvija nemačku kulturu i jezik. Tokom okupacije, kulturbundisti su, sarađujući sa nacistima, bili u paravojnim jedinicama i u nacističkim strukturama.

19 Hotel „Sloboda“ se nalazio u samom centru grada, a tokom okupacije je bio poznat po tome što su u njemu boravile mađarske i nemačke snage.

skoro ništa nismo dobili, smeštaj je bio je mnogo nas umrlo od tifusa ili od nemoguć, tako da nismo mogli spavati. slabosti.
 Odavde smo odvedeni u Thresienstadt, Drugo bitno nemam da kažem.
 gde smo bili sve do oslobođenja. Ovde

FENJE DR VIKTOR

Novi Sad

**Rođen 21. 6. 1885, Mol, Jevrejin, lekar, udovac,
 otac dva deteta, adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 5. septembra 1945.

Odmah po dolasku mađarske okupatorske vojske u Novi Sad, i to 19. aprila 1941. godine pozvat sam bio u zgradu Okružnog suda u Novom Sadu. Pozvat sam bio u tu zgradu za dva sata posle podne. Kada sam tamo išao, zatekao sam tamo Gross Viktora, Frank Julija, Frank Belu, dr Lustig Ferdinanda i Korodi Ljudevita, ovdašnje Jevreje. Tamo smo morali čekati u hodniku i pod nadzorom mađarskih stražara. Zabranjeno je bilo da razgovaramo međusobno. Zatim je nas pozvao u dvoranu pojedinačno jedan mađarski poručnik, po imenu grof Karolji Viktor. Tamo je bio prisutan još Breznik Rajmund. Po mom znanju bio u službi mađarske kontrašpijunažne službe. Karolji Viktor napadao me je grubo i psovao me, navodeći da za vreme Jugoslavije ništa nismo dali za mađarske svrhe, te usled toga moramo to nadoknaditi, jer ako nećemo to uraditi preba-

ćiće nas preko Dunava u Hrvatsku ustašama, streljaće nas itd. Tako je svakog od nas pojedinačno preslušao i svakoga od nas je napadao i ponavljao da će nas prebaciti u Hrvatsku ili streljati. Nakon obavljenog pojedinačnog saslušanja zvao nas je odjedanput unutra, a tada smo zatekli kod njega još i njegovog brata grofa Karolji Ferenca, pa je nama saopštio odluku da Jevreji Novog Sada moraju dati mađarskoj vojsci „dobrovoljno“ 50 miliona dinara, odnosno pet miliona penga u roku od dva dana, jer će inače sve Jevreje prebaciti u Hrvatsku ustašama ili streljati. Kada smo otišli kući, te pod ovom pretnjom smrtno opasnosti za celokupno jevrejstvo Novog Sada, sazvali smo sednicu Crkvene opštine da se dogovorimo u pogledu našeg postupka. Kako pak novosadski Jevreji toliko raspoložive gotovine nisu imali, to smo rešili da ćemo od komandanta gra-

da Novog Sada generala Bajora²⁰ radi izmene odluke grofa Karoljija. Tako smo 21. aprila pokušali da dođemo u vezu sa generalom Bajorom, no on nas nije primio već smo bili prinuđeni da odemo na saslušanje u vojni sud, koji se nalazio u zgradi Okružnog suda. Tamo je mene i Frank Julija saslušao jedan vojni tužilac u pogledu postupka grofa Karoljija. Međuvremeno smo od ovdašnjih Jevreja sakupljali novac, pa ne sećam se kada ali u roku od jednog ili dva dana predali smo svotu od oko 10 miliona dinara ađutantu generala Bajora.

Dana 22. ili 23. aprila bili smo pozvani, odnosno bio je pozvat dr Lustig,

20 Prim. autora: U tekstu objavljenom na veb-sajtu Magyar Elektronikus Könyvtár, u delu „a IV. zóna: dél-magyarország a dunától keletre“ piše, između ostalog, sledeće: Nedugo nakon što su mađarske trupe okupirale Novi Sad u aprilu 1941. godine, vojni komandant grada, general Ferenc Bajor, uveo je otkupni iznos od pet miliona penga za Jevreje i Srbe, zbog toga što „nisu doprinosili mađarskim interesima tokom jugoslovenske okupacije“. Od vođa jevrejske zajednice je najpre zatraženo da predaju novac u roku od 48 sati. Međutim, kada su policajci uključeni u prikupljanje sredstava uvideli da Jevreji nisu u stanju da sakupe toliku količinu novca u zadanom roku, pristali su da prihvate 3,4 miliona penga koje su ponudili jevrejski lideri. Mađarski policajci su pretili Jevrejima da će ih, ukoliko ne predaju novac odmah, predati ozloglašanim ustašama, hrvatskim fašistima. Bajor je najveći deo otkupnine podelio sa svojim saradnicima; navodno je Bonczos Miklós, tadašnji zamenik državnog sekretara Ministarstva unutrašnjih poslova, dobio 100.000 penga.

Vekeš i Mahrer iz Novog Sada kod generala Bajora, a umesto njega primio ih je jedan pukovnik, zamenik Bajora, pa je umesto njega imenovanima saopštio da je mađarski oficirski štab odobrio postupak grofa Karolji Viktora i saopštio je da moramo platiti 50 miliona dinara, jer će nas inače sve Jevreje prabaciti u Hrvatsku ustašama. Kasnije je jednoj delegaciji, mislim dr Lustigu, Vekešu i Mahreru uspelo doći u kontakt sa generalom Bajorom, od koga su zatražili da umesto sve u gotovom novcu možemo platiti jedan deo i u robi, nekretninama i u dragocenostima. Skupljanje je nastavljeno i za kratko vreme isplaćeno je mađarskom okupatoru, mislim, oko 34 miliona dinara. Zašto nije plaćen ostatak do 50 miliona dinara ne znam. Mislim da je obustavljeno dalje sakupljanje zato jer je okupator nastavljao hapšenje novosadskih Jevreja, premda je obećano da se u slučaju plaćanja Jevrejima neće ništa dogoditi.

Posle zloglasne racije 23. januara 1942. smo se bojali da će se racija možda ponoviti i hteo sam sa svojom familijom otputovati i to 29. januara 1942. godine. Putovali smo u pravcu Segedina, no mađarska žandarmerija nas je zaustavila u Starom Bečeju i grupu od devet Jevreja i dva Srbina, te su nas dopratili u zgradu opštinskog poglavarstva. Tamo smo stajali pod nadzorom naoružane žandarmerije. Morali smo stajati okrenuti prema zidu i nismo smeli međusobno razgovarati. Čuli smo kako su žandarmi međusobno razgovarali da ćemo biti

streljani. Napominjem da na putu dok su nas žandarmi vodili od željezničke stanice pa do zgrade opštinskog poglavarstva, te kako se moja žena tužila da ne mogu da nosim kofere zbog bolesti, žandarmi su cinički odgovorili da će za kratko vreme biti bolje, da će oni mene već izlečiti. Kako smo izvesno vreme proveli u zgradi opštinskog poglavarstva, žandarmi su pojedinačno zvali napolje pojedine familije, a tako i nas. Pre nas su zvali Horovitz Alfreda, stanovnika iz B. Palanke, koji je toga dana nestao i više ga nismo videli. Čuli smo da je on imao zlata kod sebe i kako tog čoveka više nismo videli. Držimo da je ubijen. Inače, nas ostale su pustili na slobodu, tako da smo drugi dan mogli put nastaviti. To je bilo 29. januara, zadnjeg dana zloglasne racije u St. Bečeju.

Kada smo stigli u Segedin, tamo nas je mađarska policija opet uhapsila na stanici i sproveli su nas u policijski zatvor. Nakon preslušanja su nas pustili napolje.²¹

Dana 19. marta kada su Nemci konačno okupirali Mađarsku, jedan nemački oficir je došao u moj stan i naredio da za 24 sata moram isprazniti stan i njima ga predati. Nameštaj bi morao ostaviti, a ostale stvari odneti. Usled živčane depresije u kojoj se celo jevrejstvo Novog

Sada nalazilo zbog stalnog proganjanja, pogotovo zbog ulaska nemačke vojske i postupanja nemačkih fašista i Gestapoa u Novom Sadu sa Jevrejima, pokušali smo izvršiti samoubistvo. Moja supruga je umrla, no ja sam ostao u životu.

Dana 17. maja 1944. godine sa grupom novosadskih bolesnih Jevreja od 40 osoba sam odveden u Baju, gde sam najpre odnesen u bolnicu, a kasnije u logor. Ovde smo bili do 15. juna 1944. godine, kada sam bio najpre odveden u Segedin, a odavde sam sa grupom od oko 3.500 Jevreja deportiran u Auschwitz. Kako smo stigli u Auschwitz posle tri dana u zatvorenom vagonu bez hrane i vode, u vagonu od 75 osoba, tamo su nas dočekali SS-ovci i izvršili selektiranje, pa je ona grupa koja je stavljena na levu stranu odvedena i više njih nismo videli, samo smo čuli da su ubijeni gasom i spaljeni. Ja sam inače dva puta bio selektiran, no srećom sam se spasao samo zbog toga što sam lekar i što sam bio potreban. Međutim, bez obzira na to ipak sam morao obavljati najteže poslove. Dana 15. avgusta odveden sam sa grupom Jevreja u Trzebinija gde je postupak prema nama bio naročito grub i nasilan. Ovde su nas stalno tukli i zlostavljali. Bilo je više smrtnih slučajeva.

Ja sam oslobođen 27. januara 1945. godine. Kada sam došao kući od svoje ordinacije i ličnih stvari nisam ništa našao, sem jednog dela nameštaja.

Drugo bitno nemam da kažem.

21 Prim. autora: na osnovu drugih dokumenata, izvesno je da su se Viktor Fenje i njegova supruga tada vratili iz Segedina u Novi Sad, što nije navedeno u iskazu. Nije poznato da li su se s njima vratile i njihove ćerke.

FENJVEŠ ESTER

Subotica

**16 godina, kći Lajoša i Vereb Klare, Jevrejka, učenica,
adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 3. septembra 1945.

Sa ostalim deportircima iz Bačalmaša stigla sam u Aušvic 29. juna posle podne. Posle selekcije i kupanja nas decu do 16 godina odvojili su od ostalih i odveli nas u tzv. „C“ lager, gde nas je bilo onda 41. Sve smo bile devojčice od 13 do 16 godina. Kako su dolazili transporti od jula 1944. godine, uvek su dolazila nova deca u naš blok, tako da se iskupilo 1.200 devojčica ispod 16 a iznad 13 godina. Nije trebalo da radimo, a jedino što smo morali bilo je da prisustvujemo prebrojavanju u zoru, koje je trajalo dva-tri sata i uveče, koje je trajalo još isto tako dugo. Inače, mogli smo spavati ceo dan. Za hranu dobili smo ujutru jednu kafu, u podne jednu supu, a uveče dobili smo dnevno sledovanje hleba od 350 gr Naravno, bili smo uvek gladni. Veš nismo primili. Dobili smo jednu haljinu i jedan kaput od pižame. Ništa drugo. Tu sam bila sa Marikom Rozenfeld, Prizner Žužom, Bondi Sarom, Mezei Elzom. Od Vojvođana ne sećam se da je bilo drugih. Nas 1.200 nismo mogli spavati u našem bloku na daskama, jer nismo mogli da se smestimo na njih, već su mnogi od nas spavali na podu. Ostala sam ovde do 13. avgusta 1944. godine, kada smo do-

bile poziv da se imaju javiti lepe devojčice, čiji je dobar vid. Od nas 1.200 izabrali su nas tri, Prizner Žužu iz Subotice, mene i Milko Ružu iz Baje. Posle mesec dana nas tri sa još 300 odvedene smo u Weissewasser kod Gerlica, gde smo radile u fabrici radio-sijalica, radiocevi, gde smo radili na uvijanju spirala u te cevi. Za taj posao, s obzirom na to da je materijal bio potpuno sitan bile su potrebne zaista dobre oči i fina ruka. U februaru, pošto su se Rusi približavali, naš lager je bio premešten u Horenburg, kuda smo išli vozom. Na ovom putu, koji je trajao deset dana, dobili smo jesti samo jedanput. Do aprila smo ostali u Horenburgu radeći svoj posao, kada smo produžili do Bergen-Belzena, gde su nas Englezi oslobodili 15. aprila 1945. godine.

Lično, ja nisam ništa naročito opazila. Naš lager je bio blizu stanice i ja sam videla selekcije kod svakog transporta, ali bila sam uverena da oni koji pređu kološek idu u lager sličan našem. Videla sam kako gori vatra u tri-četiri krematorijuma i danju i noću. Pitala sam šta tamo gori, naročito zašto zaudara, pa mi je bilo rečeno da se tamo spaljuje kosa, koja je bila skinuta sa deportiranih žena.

Posle oslobođenja upoznala sam se sa nekom Radom, jugoslovenskom partizankom iz Skoplja, čije prezime ne znam, a koja mi je pričala da je 1942. godine kao ratni zarobljenik došla u Aušvic. Njen posao je bio to da nosi u bocama plin do tzv. gasnih komora. Kada bi došao transport, ona bi dobila naređenje da nosi gas. Radila je na tom poslu sve do januara 1945. godine. Pošto je dosta boravila u blizini bunkera za plin, videla je često da transport ulazi u bunker za koji su mislili da je kupatilo. Primali su i sapun, a puštena je bila i voda, sa vodom

zajedno i plin. Međutim, tokom vremena je za isti broj ljudi nosila sve manje i manje gasa, tako da je 1944. godine, kada su stigli transporti iz Bačalmaša, iz Mađarske uopšte, količina plina bila je znatno manja od pređašnje. Tvrdila je da je baš zbog ove male količine plina, deportirani u komori uopšte nisu bili poginuli, već su samo bili onesvešćeni, te su ih takve nosili u krematorij, gde su ih strpavali u peći na lopatama sličnim onima koje upotrebljavaju pekari. Do peći leševe su dogurali u malim količinama.

Drugo nemam ništa da kažem.

FIŠER ERNEST

Bačko Petrovo Selo

Rođen 22. 7. 1896, Bačko Petrovo Selo, od oca Mora i matere Fani, Jevrejin Mojsijeve vere, oženjen, otac dva deteta, zemljoradnik, adresa Gajeva 24.

Iskaz zabeležen 5. septembra 1945.

Nakon ulaska mađarske okupatorske vojske, pozvan sam na prisilni rad u tzv. prvoj grupi, i to najpre na aerodromu u Novom Sadu, pa zatim u Kaću. U toj prvoj grupi, po mom mišljenju, služilo je oko 440 Jevreja. Komandant moje čete bio je poručnik Navaj. Radili smo prosečno oko 12 sati dnevno. Postupak prema nama, naročito od komandanta Navaja, bio je nasilan i loš. Tukli su nas stalno, a u tome je prednjačio poručnik Navaj i jedan za-

stavnik, čijeg se imena ne sećam. Navaj je više puta naredio da se Jevreji imaju kazniti vešanjem, pa su tako po naredbi Navaja vešali Frida, Lebla, Korodija i još mnoge druge. Šta više, ostali su morali prisustvovati vešanju za ruke naših drugova, pa ako se neko tom prilikom onesvestio onda je Navaj naredio da ga moraju baciti u Dunav, da bi došao k sebi. Tako su bacili u Dunav, po mom mišljenju, nekog Kona iz Novog Sada. Inače je

ovaj Navaj učinio sve da nam oteža život na prisilnom radu, pa nas je zlostavljao i tukao kadgod je samo mogao. Tako se sećam da je jedamput na Dunavu, na strašan način istukao Gelb Belu, vlasnika elektropreduzeća iz Novog Sada, koji je kasnije ubijen u Raciji. Inače je moj utisak bio takav da ceo ovaj prisilan rad nije imao nikakvog praktičnog smisla, pa da je bio naređen samo zbog toga da bi nas mučili i zlostavljali.

Imam znanje o tome da su neki od onih mojih drugova koji su bili vešani, još nakon tog zverskog čina mesecima bili invalidi i nisu mogli ruke da upotrebe. Navaj je naročito birao među nama deblje osobe, pa je uglavnom ove ljude favorizovao za vešanje, tako da su ti ljudi najviše stradali odnosno, posledice vešanja kod takvih ljudi su trajale najduže.

Napominjem da u toku 1941. godine je viša puta bio izvršen pretres stana kod mene i jednom prilikom su mi oduzeli radio aparat, premda sam imao dozvolu da ga posedujem.

Napominjem da je po ulasku mađarske okupatorske vojske u Novi Sad, jedna Slovačkinja, mislim da se zove Nosal, a koja sada stanuje u ulici Slovačkoj br. 73, huškala mađarske vojnike protiv Jevreja i kazala mađarskim vojnicima da su Jevreji pucali iz svojih kuća na mađarsku vojsku. Tvrdila je da je Gelb Bela pucao iz svoje kuće na mađarske vojnike, a pokazala je i na pojedine druge kuće iz kojih su navodno pucali na mađarsku vojsku.

Dana 19. marta, prilikom ulaska nemačke vojske u Mađarsku, uhapsili su me

pa su me preko tolonca²² u Budimpešti odveli u Kištarču. U ovom logoru bio sam do 18. jula 1944. godine. Ovde je, u to vreme, bilo više vojvođanskih Jevreja, tako da se sećam dr Fišera, advokata iz Titela, pa dr Tibor Đerđa, advokata iz Novog Sada, pa nekog Šafera, zatim Halpern Jaše, sve iz N. Sada. Nadalje, nekog Štarka, koji je bio knjigovođa kod Kohna i još nekih drugih, čijih se imena ne sećam.

U Kištarči je bilo više smrtnih slučajeva, usled bolesti. Inače, postupak je bio dosta nasilan, jer su nas stalno tukli.

Dana 18. jula 1944. godine uvagonirali su me, u grupi od oko 3.000 Jevreja, za Aušvic. Kada smo stigli u Aušvic, morali smo sve naše stvari ostaviti u vagonu, a zatim je jedan nemački oficir izvršio selektiranje, pa je one za koje je smatrao da su za rad nesposobni poslao na levu stranu i tu grupu više nismo videli. Ta grupa je ona koja je kasnije ubijena gasom i spaljena. Našu grupu su odveli na dezinfekciju i kupanje. Oduzeli su od nas sve, čak i odelo, pa su nam doneli štraf-taste kažnjeničke uniforme. U Aušvicu smo bili smešteni na nemoguć način. U bloku, u kome je moglo stanovati najviše 500 osoba, stavili su nas više hiljada, tako da nikakve mogućnosti nismo imali čak ni za sedenje. Hrana nije bila baš nikakva. Sem supe i nešto hleba skoro ništa nismo dobivali. Usled toga, zbog slabe ishrane, bilo je više smrtnih sluča-

²² Tolonc je objekat za privremeni smeštaj uhapšenih ili deportovanih.

jeva. Inače su nas stalno mučili i zlostavljali. Bilo je više slučajeva kada su Nemci ubili, odnosno osudili na smrt vešanjem više Jevreja zbog najmanjih sitnica, kao na primer zbog toga što su se približili ogradi. Ovde sam bio sve do 18. septembra 1944. godine, kada sam bio premešten u Mildorf, gde smo morali obavljati težak posao. Ovde je stradalo od suviše teškog rada i slabe ishrane skoro 90 odsto nas. Odavde sam premešten 15. februara 1945. u Bitelgras, u Bavarskoj.

Ja sam oslobođen 30. aprila 1945. od strane američanske vojske.

Od moje porodice izgubio sam, odnosno nestali su moja žena i moj sin, Nikola, star 20 godina.

Napominjem da su mađarski fašisti od mene oduzeli moju zemlju maja meseca 1944. godine, oko 60 jutara i predali je u Magyar Ország Földhivatalintezet.

Moju štetu – ne računajući zemlju – koju mi je okupator učinio cenim na 500.000 dinara. Sada momentalno stojim bez egzistencije.

FIŠER DR FRANJA

Novi Sad

**Rođen 27. 1. 1900, Zmajevu, Jevrej, lekar,
adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 8. avgusta 1945.

Za vreme poznate Razzije mađarske okupatorske vlasti, dana 23. januara 1942. godine bio sam u Novom Sadu. Toga dana, oko podne, došli su u moj stan mađarski vojnici koji su pretresali stan, otvorili moju kasu i oduzeli svu moju gotovinu i dragocenosti. Zatim su me pozvali da se obučem i da idem zajedno sa svojom ženom i dvoje dece sa njima i da ponesem svoj radio aparat. Njihov postupak prema nama je bio naročito nasilan i grub. Odveli su nas pred kuću, odnosno kapiju zgrade koja se na-

lazi na ćošku Poštanske i Futoške ulice. To je bilo neko zbornu mesto, jer se tamo nalazilo sto ljudi, uglavnom Jevreja. Tu smo čekali dok nije došao jedan kamion kojim je jedan deo te grupe, oko 30–40 osoba odnesen na Štrand, dočim smo mi dalje čekali verovatno na drugom kamion. Kako ovaj nije došao, mi smo morali otići peške pod stražom u Sokolski dom. U Sokolskom domu zvali su me po imenu sa čitavom porodicom i tamo su Filipan Jaša i Haic Stevan izjavili da se mi može-

mo vratiti kući. Ne znam šta se dogodilo sa ostalom grupom.

Oko 20. maja 1944. vršio sam prisilnu radnu službu, odnosno odneli su me na prinudni rad iz Erszentkiralya u Erdely, gde sam bio lekar jevrejskih prinudnih radnika. U Szilágysomlyó u Erdely, gde je policija od nas oduzela sve naše dragocenosti i veći deo naših stvari, tj. odelu, ćebad itd. Ovde nikakvu hranu od vojske nismo dobili, te smo živeli od toga što smo mogli dobiti sa strane. Ovde sam bio oko sedam dana. Prostorije za spavanje nisu postojale, tako da smo živeli i spavali na zemlji, u ad hoc sastavljenim barakama. Ovde je bio postupak prema nama nasilan i grub. Svakoga od nas su posebno ispitivali o tome da li smo negde sakrili neke dragocenosti i prilikom ispitivanja su nas tukli. Ovde sam bio oko sedam dana i pre nego što smo otišli opet su nas pretražili i ono malo stvari i isprava koje smo sačuvali su oduzeli. Tom prilikom su čak ženske i ošišali. Prema tome, kada smo otišli imali smo samo ono što smo nosili. Ovde su nas vagonirali, oko 75 osoba u jedan vagon, tako da nismo mogli ni sedeti, a kamoli spavati. U vagonu smo bili zatvoreni ukupno tri dana, za hranu nismo dobili ništa a ni vode, čak smo i nuždu morali vršiti u samom vagonu. U vagonu su bili pomešani muškarci sa ženama i decom. Put je trajao tri dana.

Kad smo stigli u Auschwitz dočekali su nas SS-ovci i odmah nas raspodelili u tri grupe. Jedna se sastojala od mlađih muškaraca, druga od mlađih žena, a

treća pak od starijih, mlađih žena sa decom i bolesnih. Tu zadnju grupu više nisam video, samo sam čuo da su ubijeni u prostorijama sa gasom, pa su kasnije spaljeni u krematorijumu.

Naša grupa od oko 75 osoba je išla peške u lager, pa smo se u lagerskom dvorištu morali potpuno skinuti. Sem cipela sve su od nas odneli, a zatim smo odneti u kupatilo na dezinfekciju. To je bilo početkom juna meseca 1944. Nakon kupanja dobili smo štraftaste uniforme. Zatim smo bili odvedeni u blok.

U Auschwitzu smo bili tri dana, nismo ništa radili, ali su nas stalno tukli hetflizi, koji su bili naši neposredno pretpostavljeni. Za jelo smo dobili samo jedanput dnevno supe i ništa drugo. Mogućnost za spavanje nije bilo, jer nas je jako mnogo bilo u bloku.

Nakon tri dana grupu od 200 osoba ponovo su uvagonirali pod nadzorom SS-ovaca, po 50 u jedan vagon. Ovde smo prvi put dobili hleba, i to 50 gr po osobi, nešto margarina i kobasice. Put je trajao jedan dan i za to vreme nismo mogli vagone napustiti. Odavde smo stigli u Merzbachtal u Šleziji. Ovde su nas tukli. Tu smo bili nekoliko dana. Odavde su me odveli u Erlenbach u Šleziji, gde sam bio logorski lekar. Iako je bilo zabranjeno prinudne radnike tući, ipak su nas zlostavljali. Negovanja bolesnika nije bilo, jer nismo imali lekova ni instrumenta. Septembra meseca su SS-ovci izvršili selektiranje bolesnika, pa su odveli kamionima hiljadu osoba, koje su bile obučene samo u kažnjeničkom odelu,

bez košulja i gaća i bez cipela. Oni su bili odvedeni u nepoznatom pravcu i nisu se više vratili. Prilikom povlačenja 15. februara 1945. godine su SS-ovci opet izvršili selektiranje i one koji nisu mogli hodati su odmah na putu streljali. Ubili su 50–100 osoba na putu. Nakon pešačenja uvagonirali su nas po oko 120 osoba u jedan vagon. Put je trajao pet dana. Za to vreme nismo smeli izaći. Svako jutro su otvarali vagone da bi leševe izbacili. Na tom putu je umrlo oko tristo osoba. Tako smo stigli u Flossenburg. Ovde su nam oduzeli kapute, tako da smo imali u zimi samo štraftastu uniformu na sebi. I ovde su nas tukli, tako da su mnogi umrli od zlostavljanja. Bolesnicima nisu davali

hleba. Ovde smo bili četrnaest dana, pa smo odvedeni u Esspened u Thüringiji. Ovde sam video svojim očima kako su SS-ovci ubili vešanjem dvojicu ruskih zarobljenika, a kasnije su na njih pustili dresirane pse. Drugu dvojicu su pred našim očima pretukli i ubili. Ovde smo morali raditi u rudniku deset sati dnevno. Hrana je bila skoro nikakva, samo supa i nešto hleba. I ovde su nas zlostavljali.

Aprila meseca, prilikom daljeg povlačenja, SS-ovci su ubili nekoliko stotina Jevreja, stare, bolesne i iznemogle, i one koji su bili ranjeni od americkanskog bombardovanja.

Nas su Amerikanci oslobodili 23. aprila 1945.

FODOR ĐORĐE

Subotica

17 godina, jevrejske vere, učenik, adresa Markovićeve 23.

Iskaz zabeležen 16. marta 1945.

Posle dolaska Nemaca u Mađarsku i u Subotici su počeli preduzimati još strožije mere protiv jevrejstva. Mislim, 12. maja 1944. godine prikupili su celo subotičko jevrejstvo od oko 2.500-3.000 lica u takozvani geto. Međutim, još pre toga su za njih saznali od subotičkih kulturbundista, koji su opet prijavljivali za tu svrhu Jevreje, za koje su mislili da su imućni ili ugledni. Šta je sa ovima posle

bilo, meni lično nije poznato. U getu smo bili pod strogom kontrolom policije, te smo smeli geto napustiti samo od devet sati izjutra do sedam sati uvečer. Po radnjama smo također mogli kupovati u određeno vreme, a tako je isto bilo i sa pijacama. Naravno, da smo morali nositi žutu zvezdu propisane veličine. U jednoj sobi morao je stanovati više Jevreja.

Juna 16. 1944. godine, rano, iznenađujuće je došla policija u sve kuće geta, te je naređeno da uzmemo naše stvari, najviše u težini od 50 kilograma i da se spremamo na put. Tom prilikom su nas pretresali i oduzeli sve vrednosne stvari i novac. Utovarili su nas po 50 u vagonne plombirali vrata od vagona, i to naređenje žandarmerijskog potpukovnika Zalašdija (Zalaszdy). Ovako su nas odneli za Bačalmaš, gde smo se sutradan iskrkali. Odneli su sve nas u tamošnji geto, gde je već bio veliki broj Jevreja iz drugih mesta Bačke. Smeštajne prilike su tu bile nemoguće, a postupak sa nama loš.

Nas mladiće odneli su na rad, te su tamo bačvanski gestapovci istukli nas na mrtvo. Zbog ovakvog stanja više njih, koji nisu mogli snagom mučenje, izvršili su samoubistvo, tako među ostalima znam sigurno za dr Fogel Ljubicu, lekarku iz Subotice, za Havas Dragutina, novinara iz Subotice, te suprugu Jovanović Adolfa, takođe iz Subotice. Bilo je više samoubistava, ali imena ostalih ne znam.

Nakon pet dana ponovo su nas utovarili u vagonu, ali sada već po 70 lica u jedan vagon i odneli za Segedin, gde su veći deo vozne kompozicije zajedno sa pretežnim delom subotičkih Jevreja odneli – kako sam posle saznao u pravcu Košica, a nas, odprilike 700 Subotičana sa još mnogo Jevreja iz Mađarske odneli su za Štrashof kod Beča. Ovo putovanje je trajalo šest dana, a celo vreme nisu nam dali jesti, nuždu smo morali u vagonu svršiti. Kada smo stigli u Štrashof izvadili su nas iz vagona, onda smo

među našima našli oko 120 mrtvih, koje smo sami sahranili odnosno jedan deo tih mrtvacu smo morali popaliti. Bilo je među nama više njih koji su na putu poludeli. Kada smo stigli u Štrashof, onda su Nemci ovakve luđake stavili u jedan vagon, tamo su bacili još oko 15-20 leševa, te su vagon zaključali i više nisu ni otvorili dok ljudi nisu umrli.

Posle kako su nas izvadili iz vagona, osmog dana su nas pustili da spavamo u jednom starom Jevrejskom groblju na zemlji. Za jesti jedva smo dobili na dan do 10 deka hleba i nešto malo variva, koje ali nije bilo moguće pojesti.

Terali su nas i to kako ženske tako i muškarce u dezinfekcioni zavod, što bi bilo u redu da nisu gole ženske dali dezinfikovati nemačkim muškarcima, a gole muškarce nemačkim ženama. I prilikom dezinfikovanja u logoru tukli su nas na nemilostan način bez ikakvog razloga.

Iz Štrashofa su nas odneli za Nojkirhen i tamo smo morali da radimo najteže radove. Tukli smo beton i to deset sati na dan i radili su svi muškarci od 12 do 70 godina, a žene isto od 12 do 60 godina. Hrana nije bila takoreći nikakva. Dobili smo za doručak praznu crnu kafu, za ručak praznu supu, a za večeru tri deke maslina ili četiri deke marmelade ili sira i svega 15 deka hleba. Ljudi su se izmršavili i jako oslabili. Ovde su dosta čovečanski postupali sa nama ali su na radu bili strogi.

Ja sve ovo znam iz ličnog iskustva, jer sam bio i sam sa svojim materom tamo.

Pošto su nas dosta slabo čuvali, to je meni i materi uspelo da pobegnemo u Mađarsku, gde su nas uhvatili i internirali, a posle smo bili smo u Pešti oslobođeni od Krasnaje armije i došli smo ko- načno kući.

Napominjem, da su od nas mađarski žandarmi po naređenju potpukovnika Zalašdija u Bačalmašu odneli sve, ostavili samo ono što smo na sebi imali i još jedan par veša i odela.

FODOR MARGITA

Subotica

45 godina, Jevrejka, domaćica, adresa Markovićeve 23.

Iskaz zabeležen 23. februara 1945.

I ja sam sa ostalim subotičkim Jevrejima, kao i sa Jevrejima iz ostalog dela Bačke odnesena u Bačalmaš.

Tamo je na nepoznatom prostoru i pod najnepovoljnijim uslovima živelo nas nekoliko hiljada Jevreja iz Bačke. Tamo smo radili najprljavije i najteže poslove, a omladince su nosili izvan geta i tamo im dali da rade najteže poslove. U toku rada su ih tukli i zlostavljali na najsvirepiji način. Hrana nam je bila slaba, odnosno nikakva. Mađarski žandari po nalogu žandarmerijskog potpukovnika Zalašdija su nam oduzeli sve, pa čak i dokumente, rekavši nam da nam dokumenti u životu ionako više neće biti potrebni.

Iz Bačalmaša su nas opet utovarili u vagone, i to po 70–80 lica u jedan vagon. Posle toga su vagone plombirali. Putovali smo šest dana bez jela i skoro

sasvim bez vode, te je među nama bilo teško bolesnih i starih, ali badava smo molili žandarme da nam otvore vrata. To nikako nisu hteli učiniti. I nuždu smo vršili u vagonima.

Posle nekoliko dana stigli smo u Strasshof. Prvih nekoliko dana živeli smo u groblju te varoši. Tu smo primili nešto hrane, ali veoma slabo, tako da smo gladovali. Tu su nas Nemci grdili, psovali i tukli.

Posle dezinfekcije koju su nad nama izvršili, i to nemački muškarcima nad ženama do gola svučenicima i nemačke žene nad muškarcima, podelili su nas u grupe, pa bi članovi pojedinih grupa bili po desnoj ruci žigosani početnim slovima one varoši u koju je dotična grupa bila upućena.

Ja sam sa mojom grupom bila upućena u Wienerneustadt. Iz ovog mesta

su nad odneli u Neukirchen, gde smo počeli raditi.

Rad je trajao dnevno deset časova i bio je veoma težak. Muškarci i ženske morali su raditi isti posao: čekićem smo lomili beton i nosili kamenje, i vukli cement u vrećama na automobile. Pored toga hrana nije bila nikakva i zato smo svi jako islabili. Izjutra smo dobili praznu crnu kafu, u podne praznu supu, a u večer 15 dkg hleba i 2–3 dkg putera.

Posle dva meseca rada sam sa svojim sinom Đorđem pobegla i posle teških i neverovatnih pustolovina sam stigla u Mađarsku, gde sam bila internirana, ali po dolasku Krasnaje armije došla kući u Suboticu.

Iz Subotice je bilo odneto 3.330 – 3.400 Jevreja, ali po mom znanju se do sad sem nas pet–šest niko nije vratio.

Ja više ništa ne znam da kažem.

FRIDMAN ALFRED

Kanjiža

**39 godina, Jevrejin Mojsijeve vere, advokat,
adresa Kralja Aleksandra 17.**

Iskaz zabeležen 14. aprila 1945.

Po ulasku mađarskih trupa u rad Staru Kanjižu, kada je izvršen pokolj nad slovenskim življem je tom prilikom poginuo i Šefer Geza. Tako da je posle toga celokupno brojno stanje jevrejskih duša u gradu bilo 217.

U toku vremena na prisilan rad, počev od 1. jula 1942. godine do 25. aprila 1944. odneto ukupno 37 muškaraca. Na ovaj način pred samo deportiranje jevrejskog življa poslednjih dana okupacije u gradu Staroj Kanjiži je živelo 84 porodice sa 180 članova.

Iskaze deportiranih Jevreja prilazem²³, prema kojima su deportirani Jevreji iz Stare Kanjiže u Segedin i to: 26. i 27. aprila 1944. godine. U prvoj grupi je deportirano 105 osoba, a u drugoj 72 osobe. Iz drugog iskaza se vidi da je dr Demeter Maksim, gradski lekar u mirovini u putu umro.

Naknadno su deportirani još njih dvoje, aktom pov. broj 98/12 1944. god. 17. juna 1944.

Prve dve grupe deportiranih Jevreja nakon dve nedelje iz Segedina u zatvo-

23 Dokument nije nađen.

renim vagonima preneti su za Bajú, a odatle 26. maja preko Sombathelja za Nemačku. Za sudbinu dvoje naknadno odnetih Jevreja sudbinu nisam mogao utvrditi.

Od deportiranih Jevreja do dan danas niko se nije vratio.

Od onih koji su odneti na prinudni rad dosad smo se vratili svega nas šestoro, koji smo se pukim slučajem spasili, i to bekstvom.

Deportiranje Jevreja u gradu Staroj Kanjiži prethodilo je ucenjivanje od strane dr Bauderer Filipa, lekara iz Stare Kanjiže, koji se nalazi u bekstvu u Mađarskoj, 45 godina star, rodóm iz Buljkesa, Bačka. A bio je poverenik SS trupa u Staroj Kanjiži. Sa njime je saradivao i Grim Ferenc, star oko 42 godine, po zanimanju elektromehaničar, ovdašnji stanovnik.

Tražio je od Jevreja da plaćaju velike svote novaca kao otkupninu, jer će u protivnom slučaju biti odmah deportovani u Nemačku, a već znaju šta ih tamo čeka.

Pre nego što će ti Jevreji biti deportovani, sakupljeni su svi u jednoj školi u blizini željezničke stanice, gde je nad njima izvršen detaljan pretres od strane Engelman Rudolfa, glavnog zapovednika straže (Hauptwachtmeister). On je tom prilikom oduzeo sav nakit, pa je čak i burme poskidao sa prstiju deportovanih i novac.

Jevreji sa sobom nisu smeli poneti nikakvo drugo odelo, sem onog što su na sebe navukli. Sve ono što je ostalo iza

njih i pokućstvo inventarisano je na jedan specijalan način, svojstven okupatoru. Tada najlepše i najskupocenije stvari nisu ušle u inventar, jer su ih popisivači delom razvukli, a delom ih zamenili za svoje istrošene i pocepane stvari.

Glavni organizator inventarisanja bio je Seregi Janoš, bivši gradski činovnik, star oko 52 godine, koji sada boravi u Segedinu.

Napominjem da je prvih dana okupacije, od strane Fernbah Đule, starog oko 65 godina, drogeriste iz Stare Kanjiže koji se nalazi u bekstvu, bilo ucenjeno da se preko jevrejske crkvene opštine sakupi 250.000 predratnih dinara. Ovaj novac je ubran i preko Jevrejske crkvene opštine odnet u Gradsku domaću blagajnu. Rečeno je da ukoliko ovaj novac ne uplatimo bićemo hapšeni i zlostavljani. Prema tome ova uplata je određena kao neka vrsta kazne.

Najzad, aprila 1944. izašla je naredba mađarskog kraljevskog ministarstva unutrašnjih poslova, pod brojem 6163/1944, prema kojoj je određeno da se svi Jevreji sakupe u tzv. geto, tj. u zajednički odeljeni kvart određenog grada. Ova naredba se odnosila samo na Jevreje iz Bačke i Baranje. Za dokaz toga priključujem originalni akt koji je protokolisan pod poverljivim brojem 98/1944 pri bivšem predstojništvu mađarske policije, koji je protokolisan 23. aprila 1944. godine, kao i uputstvo za izvršenje naredbe ministarstva pod brojem 6163/1944. Ovu naredbu potpisao je državni podsekretar Baky Laslo. U izdava-

nju ovakvih i sličnih naredbi učestvovao je i vitez Endre Laslo, državni podsekretar pri ministarstvu unutrašnjih poslova.

Za dokaz toga da se prilikom sakupljanja u tzv. geto sa Jevrejima na nedozvoljene način postupilo, šta više da su

zlostavljani, priključujem originalni akt br. 563/144/1944. godine, pov. od 13. juna²⁴, izdat od pokrajinskog velikog kapetana u Budimpešti Dr. Buócza.

24 Dokument se nalazi u poglavlju Prilozi 2.

GAVIRC MIKŠA

Sombor

28 godina, Jevrejin, rukavičar, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 24. januara 1945.

Dana 20. aprila 1941. godine vratio sam se iz vojske i od majke saznao da su okupatorske vlasti uhapsile mog oca i moja dva brata. Mati je baš bila spremila 30.000 din. da ih preda dr Jovan Mileru, advokatu iz Sombora, koji je iz vlastite pobude tražio ovu svotu da bi izbavio. Odnosno, sprečio bi da brat Ernest, kao i drugi brat i otac ne dođu pod preki sud, gde bi verovatno bili osuđeni na smrt i to stoga što je brat Ernest navodno pucao s prozora na mađarske vojnike. Jasno mi je bilo odmah da je posredi bila ucena i da su samo zato bili zatvoreni. Zato sam materi rekao da malo pričeka, dok se ja malo u gradu ne raspitam. I zbilja, na ulici sam sreo Grosa Josipa, trg. pomoćnika, koji me je zaustavio i rekao da se cela stvar može regulisati da preko njega nekoj osobi dam 5.000 dinara, rekavši da je to za sada, a kada završi posao da

dam još 5.000. I zbilja, došli su toga istog dana moja dva brata i otac slobodni kući, rekavši da ih je sam Mikša Rajić pustio iz zatvora, tako da sam ja znao da je njemu ovaj novac i odnesen.

Sada mi je otac, kada je iz zatvora izašao, pričao da su u stan upali mađarski vojnici i tražili oružje. Zatim su pukli u sijalicu i isterali sve iz stambenih prostorija, dok su vojnici vršili pretres u kući. Po svršenom pretresu vojnici su otišli, a otac se sa ostalima vratio u sobu, gde su videli da su sve stvari od vrednosti opljačkane i odnešene. Znam da je jedan moj brat otišao i ovu pljačku prijavio jednom mađarskom oficiru, koji mu je odvalio dva šamara zbog navodne klevete mađarske vojske. Posle otprilike mesec dana pozvali su moga oca u policiju na saslušanje zbog istog tog, tj. zbog toga što je dao izjavu da su ma-

đarski vojnici njega opljačkali. Sačinili su zapisnik o tome i ovaj zapisnik poslali u Segedin, ali nisu ga zbog ovoga zatvorili. Oko 20. maja pokupili su sve muškarce Jevreje od 18 do 60 godina i odveli u Bački Brestovac. Smestili su nas na tavan i šupu. Tu smo opravljali put između Stapara i Brestovca, nasipajući ga kamenom, koji je posle povaljan. Tu smo radili 18 pa i preko 18 sati dnevno. Tu su nas na razne načine zlostavljali. Na primer, terali su nas da se preko glave prevrćemo na toj kaldrmi, čitavih šest kilometara. U tome se naročito isticao poručnik Jinski iz Baje. Nemačko stanovništvo iz Bačkog Brestovca ponašalo se prema nama neprijateljski. Nisu nam hteli ništa prodati, pa čak ni vode nam nisu hteli davati,

Tu smo na radu bili do kraja meseca jula. Dok smo bili na radu, mađarske vlasti su tražile da im Jevreji isplate 15.000.000 (petnaest miliona dinara), jer će u protivnom slučaju prebaciti jevrejske porodice preko granice. Za isto vreme sva jevrejska preduzeća dobila su komesare o trošku samoga preduzeća. Kada smo se vratili našim kućama, došli smo u našu fabriku rukavica i kišobrana, gde smo zatekli komesara koji je nadalje ostao, ali nam nikada nije položio račun o radu naše fabrike u vreme naše odsutnosti. Posle toga bili smo mirni sve do početka jula 1942. godine, kada su nas opet strpali u logor u Bačku Topolu, s tim da idemo na radnu službu. U Topoli smo ostali oko mesec dana i odatle smo otišli u Edelj, gde smo radili kamen u

kamenolomu. Tu smo bili otprilike do 10. septembra. Odatle su nas odveli u Košice, gde smo se zadržali sedam dana, a zatim smo prebačeni u Voronjež. Kod Voronježa su nas gonili da u prvim linijama čistimo minska polja i postavljamo bodljikavu žicu. Kako je bila mesečina i vidno, već prve nedelje iz naše čete je poginulo jedno 40 Jevreja. Mi smo, videći da smo u nuždi, počeli pojedinačno da bežimo Rusima, koji su nas primali i kojima smo objasnili situaciju, a posle toga nisu pucali na nas, nego nas pozivali da bežimo u njihove redove što smo činili, sve dok mađarske vojne komande nisu zapretile da će desetkovati one jedinice iz kojih se bude bežalo Rusima. Znam da su u susednoj četi to i učinili. Tom prilikom je u toj četi poginulo 15 Somboraca Jevreja i ja sam tada prebegao Rusima. Šta se dalje dešavalo sa Jevrejima ne znam.

Kada sam po oslobođenju ovih krajeva došao u Sombor, nisam zatekao nikoga kod kuće, jer je cela porodica sa ostalim Jevrejima 1944. odnešena u Nemačku. Od suseda sam čuo da je Kopanj Šandor, reformatorski sveštenik izradio da moj otac bude prvim transportom prebačen u Nemačku, kako bi se dočepao naše fabrike, što mu je i uspeo, jer je on bio postavljen za komesara fabrike. Iz privremenih knjiga koja je taj Kopanj vodio, ukazuje se aktivni saldo od 36.000 penga, ali je te sve novce sa sobom odneo, pobegavši iz Sombora. Mislim da je on rodnom iz Debrecina i da se ranije zvao Kostelenski, ali je ka-

snije mađarizovao prezime u Kopanj. Zapravo, nominalno je ono da je njegov otac komesar fabrike, ali je to star čovek i njegovu dužnost vršio je sin, već pomenut Kopanj Šandor, reformatski sveštenik u Somboru. Kada sam već bio na ruskoj strani, sreo sam se sa mojim bratom Arnoldom, koji je bio sa ostalim radnicima na frontu zarobljen i on mi je

pričao da su sa Jevrejima radnicima na frontu vrlo rđavo postupali goneći ih na rad na minus 40 stepeni, slabo obučene i takoreći bez hrane, jer ni vojska uopšte nije davala odelo, a od hrane dobijali su samo jednu bednu čorbu dnevno. Od ovih napora moj brat Arnold je i umro, a skoro i svi ostali koji su bili u tom položaju.

GOLDMAN JULIJE

Čonoplja

50 godina, Jevrejin, Mojsijeve veroispovesti, pekar, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 9. marta 1945.

Ja sam bio sa mojom ženom uhapšen 13. marta 1944. godine od strane mađarske žandarmerije, te sam se sa još nekim Jevrejima nalazio do 15. maja 1944. godine u vatrogasnim prostorijama opštine Čonoplja. Toga dana su skupili sve ostale Jevreje, tako da nas je bilo 95 na broju, te smo svi kolima odnešeni u logor, u Bačalmaš. U tom logoru sam se nalazio tri nedelje i za to vreme smo podizali zid oko logora, u visini od dva metra. Postupak prema nama bio je veoma loš i skoro da nje bilo dana da nismo dobijali batina od nemačkih vojnika. 5. juna iste godine smo svi muškarci, od 18 do 48 godina upućeni u Hodmezvašarhelj na prinudni rad. Tamo su bili strahovi-

ti uslovi života, jer smo bili smešteni po 480 osoba u gostioničarskim salama, te ni leći nismo mogli čestito. Hrana je bila mizerna, a i postupak je bio veoma hrđav. Radili smo prosečno deset sati dnevno, a za najmanju sitnicu bili smo maltretirani na taj način što smo morali 25 puta dnevno legati i dizati se. Posle toga smo radili u Segedinu i lično sam video kada su iz segedinskog logora nosili jevrejske žene i decu u nepoznatom pravcu, a koji su bili utovareni u marvene vagone, po 85 osoba u jedan vagon. U poslednje vreme sam radio u blizini Senteša i ovde su se naročito istakli svojim zverskim ponašanjem mađarski kapetani, Iboja iz Senteša i Križanski, koji

je u civilu bio učitelj u okolini Senteša. Pošto su mnogi Jevreji bili iznemogli od preteranog rada i slabe hrane, to je jedan podnarednik intervenisao kod kaptana Križanskog u našu korist, da nama, Jevrejima poboljša hranu. Kao odgovor je dobio da se hrana ne sme poboljšati, a da svakog onog ko je iznemogne treba ubiti.

Kod povratka kući u Čonoplju nisam zatekao ništa od svojih stvari. Mađari su ih odneli. Sudbina moje žene mi nije poznata, jer od 5. juna 1944. nisam više čuo za nju. Od jednog poznanika iz Novog Sada čuo sam da su svi Jevreji iz Bačalmaša bili odneseni u nepoznatom pravcu, a prethodno su bili potpuno opljačkani od strane meštana iz Bačalmaša.

GOLDSTEIN ELA, ROĐ. TURNAUER I ĆERKA ELLA

Bačka Palanka

Nepoznata godišta rođenja, Jevrejke, nepoznata zanimanja, nepoznate adrese.

Dokument od 8. oktobra 1945.

Iz Baje su nas nemačke vlasti odvele u Strasshof. Tu smo teško radili, gladovali smo, a i batinali su nas. Dana 4. avgusta 1944. godine su nas prebacili u logor u Bergen Belzenu, gde su nas strpali zajedno sa političkim krivcima. Hteli su da

nas odvedu u neku šumu i da nas tamo pobiju, gde smo tri dana bili bez hrane. Međutim, nas su oslobodili Amerikanci, a 13. aprila 1945. bili smo kod kuće. Posle oslobođenja mi je kći Ella nervno obolela.

GROSS MARIJA, ROĐ. HÖFER

Novi Sad

Rođena 31. 5. 1891, Grotwein (Austrija), od oca Mihajla i matere Sagmajster, Jevrejka, udova, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 17. avgusta 1945.

Odmah nakon dolaska mađarske okupatorske vojske u Novi Sad, moj muž je od strane mađarske kontrašpijunažne službe uhapšen u zgradi Okružnog suda. On je tamo bio nekoliko dana, kao talac i nekakav „nemzetes ur“²⁵ – koji ga je, inače, strašno izlupao – izjavio, ako će četnici ponovo pucati, onda će njega sa drugim taocima streljati. Imali su kod nas i pretres stana. Tom prilikom su organi kontrašpijunažne službe ukrali razne artikle od nas, kafu i sl.

Nakon nekoliko dana bio je pušten, s tim da se svaki dan mora javiti, no nekoliko dana iza toga je ponovo uhapšen, te je bio za kratko vreme interniran na aerodromu.

Nakon Racije u Novom Sadu, januara meseca 1942. smo otputovali u Budimpeštu, jer se ovde nismo osećali sigurnim. Ovde smo bili izvešteni od strane naših nameštenika – jer je moj muž bio suvlasnik firme, Gross i Lazić – kao i od ortaka Lazić Stanka, da usled pritiska mađarskih vlasti moramo radnju prodati. Tako je do toga došlo da smo mi morali za bagatelnu cenu prodati Klopka

Šandoru iz Novog Sada, koji je kupovnu cenu nama tako isplatio da je jednostavno prodao jedan deo firmine robe, te je od prodajne cene isplatio mog muža. U Budimpešti smo bili do septembra 1942. kada su nas, na nalog Könjökija, policijskog savetnika organi Keokh-a dopremili natrag u Novi Sad. Könjoki je hteo da nas prebaci u Hrvatsku ustašama, što smo teškom mukom izbegli.

Napominjem da je moj muž Gross Viktor bio jedan od glavnih akcionara ovdašnje Trgovačke i obrtne banke. Usled pritiska ovdašnjeg velikog župana Fernbacha je morao i moj muž, zajedno sa drugim jevrejskim akcionarima svoj deo akcija za bagatelnu svotu (P. 10) za jednu akciju mađarskim fašistima prodati. Moj muž je imao oko 13.000 akcija.

Dana 19. marta 1944. kada su došli Nemci u Mađarsku, nemački fašisti su odneli od nas pisaću mašinu, nekoliko perzijskih tepiha, slike, salonsku garniture itd.

Usled stalnog šikaniranja, dužnosti prijavljivanja i proganjanja od strane nemačkih fašista, moj muž je živčano tako propao, da je 13. maja 1944. izvršio samoubistvo, pošto nije hteo da bude deportiran sa drugom grupom.

Drugo bitno nemam da kažem.

25 Nemzetes ur znači ugledni gospodin ili poštovani gospodin, tako da je ovde taj izraz korišćen ironično.

SUPRUGA HABERFELD MIRKA IME NEPOZNATO

Sombor

**Godina rođenja nepoznata, Jevrejka, domaćica,
adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 16. januara 1945.²⁵

Uveče, oko pola noći, 6. aprila 1944. godine po mog muža su došla trojica gestapovca sa četvoricom mađarskih policajaca i naredili mu da uzme hranu za dva dana i da pođe sa njima. Sproveli su ga u logor u Topolu, gde je ostao tri-deset dana. Zatim je prenet u Segedin, gde je ostao četiri dana, a iz Segedina

je odnet u Baju. Vagoniran je 28. maja 1944. sa ostalim Jevrejima i odnesen u Nemačku. Poslednji put se javio iz Gollinga. U logoru u Topoli oduzeli su mu novac, sat i sve ostale stvari od vrednosti, kao i svim Jevrejima.²⁶

---

²⁶ Prepis prijave podnet je mesnom povereništvu 1. marta 1945.

HAKER MELITA

Novi Sad

**Rođena 8. 6. 1907, Vrbanja, dev. Morgenštern, Jevrejka,
čिनovnica Anketnog odbora Novi Sad, adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 23. avgusta 1945.

Kada su Mađari ušli u Jugoslaviju, pokupili su jevrejske muškarce na prinudan rad, gde je i moj muž Bela Haker pod veoma teškim, nasilnim i grubim postupkom radio. Za najmanju sitnicu, kao na primer brisanje znoja sa čela bilo je na redu izvešavanje na drvetu, sa pozadi

vezanim rukama po dva-tri sata, a kada bi se neki onesvestili Mađari su ih polili vedrom vode i ostavili i dalje da vise. Posle 10-12 časovnog rada bi opet bez ikakvog razloga bili kažnjavani tako da su morali sa rancem na leđima prevrtati se na kamenitoj cesti ili kilometrima

trčati. Kada se Frajd, vlasnik kamenoloma u Paragovu – koji je sa ženom i sinom u Raciji ubijen – požalio da je star, mađarski vojnik se njemu osorno obratio rečima: „Ti si lenja židovska svinja“. Radeći pod tako teškim uslovima po žarkom suncu, vetru ili kiši, moj muž se teško razboleo, dobivši zapaljenje porebriće sa visokom temperaturom. Ta bolest je ostavila traga na plućima i on je ostao tuberkulozan.

Njegovo zdravstveno stanje pogoršala je i briga za egzistencijom, pošto su nam kao Jevrejima trgovanje kožom uskratili poslovanje, a što smo imali zalihe morali smo predati arijevske firmi²⁷ po kupovnoj ceni, iako je cena kože međuvremeno četvorostruko ili više puta skočila. Usled toga smo imali štetu od 500.000 din.

Pored tih materijalnih nedaća došle su i familijarne tragične vesti iz Banata, odakle je moj muž poreklom. Prvo je njegov brat Aleksandar Haker, star 36 godina od strane Nemaca u Pančevu ubijen, 23. aprila 1941. godine, jer je u društvu iskazao negodovanje protiv fašizma. Njega je potkazao neki Kalo Marodi ili Maruna iz Pančeva. Istovremeno je kundakom tučen u Pančevu moj šogor Artur Lang, kojom prilikom mu je slomljen prst na ruci, koji se morao amputirati. Zatim su roditelje, sestre sa muževima i celu rodbinu mog muža iz Pančeva i Kovačice

odveli u logore u Beograd i Zemun, odakle se od mnogobrojne rodbine niko živ nije vratio.

Za celo vreme okupacije jevrejska omladina je bivala od strane mađarske kontrašpijunaže stalno hapšena, te je u zgradi Armije na najsvirepije načine prilikom saslušavanja mučena. Tako su Mađari uhapsili od najbliže rodbine prvo našeg nećaka Laciku Hakera, meseca novembra 1941. godine, kada je on imao svega 16 godina. Nakon toga što su ga do očaja batinali po svim delovima tela, te boli mu čiode ispod noktiju i stavljali mu kesice sa ostruganim renom pod nos, osudili su ga na pet godina robije, od kojih je tri odsedeo u Segedinu. Po oslobođenju grada priključio se partizanskim odredima. Pored njega hapšeni su moji bratići, Mikša Morgenštern, krznar i Emil Kelner, učenik tekstilne škole. Osuđeni su na robiju, te su kao punoletni odvedeni na ruski front gde su poginuli (izveštaj Crvenog krsta), a Feri Morgenštern, instalater i Imre Laslo, zubotehničar su pod šibom okrutnog i zverskog zlostavljanja mučenički izdahnuli odmah nekoliko dana posle hapšenja.

Bojeći se stalno za svoju slobodu, moj muž je u dogovoru sa mnom dao mojim roditeljima na čuvanje 5.000 penga u gotovom, verujući da se njima kao starima neće neko posebno zlo dogoditi, a osim toga, da ako mi dođemo u sukob sa okupatorkim vlastima da bi oni (takođe, materijalno upropašćeni) mali neku podlogu za život. Međutim, moji roditelji, Isa i Malvina Morgenštern, sa stanom

27 Pseudonaučni pojam „Arijevcii“ ili „arijska rasa“ korišćen je u nacističkoj ideologiji kao za opisivanje rase ljudi koje su nacisti smatrali nadmoćnim u odnosu na druge.

u Vojvode Bojovića (tada Laktanya) ul. br. 2, odvedeni su za vreme Racije, 23. januara 1942. godine u deset sati pre podne. Po pričanju ukućana, njih su mađarski žandari sa podignutim rukama uvis terali iz kuće. Moja mati je u očaju vrištala i dozivala moje i tatino ime. Trčecim korakom su terani prema Miletićevoj ulici i ubijeni su verovatno u istoj ulici. Ova ulica je još drugi dan bila sva poprskana krvlju i mozgom. Kada sam drugi dan saznala za tragediju u kojoj je oko 700 Jevreja i oko 2.000 Srba palo žrtvom okupatora, očajna sam otišla svom stricu koga sam molila tražiti leševe mojih roditelja. Tu sam saznala da su i njegova kći Ruža sa mužem Martonom Kramer isto ubijeni. Posle smo čuli da su svi leševi sa ulica pokupljeni i bacani kao cepanice na kamion, te odnešeni na Dunav i tamo ubačeni.

Prilikom pregleda roditeljskog stana ustanovila sam da je odnešen sav novac koji smo im dali na čuvanje i njihova ušteđevina od oko 800 penga. Tako isto nisam našla ni osiguravajuće papire u moju korist, 1.200 penga, ni druge važne dokumente, kao ni porodični nakit u vrednosti od oko 150.000 predratnih dinara, koje su pre Racije, znam za sigurno, kod sebe imali.

Za vreme mađarske okupacije, s obzirom na loše zdravstveno stanje, moj muž je bio oslobođen od daljeg rada u radničkom bataljonu, ali nakon toga što su Nemci okupirali Mađarsku smo u mesecu aprilu odvedeni u Aušvic. Prilikom našeg hapšenja oduzeti su nam svi pred-

meti od vrednosti, kao novac, dve zlatne burme, fotoaparati itd. U vrednosti od oko 35.000 dinara.

Prvo smo odvedeni preko Subotice, gde smo proveli dan i noć, u Bačku Topolu, gde smo odmah bili razdvojeni od muškaraca. Drugi dan su nas uva-gonirali po 40 osoba u jedan vagon. U Nagy Kanizi se priključio tamošnji transport, te nas je sada bilo 80 osoba u jednom vagonu. Za vreme transporta smo puštani jedan put van na otvorenoj poljani, svaki vagon extra, a dok smo vršili potrebu SS-ovci su nas sa sviju strana opkolili, okrenuti prema nama sa uperenim puškama, bez obzira na našu sramežljivost. Sad smo prvi put čuli i sa čuškama²⁸ opetovane reči „los, los, schneller“.

Putovali smo tri dana i tri noći, a hranili smo se od kuće ponesenim provijantom, a kako smo bili obavešteni da će put trajati dve nedelje štedeli smo hranu i tek toliko smo jeli da bismo se mogli održati. Ovako gladni i umorni od šćućurenja u prepunom vagonu stigli smo 2. maja 1944. g. u Aušvic. Nakon toga što su nam naredili da budemo pripravnici za silazak, čekali smo u plombiranom vagonu još pet časova. Kada smo sišli dočekali su nas SS oficiri veoma ljubazno i učtivo, i rekli su nam da ne bismo morali vući naš težak prtljag do lagera da stavimo sve na jednu gomilu i oni će nam kamionom odneti naše stvari. Tada su nas postrojili po pet u redu, a zatim pred-

²⁸ Čuška ili pljuska, šamar, udarac dlanom po licu.

sretljivo ponudili da će kamionom odvesti one koji se osećaju slabim, bolesnim ili umornim od puta. Kako se dobrovoljno nije javio dovoljan broj, to je sam SS-ovac odredio ko će da putuje, a ko će ići peške. Tako je ocepljena jedna grupa od 500-600 žena, od 16 do 50 godina starijih, koje više nikada nismo videli. Kasnije smo saznali da su u specijalno u tu svrhu sagrađenim krematorijumima ugušili gasom i spalili. Blo je među njima mnogo Novosađanki. U Birkenau (jedan od lagera Aušvica) je bilo pet krematorijuma.

Crn, gusti dim je stalno kuljao iz njihovih odžaka, a kada su pristizavali novi transporti, ogranj iz njih se digao i po deset metara visoko. Izgledalo je kao da gori ogromna sveća i noću je ceo logor bio osvetljen. Naravno da smo osećali smrad sagorelog mesa.

Kada smo popodne uvedeni u logor, odnosno u jedan prazan blok, prvo su nam na ruku tetovirali brojeve i trokut za raspoznavanje od arijevki. Zatim su nam uzete generalije i potom smo odvedene u kupatilo. Stigavši pred tu zgradu zgražavali smo se pred prizorom, videvši kako se potpuno goli muškarci šišaju po svim delovima tela. Mi smo uvedene u jednu veliku salu, gde smo gole skinute i ošišane čekale na tuš. Za to vreme su se SS-ovci slobodno hodali po celom kupatilu i smejali se našoj stidljivosti. Posle tuširanja, onako mokre jer peškire nismo dobile, uvedene smo u drugu salu, u kojoj su ona bila izvađena, da bi nas promaja upropastila. Ovde smo bile obučene u oskudan veš i haljine, a za noge

smo dobili neparne, poderane i sve izgnječene muške cipele. Onda su crvenom bojom preko leđa bojadisali crveni krst, širok tri prsta. Onda nam je postalo jasno da je ono bila laž da će nam kamionom doneti naše stvari, isto kao i ona svirepa, da će bolesne autom dovesti.

Kupanje je trajalo čitave noći, a zatim smo još vlažne stajale na vetru za jutarnji apel, 3. maja. Zatim su nas sproveli u blok koji je bio podeljen na 120 ćelija, takozvanih „koja“ od po dva kvadratna metra velikih, a visokih 80-100 cm. U njima se jedva i sedeti moglo. U te „koje“ smo smeštene po šest osoba, a često puta po potrebi i osam do deset osoba. Spavale smo zbijene kao sardine i to jedna glava jedna noga. Dok su bili gotovi s našim smeštajem bilo je već podne. Sada smo dobili prvi put za jesti, neku supu od stočne repe, bez masti i bez soli, i to u olupanim i zarđalim porcijama, za svaku „koju“ po jednu porciju, tako da smo iz njih morali redom piti, jer ni kašike nisu dali.

Nakon što smo pod strogom disciplino izdržale karantin od četiri nedelje, bile smo raspodeljene na razne radove. Ja sam dospela u efekturnu, tj. mesto gde su sortirane i raspakivane stvari koje su od nas oduzeli. Ovde je bio rad vrlo naporan. Teške bale sortiranih odela koja su cepane u rite smo vukli na već oslabljenim plećima, a tukli su nas stalno. Naročito se isticao u zlostavljanju jedan SS podnarednik iz Jareka (sada Bački Jarak) u Bačkoj, čije ime nisam mogla saznati. On je tukao i štapom i nogama i

uvek na srpskom je vikao „Boga ti“, koji mu je nadimak i ostao. Ta efekturna se sastojala iz pet drvenih baraka, a u sredini dvorišta je bila zidana zgrada za dezinfekciju odela koja su bila određena za transport za Nemačku. Jednog dana je ovamo dovedena grupa od 150 muškaraca koji su radili u krematorijumu, s tim da ih odenu. Uveli su ih SS-ovci u prostoriju, da izaberu što im je potrebno. Kada su ušli, spolja su Nemci vrata hermetički zatvorili i njih unutra cijan-gasom ugušili.

Posle dva provedena meseca u efekturni premeštena sam sa ostalim reduciranim osobama, nas 1.000, na vanjske radove. Tamo su nas pratili sa dresiranim psima, te su ih na nas stalno dražili, a bile smo šamarane i tučene štapom. Pošto je logor bio udaljen oko osam kilometara, to smo dnevno išle tamo peške. I onako slabu supu dobijali smo hladnu tek uveče, pa smo čitav dan morale gladovati, jer smo odmah pojele onih 250 grama hleba koje smo uveče dobijale. A supu su samo oni dobijali koji su imali svoj sud, međutim isti na posao nismo smele poneti, a ako bismo ih ostavili u bloku oduzeli bi ih „štubovnici“²⁹. U supu su stavljali brom i mi smo

²⁹ Štub je naziv za spavaonice ili prostorije unutar baraka u kojima su logoraši boravili, a štubovnici su bili logoraši zaduženi za održavanje reda u okviru svog štuba.

sve izgubile menstruaciju. Osim toga, u trošnim haljinama i cipelama skoro bez đonova mnogo smo patile tokom vremenskih neprilika, naročito kada su nastupile hladne jesenske kiše, a potom i zima. Meni su se ruke i noge smrznule, od čega se tragovi i sada vide. Usled iscrpljenosti od teškog fizičkog rada i gladi teško sam se razbolela, te sam ležala u bolnici pod Nemcima šest nedelja. Nisu se brinuli mnogo o bolesnicima, te sam ja iz dana u dan sve više slabila i bila sam na rubu smrti. Pored toga telo mi je bilo ranjivo usled nestašice vitamina, te sam bila stalno u smrtnom strahu, bojeći se selekcije. Mnoge Novosađanke su bile selektirane, među ostalima znam za gospođu Smatana i Fürst Klaru, rođenu Kaldor. Srećom sam još blagovremeno, 28. januara 1945. godine oslobođena od Crvene armije, kada sam imala 40 kg a visoka sam 168 cm. Pod ruskom negom sam ležala još tri meseca, dok sam se oporavila.

Kada sam došla kući stan sam našla ispražnjen. Osim nešto malo nađenog nameštaja nemam ni posuđa, ni posteljine, niti šta za obući, a što nosim dobila sam na zajam. Zima se približava, te ne znam kako ću si što nabaviti, jer od činovničke plate moram stan, hranu i lečenje (posledica logora) plaćati.

Moj muž se nije vratio...

Drugo bitno nemam da kažem.

HAUER JOSIF

Senta

**57 godina, Jevrejin Mojsijeve vere, drvar,
adresa Knjeginje Vere 5.**

Iskaz zabeležen 23. aprila 1945.

Po kasnijem mom saznanju opšte deportiranja Jevreja određeno je naredbom mađarskog kraljevskog ministarstva unutrašnjih dela, br. 6163/944 od 7. IV 1944. Naredbu je potpisao državni podsekretar Baky Laszlo iz Budimpešte.

Dana 25. IV 1944. noću istavljena je objava prema kojoj svi ovdašnji Jevreji koji još nismo odneti u razne logore ili na prisilan rad, bez obzira na doba starosti i zanimanje, od pet sati izjutra od 26. IV 1944. g. ne smeju napustiti svoje stanove. Istom naredbom naređen je statutarium na celoj teritoriji grada Sente.

Objavu koja je izdata na mađarskom jeziku potpisao je gradonačelnik dr Gusat Đerđ, star oko 50 godina, iz Makoa (Mađarska).

Od 26. IV 1944. pa sve do 3. V 1944. kada je okončano sakupljanje Jevreja po ulicama grada, patrolirale su vojne patrolne, „trojke“ i svakog onog Jevrejina koji bi se slučajno pojavio na ulici hapsile i nosile u policiju. U isto vreme radile su

specijalne komisije koje su išle od kuće do kuće i sakupljale sve ovde nalazeće se jevrejske porodice sa svim njihovim članovima i odnosili ih u jevrejsku školu, odakle su pak deportirani u Segedin.

Na taj način, a na osnovu predočenog iskaza koji je sačinjen 22. IV 1944. i sastoji se iz 31 strane³⁰, iz grada Sente deportirano je tih dana 1.338 jevrejskih duša raznoga pola i uzrasta.

Napominjem da je jednoj grupi uspeo da se skloni ispred okupatorskih deportiranja. Ovakvih Jevreja moglo je biti 180 duša. Svi ovi Jevreji krili su se po celoj teritoriji Mađarske pod raznim imenima, dok nisu dočekali oslobođenje.

Napominjem da se u pomenutom iskazu ne nalaze imena onih Jevreja koji su kao bolesni ili pak iz nekih drugih razloga ostali u gradu, pa su kasnije, krajem juna sakupljeni i takođe deportirani. Ovakvih Jevreja bilo je barem 35.

³⁰ Iskaz o kome svedok govori se ne nalazi u dokumentaciji.

HAUER SALAMON

Senta

**Rođen 2. 10. 1900, Jevrejin Mojsijeve vere,
trgovački zastupnik, oženjen, adresa Vojislava Ilića 45.**

Iskaz zabeležen 28. septembra 1945.

Odmah po dolasku okupatora u grad Sentu, 14. aprila 1941. godine, šetajući ulicom ja sam bio potkazan mađarskim vojnicima od strane Nađmeljkuti Vilmoša rečima: „Eno ide ona bitanga“. Na ovu primedbu mađarska vojska me je pozvala na drugu stranu i pitala Nađmeljkuti Vilmoša u čemu se sastoji moja krivica. On je rekao da sam ja navodno govorio da ću sa mađarskom krvlju ispirati usta i da sam gazio nemačku, hitlerovsku zastavu. Vojnici su me odmah počeli kundačiti i oterali su me u Gradsku kuću i predali nadležnim, da bi me osudili na smrt. Tako tražeći nadležne susreli smo se sa Bauman Ištvanom i Dorogijem, oficirima mađarske okupatorske vojske, koji su naredili da me stave u zatvor. Nađmeljkuti Vilmoš me je opljačkao pre stavljanja u zatvor, oduzevši mi 200.000 dinara, tri zlatna sata, jedan srebrni i jedan zlatan lanac od 75 grama, više manjih zlatnih lančića, nekoliko komada zlatnog prstenja i drugih vrednih stvari. Isto tako on me je u zatvoru tukao sa mađarskim vojnicima, tako da mi je čitava glava bila otečena. Pošto sam premlaćen, stavljen sam u ćeliju, gde su bili samo Srbi određeni

ni da ih te noći pobiju. U zatvoru sam bio dva dana, dok sam u međuvremenu priveden na preki vojni sud, gde sam od meštana članova prepoznao jedino dr Habram Nandora, advokata iz Sente i dr Ferenci Antala. Pitali su me da li sam imao oružje ili nisam. Preki vojni sud me je pustio na slobodu, sa obavezom da se imam svakog dana javljati policijskim vlastima.

Posle par dana obratio sam se zapovedništvu grada Sente, gde su bili Palko Mikloš i Janbor Elemer, kojima sam izložio razloge svog dolaska i tražio da mi se oduzete stvari vrate natrag. Janbor Elemer je rekao, u vezi sa mojom molbom, da on meni ne može vratiti oduzete stvari natrag. Par dana posle ponovo sam se obratio Palko Miklošu u njegovom stanu i tražio da interveniše, kako bih dobio oduzete stvari natrag. On mi je obećao da će preko šefa policije nešto uraditi po toj stvari.

Nađmeljkuti Vilmoš posle par dana, u susretu samnom na ulici, prišao mi je te zapretio ako ne odustanem od svog traženja da će on samnom svršiti, odnosno dati me ubiti.

U danima ulaska mađarske vojske u Sentu, vojska i građanstvo su pucali, što su kasnije okupatori iskoristili kao razlog za hapšenje Jevreja i Srba, navodeći da su ovi kao četnici pucali na mađarsku vojsku. U vezi sa ovim bilo je uhapšeno mnogo Jevreja i Srba, koji su sve vreme dok su bili u zatvoru bili tučeni.

U ovom zlostavljanju, pored mađarske vojske naročito su se isticali Nađmeljkuti Vilmoš, sada u bekstvu i Mesaroš Lajoš, sada u zatvoru u Senti. Pored ovih, u tuči Srba i Jevreja uzimali su učešće i mađarski narodni stražari. U samom dvorištu zatvora video sam da su ljudi ležali mrtvi, ubijeni batinama, razmrskanih glava i polomljenih udova. Isto tako, za vreme dok sam se nalazio u zatvoru naši ljudi su odnošeni da se više nikad ne vrate, jer kasnije kada sam pušten na slobodu nisam ih video, što dokazuje opravdanost sumnje da su pobijeni. Znam da je pre mene u zatvoru bio Štemberg Bela koga su jedne noći samog izveli u dvorište zatvora i istukli ga, no imena tih ljudi ne znam. Čelija zatvora je bila bez prozora, a ionako se nije smelo gledati, jer je vojska tu držala stražu. U ovoj tuči učestvovali su još i narodni stražari (nemzetets). Štemberg Bela se nakon ovog nikad više nije vratio svojoj kući.

Pošto sam pušten kući, naređeno mi je da se svaki dan moram javljati, što je potrajalo šest meseci. Jednom prilikom, javljajuće se vlastima, obratio sam se molbom da mi se vrate stvari koje je Nađmeljkuti Vilmoš opljačkao, ali je dr

Bodnar, policijski pristav naredio da se zapisnik o mom traženju uništi, te me je izgrdio govoreći da sam ja matori četnik i da nikakvo pravo nemam da tražim.

Dana 30. aprila 1941. godine, Đeneš Vince, krojač iz Sente podgovorio je tri mađarska vojnika, koji su na konjima otišli u jevrejsku crkvu i tamo tražili predsednika. Kako isti nije bio u crkvi, otišli su na njegov stan i svu njegovu porodicu isterali na ulicu, naredivši da dignu ruke i da se okrenu prema zidu. Pre ovoga su ih tukli, čupajući brade ljudima a ženama kosu. U nameri da pobiju ovu porodicu sprečio ih je Fekete Geza, šef agenata, koji je bio izvešten o ovom slučaju. Za sve što se desilo ovoj porodici odgovornost snosi Đeneš Vince koji je vojnike nagovorio, pa kasnije sa njima učestvovao u ovoj tuči i pljački stana. On je kasnije osuđen od strane vojnog suda za svoja nedela.

U toku okupacije 15. jula 1942. bio sam pozvat na prinudan rad, gde sam proveo vreme do 26. decembra 1942. rađeci u svome odelu i obući, uz nagradu od šest penga mesečno. Postupak vojnih vlasti je bio jako loš, a rad naporan i težak. Rad je trajao od četiri sata ujutru do deset sati uveče. Gradili smo željezničku prugu i aerodrom. Naročito pominjem da na ovom teškom radu nam nisu davali vode za piće, mada je žega bila užasna. Krivicu za ovaki postupak ima da snosi Azbot Aleksandar, rezervni kapetan i vitez, inače učitelj i instruktor Levente u građanskom životu, iz Nađvarada.

Za vreme okupacije bilo mi je oduzeto pravo kao trgovinskog zastupnika i bio sam lišen zarade za svo vreme okupacije. Isto tako, okupacione vlasti donosile su specijalne zakone kojima su ometali Jevrejima da mogu kupovati životne namirnice, određujući posebno vreme kada se Jevreji mogu snabdevati namirnicama, tj. vreme kada već na pijacama više nije bilo ničega.

U vremenu okupacije, mislim 1942. godine, mislim da su članovi svih mađarskih kulturnih, nacionalnih i drugih udruženja, korporativno su peške išla u Segedin u Zavetnu crkvu, i po povratku manifestovali Hitleru i Musoliniju, kojim prilikom su se čuli povici „dole Srbi, dole Jevreji, treba ih uništiti, treba ih iskoreniti“.

Inače, celokupno građanstvo grada Sente, a i njihovi zastupnici u svim svojim javnim manifestacijama i u privatnom životu, osporavali su pravo Jevrejima i Srbima da stanuju u ovim krajevima, odnosno Senti. Navodili su da su jedni privremeno došli iz Galicije, a drugi da su došli iz Srbije kao gosti i da je sada vreme da se oni vrate u svoje prvobitne otadžbine.

U proganjanju jevrejskog življa i Srba naročito su se isticali pripadnici Strelastih krstova, odnosno njilaši, koji su na javnom mestima i u privatnim kućama napadali Jevreje, a mađarska vlast nije ništa preduzimala da prava tih građana zaštiti, jer je skoro sav činovnički aparat bio antisemitski raspoložen. Šta više, i sami izvršni organi vlasti kada su dobijali na-

redbe da u pojedinim slučajevima u vezi podnetih tužbi da zaštite Jevreje, kada su dobijali tužbe, i sami su ih zlostavljali i vređali. Tako je narod jevrejski odustao od zaštite prava i zaštite, jer je uvideo da će tako samo protiv sebe raditi.

Omladinska organizacija Levente udruženje prisilno je kupila jevrejsku decu do deset godina i nepotrebno ih je upošljavala u radovima koji nisu imali nikakvu korisnu nameru, jedino to da pred ostalim građanima ovu decu izvrgnu ruglu, uvredama, pa i fizičkim napadajima. Kao jedan primer koji treba da ilustruje plansko uništavanje Jevreja ima da posluži sledeće. Ova mala jevrejska deca u zimskom vremenu, kada je sneg bio do kolena a Tisa delom zamrznuta, naterana su da bosu i u odelu iz reke vade kamenje, šljunak i pesak.

Pored već iznetih primera zlostavljanja i vređanja jevrejskog naroda iznosim i sledeći slučaj, koji je jako karakterističan, jer se desio druge nedelje po ulasku okupatora u ove krajeve. Naime, toga dana je bila neka nacionalna proslava, pa je mađarska vlast radi ulepšavanja grada naredila da svi jevrejski muškarci, od 18 do 60 godina, bez obzira na društveni položaj, ponesu lopate i prijave se u Gradsku kuću, odakle su bili određeni na čišćenje ulica, nužnika i drugih prostori-ja. Terani su ulicama, a mađarska masa je Jevreje psovala, pljuvala i napadala, tražeći od mađarske vojske da udovolji njihovim zahtevima, kao naprimer da se konjski izmet ima rukama uzimati, zatim da se u gradskom podrumu koji je

bio godinama zapušten i služio kao javno smetlište rukama ima očistiti. Šta više, išli su toliko daleko da su starijim ljudima koji su imali brade, naređivali da bradama ležeći imaju čistiti ulicu ili neko drugo mesto.

Sav postupak mađarskih vlasti a i mađarskog građanstva bio je fašistički orijentisan, sa težnjom da se Jevreji potpuno unište, što je trajalo sve do 26. aprila 1944. godine, kada je na vlast došla fašistička mađarska vlada, na čelu sa Stojai Demeom. Donela je niz protivjevrejskih zakona, tj. provela je u život progon Jevreja. U vezi sa tim donetim zakonima, gradonačelnik Sente dr Gusat Đerđ, koji se sada nalazi navodno u zatvoru u Budimpešti, izdao je naredbu da svi Jevreji u Senti ne smeju napuštati svoje stanove, naglašujući i dajući pravo policijskim vlastima u Senti da protiv prekršitelja ove naredbe imaju pravo upotrebiti oružje. Dana 26-27. aprila 1944. godine došla je jedna grupa ljudi, predvođena dr Mesaroš Zoltanom, policijskim pristavom, u čijem društvu su se nalazili Olah Jožef, zlatar, Tiropolski Aladar, gradski činovnik, Katona Janoš, sadašnji gradski službenik, nekoliko mađarskih redara i nemačkih vojnika. Odmah po njihovom dolasku oni su izvršili pretres stana i naredili da im se izdaju sve vrednosne stvari, isteravši članove porodica napolje u dvorište, dok sam jedino ja ostao u kući. Svi ovi članovi komisije razišli su se po kući pretražujući stvari. Nakon uze-tog zapisnika uhapšen sam sa celom porodicom i sproveden u jevrejsku ško-

lu, gde sam ostao sa celom porodicom. Sutradan ujutru, zajedno sa celom porodicom i ostalim uhapšenim Jevrejima sam pod stražom prenet u Segedin, u jevrejski geto. U Segedinu smo pod lošim stambenim uslovima, nastanjeni u svinjcima, bez hrane i vode. Iz Segedina smo prebačeni u Baju, gde je postupak bio još lošiji, jer hranu uopšte nismo dobijali, a ni građanstvu nije bilo dopušteno da nam hranu donosi. I ovde smo se nalazili skoro 14 dana. Poslednjeg dana boravka u Baji mađarske vlasti predale su nas Nemcima, koji su nas trpali u vagone po 80-90 lica, kako starih tako i mladih, držali nas bez hrane i vode četiri dana, za koje vreme su pojedini poludeli, razboleli se, pa i umirali. Odnetai smo u Austriju, u lager Strasshof, gde smo bili osam dana, dobijajući svega pet deka hleba i stočnu repu za hranu. Posle ovog vremena određeni smo na razne radove, u kojima su morali uzeti učešće svi Jevreji, bez obzira na godine i pol. Radili smo u poljoprivredi. Rad je bio težak i naporan, uz slabu hranu i bez odeće. Od silnog rada odelo i obuća su se pocepali, no drugu nismo dobijali, već smo morali goli i bosu odlaziti na radove. Često puta pojedinci su bili napadani od strane SS stražara, no u našem logoru ubistava nije bilo.

Postupak mesnih policijskih vlasti pri likom hapšenja bio je istovetan sa mojim, ali su vođe grupa bile podeljene, tako da imena ostalih saučesnika mer-ni nisu poznata, no verujem da je svaki

oštećenik posebnim prijavama prijavio lica-učesnike u hapšenju i interniranju.

Na ovaj način deportovano je iz Sente 2.700 lica, koji su se u tom vremenu nalazili u Senti, i od ovih se do sada vratilo 270, dok se za sudbinu ostalih ne zna, odnosno govori se da su odneti u Aušvic, gde su ugušeni u gasnim komorama i spaljeni u krematorijumima.

U pogledu oduzimanja obrtnica, radnji i robe, naročito se bio istakao Halas Šandor, ratni bogataš i pljačkaš, koji je sa ostalima bio glavni poverenik i izdavač oduzete robe. Saučesnici njegovi u ovom radu meni su nepoznati, no konkretnije o ovom podatke bi mogao dati Vajnberger Jakob, kome su takođe radnju oduzeli, u vrednosti od 10.000.000 dinara. Uglavnom, sve manufakturne radnje, radnje kratke robe, trgovine

vina, fabrike itd. oduzimate su zajedno sa obrtnicama, sa inventarom. Jedino su dozvoljavali rad manjim špecerajima³¹, bakalskim radnjama, koje su pak prisilili na zatvaranje na taj način što su odbijali davanje robe koje su radnje istrošile.

Rezimirajući na kraju postupak vlasti Mađara od dolaska u Bačku pa do deportiranja Jevreja, mogu tvrditi da je sav postupak bio planski i smišljen, da je bio spremljen za uništenje jevrejskog naroda u ovim delovima države, kome je mađarska masa po mestima i vođstvo koje je svojim radom povećavalo njihove želje u pljački, otimačini i uništavanju.

---

31 Špecerajska radnja je stariji izraz za malu trgovinu koja prodaje osnovne prehrambene namirnice i druge potrepštine za domaćinstvo.

HIRŠENHAUZER LEO

Novi Sad

Rođen 27. 11. 1894, Novi Sad, Jevrejin Mojsijeve vere, trgovac, oženjen, adresa Vojvođanska 32.

Iskaz zabeležen 6. marta 1945.

Ja sam 27. aprila 1944. godine sa svim ostalim novosadskim Jevrejima bio uhapšen, smešten u ovdašnju sinagogu 24 sata, a posle smo odneti u Suboticu, u jedan napušten mlin, koji je služio za logor nas interniranih Jevreja iz Novog

Sada. U ovom logoru smo bili oko tri nedelje. Živeli smo u vrlo teškim okolnostima, jer se sa nama grubo i nečovečno postupalo. Dovde smo preneti u Bajju, u internirski logor. Smešteni smo bili u vojničke barake i sa nama se isto tako

nečovečno postupalo. Dana 26. maja svi mi, novosadski Jevreji uvagonirani smo u teretne plombirane vagone, i to po 55 osoba u jedan vagon. Bili smo pomešani, muškarci i žene, deca i starci, kako smo bili uzeti po porodicama. Pre polaska naređeno nam je da sve svoje stvari smestimo u poslednja tri vagona, ali su ti vagoni još u Baji bili otkopčani, tako da smo krenuli na put pokradeni, samo sa onim stvarima koje su bile na nama. Posle puta od trideset sati dobili smo prvi put malo vode, ali smo nuždu morali svršavati u zatvorenom vagonu. Putem je oko 20 lica u našem transportu umrlo, a među ovima i dr Geza Bruk, novosadski advokat. Leševe smo morali ostaviti u našim vagonima. Tako smo putovali puna tri dana, ne dobivši za sve to vreme ništa za jesti. 29. maja oko 10 sati pre podne stigli smo u Aušvic (Ošvjencijum), koja varoš leži u Šleskoj na 60 km zapadno od Krakova I to na pola puta između Krakova i Moravske Ostrave. Tu smo odvedeni u veliki logor na tri km. od Aušvica, u Birkenau. Ovo je zapravo bio logor za uništavanje. Nas, novosadskih Jevreja stiglo je oko 2.000, jer je nekoliko stotina bolesnih i izuzetih ostalo u Baji, ali je sa nama došlo i mnogo stotina Jevreja iz raznih mesta Bačke. Kasnije su ovamo dovedeni i ostali Jevreji iz Novog Sada, pa i oni iz cele Mađarske. U ovom logoru je bilo oko 400.000 duša, a kada smo mi stigli broj interniranih bio je oko 250.000 duša. Od ovih je više bilo no Jevreja svih mogućih vera i nacija. Imao sam prilike da vidim i da razgovaram

sa Srbima, iz sremskog sela Petrovci, iz kojega su skoro svi Srbi ovde doterani. U ovom logoru je vršeno sortiranje interniranih, i to tako da su odvajani sposobni za rad od onih koji su određeni za uništenje, a to su bili starci, bolesnici, deca do 10 godina sa njihovim majkama. Muški pak i ženske, od 20 do 45 godina na teži rad, a mlađi na lakši rad.

Posle ovog odeljivanja mi koji smo odeljeni na rad odvedeni smo u kupatilo. Morali smo se skinuti goli i oduzeto je od nas sve što smo još imali. Ženski su osim tog još bile očišćane od glave do pete, nulericom mašinom. Posle kupanja dobili smo robijaška odela, a od svojih stvari samo naočare i cipele, dok su nam sve ostale stvari oduzete, tako da smo bili bez novaca i bez svojih isprava. Naše robijaško odelo bilo je od sive tkanine sa pet cm širokim prugama.

Ovde, u Birkenau bio sam 12 dana, a bio sam smešten kao i drugi u baraku, koja je bila za 300 osoba, a nas je bilo strano 1.200–1.300, tako da smo jedva mogli da stojimo jedan pored drugog. Zbog toga smo samo preko dana mogli da se pružimo po patosu i da spavamo naizmenično, a noć smo ipak morali da provedemo stojeći.

Tu je bio veliki krematorijum, u kojem se moglo odjednom do 2.000 lica spaliti. Kako, međutim, u krematorijumu nisu mogli biti svi spaljeni, to su mnogi u gaskomorama otrovnim gasovima bili poubijani, pa su leševi složeni u lomače, preliveni benzinom i katranom i tako

spaljeni. Ovo spaljivanje sam video i ja, a zadah je zagušio ceo logor.

Po mome saznanju, u ovom krematorijumu je za poslednje dve godine pobijeno dva i po miliona ljudi. Ovaj krematorijum su krajem novembra prošle godine Nemci zbog dolaska Crvene armije potpuno uništili i na njegovom mestu zasadili park, tako da se svaki trag izgubio.

Ja sam iz ove prihvatne stanice Birkenau sa drugim sposobnim za rad vraćen u logor u sam Aušvic. U grupu sposobnih za rad sam dospao mojom srećom, jer prilikom sortiranja obersturmfirer SS (kapetan) me je uputio na levu stranu, a to je značilo u grupu određenih za uništenje. Ja sam se međutim uputio na desnu stranu i tako ostao u životu. U samom Aušvicu odmah su nam u levu ruku utetovirali robijaški broj. Ja sam dobio br. A-13862 koji i sada nosim. U logoru smo bili određeni na razne radove. Ja sam odnet na zidarski posao, oko velike zgrade od betona „Wäscherei Neubau“³². Kako je to bio vrlo težak posao, mnogi su na radu sustali, pa su ih esesovci odmah pobili. Čuo sam da je tu pobijeno oko 20.000 lica, a i ja sam sam video da su mnoge streljali. Ovde je bilo na radu oko 400 lica. Ja sam ovde radio pet meseci, i za to vreme su samnom ovde bili od Novosađana: Mojžeš Isa, činovnik, zatim Šulc Ernest, posednik

mlina, Horovic Bodog, trgovac iz Bačke Palanke, Atlas Jakob, trgovački putnik i dr Keiner Dezder, lekar. Kada smo završili ovaj rad, odvedeni smo na reku Sola, gde smo iz korita vadili šljunak. Tu sam radio do 31. decembra 1944. Morao sam pri stalnoj i velikoj hladnoći a bez toplog odela i cipela da radim u vodi, pa sam se razboleo, pa sam bio prenet u bolnicu, gde sam bio sve dok nas nije oslobodila ruska vojska.

No, dana 28. januara 1945. oko pet sati poslepodne došla je grupa SS-ovaca, isterala sve bolesnike na ulicu, a bilo je oko 1.500 lica, svih vera i narodnosti. Naređeno nam je da budemo spremni na marš, no kako Nemci nisu bili opremljeni za marš, to smo videli da oni hoće da nas vode da nas pobiju. Hteli smo da bežimo, ali nismo imali mogućnosti. Na našu sreću ruska vojska je baš tog dana zauzela grad Aušvic, pa je iz topova bombardovala i naš logor, a sutradan, tj. 29. januara u naš logor su ušli crvenoarmejci i oslobodili su nas.

No, iz logora su SS-ovci oterali sve kod logora Dahaua i Mauthauzena u Bavarskoj. Nekima je ipak uspelo putem da pobegnu i ovi su se vratili u Aušvic, kada su ga Rusi već bili oslobodili. Od onih koji su se vratili smo doznali da su Nemci putem mnoge pobili, one koji su sustali ili pokušali da beže.

Više nemam šta da izjavim.

32 „Wäscherei“ znači vešeraj ili perionica, dok „Neubau“ često ukazuje na novogradnju, s tim da može biti i naziv mesta.

HOFFMAN BETTI

Bačka Palanka

**Godina rođenja nepoznata, Jevrejka,
zanimanje nepoznato, nepoznata adresa.**

Dokument od 8. oktobra 1945.

Iz Palanke sam odvedena u Baju 26. aprila 1944. godine, odatle su me odveli u Bačalmaš, a odavde u Auschwitz, gde su me smestili u Vernichtungslager³³. Odavde su me 1. novembra iste godine odveli u Bergen Belsen. Otuda su me odveli u Braunschweig i tu smo morali rasčišćavati ruševine. Pošto je to za mene

bio suviše težak rad, te su me zbog toga mučili. Kraj tog teškog rada sam se još smrzavala i gladovala sam. Odavde su me odveli u Berndorf, gde sam radila u jednom podrumu tvornice municije. Otuda su nas Nemci odveli u Ochsendorf, pa odatle u Neuengamme, gde su nas predali danskom Crvenom krstu, a ovi švedskom. Roditelji, otac Hoffman Natan, majka Ana, rođena Blum i sestra Cecilija, stara 14 godina su u Auschwitzu nestali.

³³ Jedan od logora smrti, koje su koristili SS odredi sa Totenkopf oznakama u okupiranoj Poljskoj i Belorusiji.

HOFFMAN JOZEFINA, ROĐ. TREBIC

Bačka Palanka

**Godina rođenja nepoznata, Jevrejka,
zanimanje nepoznato, nepoznata adresa.**

Dokument od 8. oktobra 1945.

Iz Pešte, gde sam radila u jednoj tvornici, 10. oktobra 1944. godine su me odveli za Šopron, gde su me držali dva meseca, a odavde su me odveli u Lichtenworth, u Austriju, gde su me smestili u logor, u kome sam gladova-

la i zebila do aprila 1945. godine, kada su me Rusi oslobodili. Moj muž Hoffman Herman odveden je 1. jula 1942. godine na prisilan rad, gde se još i sada nalazi. Moje dete Hoffman Hani odvedena je u Baju, a odatle u Auschwitz. Bila je

stara godinu dana. Moji roditelji, Trebic Dragutin, star 84 godine i moja majka Johana, rođena Breiner, stara 78 godina i moja sestra Epstein Rosa, rođena Trebic odvedeni su u Auschwitz. Sinovi Epstein Rose, Hermann i Lado, star 21 godinu odvedeni su na prisilni rad u Nemačku i od tada im je nestao svaki trag. Moj

brat Trebic Simon, star 38 godina odveden je na prisilan rad, gde je nestao. Sestra Rozenzweig Hermina, rođena Trebic i njen muž Jakob i njihovo dete Jožika, staro osam godina su nestali u Hrvatskoj. Sestra Amalija Trebic, stara 30 godina je nestala u Raciji u Novom Sadu.

HOHMAN ADELA

Ada

**27 godina, Mojsijeve vere, neudata, domaćica,
adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 14. aprila 1945.

Dana 27. aprila 1944. došli su po mene žandari u pratnji ovdašnjih Mađara leventaša, upali u stan i najpogrdnijim rečima tražili od nas da im predamo svo naše blago, kako u novcu tako i u dragocenostima, potom nas zatvorili u sobu, skinuli nas gole i tako nas pretresli. Zatim su nam pregledali kosu, pa kundacima i batinama počeli tući po celom telu, gde su stigli i dohvatili. Nas ženske su pipali po celom golom telu. Posle su nas, sve Jevreje, pod velikom pratnjom doterali u zatvor, u ovdašnju sinagogu. Prilikom teranja u sinagogu svako od nas je poneo po par veša i po jednu preobuku. U sinagogi je ponovo počela tortura i tražili su od nas da im damo svo zlato i novac, koje su nam pre uzeli, preteći nam da će

nas ovde kod sinagoge streljati. Onda su nas postrojili oko sinagoge i počeli tući. U sinagogi smo bili zatvoreni dva dana, pod najvećom stražom i pratnjom, tako da nismo uopšte mogli da napustimo sinagogu. Hranili smo se od onoga što smo pronašli, a u pogledu vode bili smo mučeni na taj način što smo ostavljeni na milost i nemilost leventašima, koji su nam uz cinične izraze davali po koju kap vode. Pod dva dana su nas natrpali u marvene vagone, muške, ženske, decu i stare, po sedamdeset osoba u vagon i tako su nas otpremili u Segedin.

Još pre nego što smo bili u vagon smešteni su nas opljačkali i uzeli ono malo što smo kod sebe imali. Vagone su zatvorili i plombirali i uopšte nisu otva-

rali sve do stanice Horgoš, a kada su na viku i plač dece vagone otvorili i dali malo vode što je trajalo samo par minuta i vagone su ponovo plombirali.

U Segedinu su nas iz voza oterali u sinagogu, gde smo bili 21 dan. U sinagogi smo bili smešteni u jednoj maloj prostoriji, gde nas je bilo oko pet stotina. Spavali smo na podu. Dok smo bili u sinagogi izdržavala nas je tamošnja jevrejske opština i tamošnji Jevreji.

Zatim su nas ponovo strpali u vagone i ponovo ih plombirali, pa odneli u Baju. Kada smo stigli po najvećoj kiši su nas oterali u jednu radionicu nameštaja, gde je već bilo oko tri hiljade Jevreja. U Baji nas je izdržavala ondašnja jevrejska opština.

Posle deset dana nas je mađarska vojska predala Nemcima, ali su nas pre predaje ponovo opljačkali. U vagonima nas je bilo 80-100 osoba, raznog pola i raznog doba. Vagone su zatvorili i plombirali. Nas su poneli za Gornju Šlesku, u mesto Aušvic. Tako zatvoreni smo putovali sve do Bečkog Novog Mesta tri dana i za to vreme uopšte nisu otvarali vagone i dali nam vode. Kada su otvorili vagone bila je već sva sila i mnoštvo pomrlih i poludelih. Mrtve i poludele su tamo izneli, a tamo nas je nahranio Crveni krst. U Bečkom Novom Mestu su vagone ponovo zatvorili i plombirali ih, te ih nisu ponovo otvarali sve do Aušvica, gde je bio veliki koncentracioni logor, u kome je bilo oko pet miliona zatvorenika raznih nacija. Usput su nam češki i poljski železničari gde i kad malo vode kroz re-

šetke dali. Kad smo stigli u Aušvic su nas isterali iz vagona i odmah odelili od naše muške drugove, zatim su i nas ženske podelili u dve grupe. U grupu žena i devojaka sposobnih za rad, a na drugu stranu su ostavili starice i decu. Kada smo prolazili pored našeg voza videli smo u vagonima strahovite prizore, mrtve i poludele, one koji su umrli ili poludeli tokom puta. Potom su nas odveli u jedan veliki logor, gde su nas skinuli potpuno nage, pa su nas potom do glave ošišali, okupali, gde su nam dali neko rondavo odelo, tako tanko i tako bedno da nismo mogli svoju golotinju da sakrijemo i pokrijemo. Naše stvari su uzeli. I tako smo tu noć po velikoj zimi uz zid logora proveli, pošto su već sve odaje bile prepune. U tom logoru smo proveli oko dva i po meseca. Za to vreme bili smo mučeni u svakom pogledu. Tako smo morali satima stojati mirno i to uglavnom noću, kada je bilo toliko hladno da su se neki smrzavali jer smo bili bedno obučeni. Za doručak smo dobijali neku nazovi crnu kafu koja upšte nije bila slatka, nego samo neka vruća voda. Za ručak smo dobijali neku čorbu u kojoj je bilo repe, a bilo je i ugljena. Za večeru je bilo dve deke margarina, a hleba za ceo dan je bilo 15 deka. U samom logoru je strogost bila vrlo velika i za najmanju grešku bile su velike kazne i teške, kao što su batine, klečanje satima u blatu i vodi. Za vreme dok smo bili u tom logoru nije bilo ni ambulante ni lekara i kada bi se neko razboleo njega su jednostavno odneli u krematorijum.

Usled hrđavog postupanja i teškog života je dnevno umiralo na hiljade života i krematorijum ih je progutao. Iz tog logora su nas zdrave izabrali i odneli na rad u blizini Danciga. Radili smo u jednoj šumi, gde smo i stanovali. Tu smo kopali rovove i bunkere smo pravili i radili opasne poslove, kada smo stavljali kabel žice u zemlju. To je bio jako težak posao, jer smo sav taj teški materijal morali da sami nosimo na leđima. Tu smo isto bili tučeni i za najmanji nerad bili smo mučeni. To se sastojalo u tome što smo na par minuta bili obešeni glavom na dole. Tu je hrana bila već nešto malo bolja, jer smo u čorbi dobijali i malo krompira i sada smo hleba dobijali 20 deka. Tu se desilo i to da su dve drugarice bile streljane, jer su pokušale da pobegnu. Kasnu jesen smo dočekali iznureni, goli i toliko slabi da smo se jedva vukli. Tada je po njih deset umiralo dnevno. Kada je ruska vojska već bila blizu tog mesta, došao je jedan oficir i sve one koji su bili bolesni i jako slabi, njih oko 300 ostavio u logoru, a mi smo se dalje povlačili sa vojskom. Ti

koji su ostali u logoru su svi bili streljani. Mi smo se povlačili po velikoj zimi i ako bi samo neko na putu zaostajao ili malo stao, on bi bio ubijen od samih stražara koji su nas terali. I tako smo išli skoro pet dana i za to vreme nismo ništa ni jeli ni pili. Tako smo došli do mesta Kusovo i dalje nismo mogli da idemo. Tu nas je ostavio SS oficir, koji je rekao da on mora sada dalje da ide jer su Rusi blizu i da smo mi sada slobodni. Tada su mnogi od nas pobešli, a mi koji smo ostali smo ujutru predati Gestapou i oni su nas dalje vodili ka mestu Krone. Usput, kada smo čuli da su rešili da nas ubiju, i mi smo pobešli iz našeg reda i skrivali se u nekom žbunju, čekajući da naša povorka prođe. Onda smo već čuli ruske topove i očekivali smo onaj momenat kada ćemo moći da im se predamo. Tako smo lutali i bili delimično i u jednoj kući, koju su Nemci napustili i posle tri dana smo bili od Rusa zarobljeni. To je bilo 28. januara 1945. godine. Od Rusa smo dobili odelo i najbolju hranu i kada smo se malo potkrepili krenuli smo svojim kućama.

KATIĆ MAGDA

Novi Sad

**Rođena 17. 6. 1919, Budimpešta, Jevrejka Mojsijeve vere,
adresa Šafarikova 3.**

Iskaz zabeležen 14. avgusta 1945.

Kad su Mađari ušli ja sam bila u roditeljskoj kući. Naš stan je bio u Ustavskoj ul. 3. Došli su mađarski žandari 23. januara 1942. i nas troje po imenu tražili. Tri dana pre ovoga otac je bio pozvan na opštinu i ispitan o tome kakvu imovinu imamo.

Jedan dan pre ovoga je došao u naš stan poslužitelj one firme gde je moj otac bio zaposlen i rekao da je on sad član civilne garde i revolverom nam je pretio da će nas on sve ubiti. Ime mu je bilo Apro Janoš, koji se sad navodno skriva ovde, u Novom Sadu. On je pretresao naš stan i odneo od nas mnogo životnih namirnica, sapun, a i mnogo materijala, platna pripremljenog za šivenje rublja. Mi nismo smeli da se protivimo revolveru. On je otprilike 35 godina star, ima ženu koju ja sad svaki dan vidim u Novom Sadu, dakle i on mora da bude u Novom Sadu. I njegovo dete vidim, a od gazda sused, čije ime ne znam, kaže da on noću često dolazi kući.

Na Raciji izveli su nas na Dunav u šest sati ujutru, a kada smo stigli već je tamo bila ogromna gomila ljudi, koji su pre nas tamo stajali u redu, u strašnoj zimi. I mi smo bili postavljeni u red, a red je

bio tako veliki da smo mi stajali pred ulazom u Štrand, dok se celi stroj produžio do Dunava. Videli smo kako stalno kolima odnose mnogo leševa, zato što noću nisu iskopali rupu u ledu. Stajali smo napolu goli, jer nam nisu dali vremena da obučemo čarape i ostalo odelo. Stalno smo čuli pucnjavu sa obale, a nismo mogli ništa da vidimo, jer je tako ogromna gomila bila pred nama. Do posle pola tri je bilo još 12 osoba pred ulazom. U međuvremenu dovodili su pojedince koje su van reda uveli do obale. U tri sata najzad obustavljeno je ubijanje i sve su nas oterali u zatvor, u tzv. Armiju. Majka i ja smo otpuštene u devet navečer, dok je otac tek sutradan bio otpušten. Mati je dobila tabes³⁴ od preživljenih muka, dok je otac bio strašno istučen, tako da je nedeljama ležao.

U oktobru 1942. su mog brata Sonenberg Deneša, 17 godina starog, iz srednje tehničke škole uhapsili u školi i odveli ga u Armiju i tamo su ga držali do 20. decembra. Tamo su ga užasno mučili i saznali smo da su ga kastrirali.

³⁴ Ovo obolenje izaziva probleme prilikom hodanja, kao i gubitak osećaja za dodir i bol.

On je zajedno sa drugovima bio odveden kod vojnog suda u Budimpešti na Margit-körút nakon što ga je vojni sud osudio na šest I po godina tamnice. Mi smo ga tamo posećivali i on nam je pokazivao modrice, kako je stalno tučen kao osuđenik. Izgledao je polumrtav, jer je gladovao. U oktobru 1943, godine bio je odveden u takozvanoj kaznenoj kompaniji na prinudni rad u Rusiju. Kada smo ga posetili, on je kao osamnaestogodišnji mladić pričao da nije morao da ide, ali se javio da bi se oslobodio užasnih patnji.

Moga oca su Nemci u Novom Sadu najpre odveli u hotel „Slobodu“ i držali tamo sa svim ostalim jevrejskim muškarcima kao taocima. Držali su ih tamo deset dana i hranu im nisu davali, a strašno su ih tukli. Mi smo ih hranili. Moj otac je dobio tešku srčanu manu od zlostavljanja. Kada su ih otpustili, posle tri dana su ga odveli u Bačku Topolu sa ostalim Jevrejima, a moju majku i mene u Baju. Otud su je odveli u Aušvic, a meni su posle pričali da su videli kada su Sonenberg Rozu odveli u krematorijum. Moga oca i mene su odveli u Baju. Jevreji su bili razvojeni u razne grupe i one su odvođene u raznim pravcima. U Wienerneustadtu su me upozorili da je otac je drugom transportu. Tako je i bilo, a da mi ga nisu pokazali ne bih ga prepoznala, toliko je bio oronuo I propao.

Hteo je da izađe iz vagona da me pozdravi, kada ga je jedan šesnaestogodišnji SS vojnik tako istukao da je on pao u nesvest i takvog su ga podigli u vagon.

Njegov vagon je otišao kako sam čula u Aušvic. Od tada je izgubljen.

Ja i moj muž smo sa drugim Jevrejima bili odvedeni u Pulkau, na jedan zemljišni posed pod upravom SS formacije. Tamo smo radli poljoprivredne poslove. Od četiri ujutru do šest smo morali mirno stajati, a koji nisu izdržali bli su odvedeni u krematorijum u drugom logoru, u Znojmu. U našem logoru nas je major Stauber tukao korbačem kao pse, šamarao, tukao pesnicom i nogom. Kada je bila najveća žega nam nije davao da pijemo vode. Na dan smo dobijali šest deka hleba I malo tanke supe, tako da su ljudi umirali i padali u nesvest kao da su muve. Od nas 66 je nas u avgustu bilo trideset. U jesen su nas odveli u kamenolom u Kattau, pored Beča. Tamo smo još u decembru bili bez cipela i u letnjim ritama. I tamo su nas strašno tukli i toliko smo gladovali da smo se puzeći vukli do mesta na kojima smo radili. Radili smo zimi i po kiši, snegu ili pod vedrim nebom, a mi žene smo morale da dižemo i vrlo teško kamenje. Ja sam imala 30 kilograma, a 170 sam visoka i na štakama sam išla na rad. Toliko sam gladovala da sam npr. u januaru 1945. bila uhvaćena da sam na smetlištu tražila i jela oljuštene krompire. Za kaznu su me odveli u krematorijum u Znojmu, a prve noći sam uspela da pobegnem zahvaljujući francuskim radnicima. U bekstvu sam ponovo bila uhvaćena, pa odvedena u jedan kamenolom. I ovde je bilo tako strašno teško da su nas iznemogle ruski bolniča-

ri i doktori kada su nas oslobodili hranili ulivajući crevima jelo u nas.

Kada sam došla u Novi Sad, našla sam naš stan potpuno razoren. Saznala sam da je naša služavka Roza Mihajla Turanski naše stvari odnela kući. Ja sam otišla u njen stan, Katona Jozsef ul. 16 i našla ostatke jednog skupocenog tepiha, gvozdeni krevet, orman, jastučić i dunju. Te komade mi je vratila, a ostalo

mi je uskratila rekavši da joj je to moja mama poklonila, što je laž. Mojoj poznanici Polak Jelisaveti iz Masarikove 3 je sama rekla posle našeg odvođenja da ide u naš stan da pokupi stvari, da ih ne bi pokupili Nemci. Moj celi nameštaj iz dve sobe je odnesen, ostalo je odnela naša kuvarica, a i u stanu moje matere je sve nestalo. Naša šteta iznosi 500.000-600.000 dinara.

KATIĆ KALDOR BELA

Novi Sad

**Nepoznata godina rođenja, Jevrejin,
nepoznato zanimanje, adresa Šafarikova 3.**

Iskaz zabeležen 10. avgusta 1945.

Tokom 1941. g. mađarski okupator skoro odmah po ulasku je terao muško jevrejsko stanovništvo do 55 godina na prinudni rad, koji je trajao skoro tri meseca, a sve što smo radili je bilo takve prirode da je bilo očevidno da su radovi bili toliko suvišni i da služe samo zato da nas jevrejske trgovce, advokate, lekare, činovnike teraju kao stoku, tuku i ponižavaju. Na primer, kopali smo zemlju oko aerodroma bez ikakve svrhe. Tamo su nas tukli i vezivali nam ruke na leđima. Tako vezane su nas vešali na drvo po pola sata i više, tako da su ljudi padali u nesvest. Na to bi ih polivali vodom i ponovo obesili. I ja sam bio obešen, a

razlog je bio taj da sam bio slab i bolestan čovek i za trenutak sam u radu stao. Znam da je poručnik Navay bio jedan od najgorih prema nama. Rad je trajao od šest sati ujutru do sedam sati navečer, sa jednim satom za odmor.

Za vreme Racije, u januaru 1942. g. ja sam stanovao u roditeljskoj kući, u ulici Luja Bartua 2 u avliji, a sa ulice su stanovali moji roditelji i sestra. Jedan mađarski oficir je došao sa vojnicima i automobilom su odneli svo troje na igralište i tamo ih ubili. Taj oficir je sa sobom odneo i ključeve stana, tako da u stan nisam mogao ući, a odneo je i ključ od kapije.

Njihove leševe su moji poznanici videli, ali drugog dana su leševi bačeni u Dunav.

Najzad, posle dva dana sam se toliko ohrabrio da sam otvorio stan. Našao sam stan opljačkan, sve stvari razbacane i otvorene ormane. Nestao je briljantni nakit moje matere, njihovo prstenje, zlatni satovi, briljantski prsten moje sestree i njene munduše i zlatni sat i preko 2.000 penga novca. Imao je moj otac i zlatne dukate u priličnom broju, što je takođe odnešeno.

Prilikom Racije ostao sam u životu ja i moja tri mlađa brata, koji su već pre toga bili hapšeni zbog komunističke organizacije i bili u tamnici u Vacu. Znam da su njih posle hapšenja dve nedelje strašno mučili žandarmi u Novom Sadu, a s njima je bio uhapšen i mlađi brat moje žene.

U novembru 1942. godine bilo je celo jevrejsko muško stanovništvo Vojvodine mobilizirano za prinudni rad i odvedeni smo pretežnom većinom. Ja sam u grupi vrlo mnogobrojnih vojvođanskih Jevreja radio u Hodmezövarsarhely. U toj strašnoj zimi tamo smo spavali bez pokrivača i bez slame. Grejanja nije bilo, a radili smo vrlo teško, od rane zore do mraka. Ja sam dobio zapaljenje pluća i krvarenje, tako da sam januara 1943. godine

otišao u bolnicu i ležao šest meseci, a nakon toga još tri meseca o svom trošku u sanatorijumu. Danas sam više od polovine invalid, nesposoban za rad i stalno se lečim. Radili smo i po kiši i po snegu po zimskom vetru, tako da se većina Jevreja isto tako teško razbolela.

U aprilu 1944. godine su deportirali preostale novosadske Jevreje i mene. Oko 2.600 ljudi je odvedeno u razne pravce, u Poljsku, u Nemačku, a ja sam sa grupom Jevreja išao u Kattau. Pri vrlo teškom radu od ranog jutra do mraka dobili smo jedamput dnevno 18 dkg. hleba i kilogram nekuvanog krompira. Njega smo morali sami da kuvamo, a za kuvanje nismo imali ništa, sem katkad toliko margarina koliko se moglo namazati na komad hleba. Ko se od naše grupe javio da je bolestan, otposlat je u krematorijum. Moje stanje se naravno teško pogoršalo. Može se samo zamisliti koliko je izgladnelih i bolesnih ljudi propalo. Komandanti logora su bili strašno surovi prema nama. Za najmanju sitnicu su nas štapom i bičem svirepo tukli. Nagori je bio major Stauber od SS-a.

Kad sam se vratio kući moj stan je bio potpuno opljačkan prazan. Bolestan sam i stojim bez ičega i moja porodica je istrebljena.

KORLATOVIĆ BERTA

Sonta

44 godine, domaćica, Jevrejka, adresa nepoznata.

Nepoznat datum davanja iskaza.

Pošto stalno živim u Sonti, to mi je poznato da je u Sonti bilo jevrejskih porodica, sa ukupno 70 članova. Poznato mi je i to, iz ličnog opažanja, da je 17. aprila 1944. godine mađarska policija pokupila sve Jevreje iz Sonte i to bez razlike na pol i doba starosti, te su ih utovarili u vagone i odneli u logor u Baju. Meni nije poznata dalje sudbina ovih

Jevreja. Prilikom deportiranja iz Sente je ovim Jevrejima bilo dozvoljeno da mogu poneti malo životnih namirnica i nešto veša, tj. samo toliko koliko su sami mogli nositi. Sve ostale stvari bile su prenete u takozvani Levente dom, gde su bile opljačkane od strane tadašnjeg opštinskog beležnika dr Rado Dezidera i organa mađarske vojske i policije.

KRISHABER ARTUR

Kula

Rođen 25. 11. 1892, Ruma, Jevrejin Mojsijeve vere, trgovac, otac jednog deteta, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 29. avgusta 1945.

Na dan ulaska mađarske okupatorne vojske u Kulu, mađarska žandarmerija me je uhapsila, te sam bio u zatvoru 14 dana. Nisu me uopšte saslušali. Nakon tih 14 dana bio sam kratko vreme pušten, pa me je žandarmerija ponovo uhapsila na tri dana. Posle su me pustili, no nakon toga sam bio ponovo uhapšen i odveden u Odžake, gde sam bio u logoru skoro tri nedelje. Ovde je postu-

pak bio nasilan, pa su me stalno tukli. Bio sam osumnjičen da sam potpomagao četnike prilikom ulaska okupatora. Ovde mi prva dva dana nisu uopšte dali hrane, pa su me nakon toga pet dana bacili u podrum, pa su me nakon toga teško zlostavljali. Ovde je osim mene od kulskih Jevreja bio kantor Slomovic i Binenfeld Bela, a bilo je mnogo ovdašnjih Srba.

Nakon ulaska okupatora odmah su uzaptili moju trgovinu koža, pa su najveći deo stovarišta oduzeli i odneli, i više ja u toj branži nisam mogao raditi. Vrednost oduzete robe je prema vrednosti robe iz 1941. godine iznosila dinara 600.000.

Komandant mesta u Kuli bio je neki Erdős, potpukovnik iz Budimpešte. Znam da je postojao neki savetodavni odbor sastavljen od kulskih građana pri mađarskoj komandi, no ne znam ko su bili članovi tog odbora. Samo znam da je Katatić Piri bio član tog odbora. Taj je bio od glavnih pomagača okupatora, njihov savetodavac i moje hapšenje je on izdejtvoovao. On je svakom prilikom bio prisutan kod preslušavanja koja su okupatori obavili, on je organizovao i prinudni rad Jevreja u Kuli.

Okupator je naredio odmah po dolasku da Jevreji moraju ići na prinudni rad, koji je trajao otprilike tri nedelje. Na tom prinudnom radu bilo je 16 ovdašnjih Jevreja. Čak su i mog tasta, koji je imao 70 godina, odveli na prinudni rad. Dnevno smo morali raditi 8–10 sati, hranu nismo dobijali. Ceo rad što smo ga morali obaviti nije imao nikakvog smisla, već se išlo za tim da se Jevreji ponize i maltretiraju.

Imam saznanja o tome da su od drugih Jevreja oduzimali radnje i to od Herlinera, od Polaka i od Ceizla. Nakon oduzimanja radnji ostale su u Kuli svega dve jevrejske radnje u Kuli. No, ni u ovima nije bilo robe, jer su robu ranije

okupatori uzeli, a novu robu nismo mogli dobiti.

Mislim da su 20. aprila 1943. godine došli po mene mađarski žandari u šest sati ujutru, pa su mi dali nalog da odmah spakujem stvari, jer moram ići s njima. Kako sam to uradio odmah su me odveli u opštinu, gde je već bilo deset ovdašnjih Jevreja. Tu smo čekali do 12 sati, kada je došao jedan nemački kamion po nas i odneli su nas u B. Topolu. Ovde smo bili do 29. aprila iduće godine. Ovde sam video više puta kako su Nemci pojedine Jevreje tukli bez ikakvog razloga. Inače, od nas su oduzeli sve dragocenosti, a bilo je mnogo slučajeva da su i ostale stvari oduzeli od Jevreja.

Dana 29. aprila 1944. uvagonirali su me sa grupom od 3.000 Jevreja za Aušvic. U vagonu nas je bilo 95 osoba. Samo u našem vagonu su bila dva smrtna slučaja, no smrtnih slučajeva je bilo i u ostalim vagonima za vreme putovanja. Inače su nas zatvorili, nisu nam dali ništa jesti, a ni vode. Nakon putovanja od tri dana smo stigli u Aušvic, gde su nas dočekali SS-ovci, koji su od nas sve oduzeli. Tu je bilo selektiranje, pa su poslali na drugu levu stranu one koji su bili stariji, za rad nesposobni i žene sa decom, tu grupu mi više nismo videli, samo smo čuli da su ti ljudi ubijeni u krematorijumu. Nakon uobičajenog postupka, tj. kupanja, dezinfekcije i oduzimanja odele su nas ponovo uvagonirali, te su nas odveli u Dörna u Šleziji. Ovde smo radili oko 11 sati dnevno. Hrana se sastojala od supe i 100 gr hleba dnevno. Od

Jevreja koji su ovde samnom radili umrlo je oko 75 odsto, i to uglavnom od nesreće, jer smo radili u tunelu. Znam dva slučaja kada su Nemci obesili Jevreje bez ikakvog razloga. Ime tog komandanta koji je naredio smrtne kazne zna Langer Đorđe iz Kule.

Ja sam oslobođen 4. maja 1945. godine Od onih deset Jevreja koji su sa mnom odvedeni samo sam se ja živ vratio kući. Ja sam se vratio kući teško bolestan i slab. Skoro ništa od mojih stvari nisam našao.

Znam da su se stavili u službu okupatora i njima pomagali Knefeli Geza, dr Stiefelmajer Karlo i dr Schick Kaelo, koji su pobjegli. Knefeli se navodno nalazi u Austriji.

Nastavno je svedok izjavio sledeće:

Imam saznanja o tome da je Knefeli pisao na vizitkarti sreskom načelniku Grubačiju, neposredno pre deportacije Jevreja, da i Gangelmajer i njegova porodica budu deportirani. Knefeli se sada nalazi u Austriji.

LAMPEL PAVLE

Novi Sad

Rođen 10. 1. 1900, Čurug, Jevrejin, vlasnik tvornice, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 27. avgusta 1945.

Ja sam stanovao u Novom Sadu, u Laze Kostića 13, a kada su Nemci ušli u Novi Sad tražili su me, a ja sam sa porodicom pobjegao u Budimpeštu, da se tamo nekako sklonim. To je bilo marta meseca 1944. Moj stan je zauzeo mađarski oficir Šarkanj Andraš, sveštenik, koji sada stanuje u Kečkemetu, Szecheny varos 52. Kada smo posle oslobođenja došli kući, našli smo stan potpuno opljačkan i prazan.

Saznali smo da je dotični Mađar sve naše stvari iz stana odneo u Mađarsku.

To sam saznao na taj način što sam išao u stan njegove punice, na Ribljoj pijaci.

Punica njegova mi je dala neke stvari natrag, a da je ostale stvari odneo njen zet u Mađarsku.

Spisak tih stvari predajem vama. Njihova vrednost iznosi najmanje 200.000 dinara, a danas ne mogu da se pribave ni za novac. Zato molim da se protiv Šarkanj Andrije povede postupak zbog ratnog zločina i da se moje stvari zaplene i oduzmu od njega, a meni i mojoj supruzi radi identifikovanja stvari da

se dozvoli odlazak u Mađarsku. *Iskazu je priložen spisak stvari otkucan na tri strane, dok četvrta sadrži napomenu ispitivača svedoka, u kojoj se navode ime- na supruge svedoka Lampela, njegove supruge Jelisavete, kao i prezime punice pomenutog Šarkanja, udovice Runić, Daničićeva 14 ili 16.*

LEDERER EDMUND

Subotica

**Rođen 21. 3. 1893, Martonoš, Jevrejin, oženjen,
otac jednog deteta, adresa Cara Lazara 2.**

Iskaz zabeležen 18. septembra 1945.

Godine 1944. između 12. i 13. aprila, u noći, iznenada su se pojavili u mom stanu nekoliko tajnih policajaca, žandarima i nemačkih vojnika, te su mi naredili da se obučem, da nosim sa sobom hranu za dva-tri dana, pa su me odveli u kuću mađarske kraljevske policije, gde su sedeli u dvorištu neki nemački oficiri, koji su beležili podatke. Bilo nas je u dvorištu oko 160, ako se dobro sećam sve Jevreji, sem Damjanova Jakše, advokata iz Subotice. Ujutru su mene sa još oko 40 drugova koji su bili utrpani u auto odvezli u Bačku Topolu. U logoru, kada je trebalo da siđemo, nemački SS-ovci koji su tamo davali stražu počeli su da nas udaraju, da bismo brže skakali sa automobila. U Topoli sam bio oko dve nedelje. Bilo nas je otprilike 2.000, koji smo bili smešteni u više zgrada. Ja sam bio u jednoj velikoj sobi sa oko 300 drugova. Smešteni smo bili toliko tesno da je

bilo skoro neizdržljivo, naročito zato jer smo morali biti u šest sati poslepodne svi na okupu u toj sobi, onda su spustili neki rolo, tako da smo u strašnoj vrućini i mraku ostali sve do jutra. Bili smo dužni raditi, no taj rad uopšte nije bio ozbiljan, a izmišljen je samo zato da bi se s nama zabavljali naši stražari. Najodratniji su bili neki vodnici redari (szakaszvezet) koji su držali zbor za nas i koji su stalno naređivali trčeći korak, leži-diž se i druge vežbe koje su bile veoma teške naročito za mnogo staraca preko 70 godina koji su bili s nama. Zaboravio sam da kažem da je još u Subotici našeg druga Trafikanta jedan od policajaca strahovito, do krvi istukao. U B. Topoli se također pojavio neki SS-ovac, šta više njih trojica, koji su slično izabrali za sebe žrtve i strahovito ih istukli. Major Zalaždi je obično bio prisutan na zlostavljanjima i on je svakako bio duhovni vođa naših mu-

čenja. Hrana je bila očajna, no ipak smo je mogli pojesti. Hranu i cigarete spolja nismo mogli dobiti.

Pošto sam i ja naravno bio deportiran za Nemačku, već sam potpuno zaboravio svoje doživljaje u B. Topoli. Sećam se

da je ono što smo doživeli u Nemačkoj bilo toliko grozno, da u B. Topoli zapravo nije bio ništa. Naravno, naše vrednosti su oduzeli, te sam video naše časovnike kod stražara-redara.

Drugo nemam šta da kažem.

LEDERER PAVLE

Čonoplja

**48 godina, Jevrejin vere Mojsijeve, trgovac,
adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 9. marta 1945.

Dana 15. maja 1944. g. došla je u moju kuću mađarska žandarmerija te je naredila meni i mojoj porodici tj. ženi i deci (imao sam 2 dečka od 12 i 15 godina) da se odmah spremimo za interniranje. Dozvolili su nam samo malo namirnica i veša poneti sa sobom, a sve drugo smo morali ostaviti kod kuće. Istoga dana su bili skupljeni svi Jevreji iz Čonoplje, i to 35 na broju, te smo kolima bili sprovedeni u Bačalmaš. Tamo sam se nalazio sa porodicom tri nedelje za koje vreme smo radili različite poslove. Postupak je bio dosta hrđav i jednom prilikom je mene jedan nemački vojnik pesnicom tako izudarao, da sam bio u licu modar i otečen, što se vidi i iz priložene fotografije³⁵.

Jednog dana je došla naredba da se svi Jevreji muškarci od 18 do 48 g. moraju uputiti na prinudan rad. Usled toga sam bio odvojen od moje porodice i radio sam u jevrejskim radnim bataljonima skoro po celoj Mađarskoj. Rad je bio veoma naporan a hrana loša i dobivali smo male obroke. Hleb smo dobivali samo 20 deka, a mesa nismo uopšte dobivali. Ujutro smo dobijali malo supe, u podne pasulja ili kiselog kupusa, a uveče dva kuvana krompira. Poslednji put sam radio u Baji i tamo smo bili oslobođeni od strane Crvene armije.

O sudbini moje porodice i ostalih čonopljski Jevreja nije meni ništa poznato, jer se nas samo dvojica vratila kući. Sve moje stvari iz moje kuće Mađari su odneli.

35 U dokumentaciji nema fotografije.

LEVI EUGEN

Novi Sad

**Nepoznata godina rođenja, Jevrejin,
nepoznato zanimanje, adresa Šumadijski trg 11.**

Iskaz zabeležen 9. avgusta 1945.

Dana 28. juna 1941. godine mađarska okupatorska vlast me je pozvala na prinudan rad. Najpre smo radili na aerodromu tri nedelje, a zatim na zimskom pristaništu ovde, na Dunavu. Postupak prema nama je bio naročito strog i nasilan. Svakodnevna pojava je bila da su nekog od nas kaznili vešanjem, koje je trajalo i po dva sata. Na posao smo morali ići u pet sati ujutru, a vratili smo se sa posla u šest-sedam sati uvečer. Odmor je bio dnevno svega jedan sat za ručak. Hranu nismo dobijali, pa smo jeli ono što smo doneli od kuće. Početkom avgusta meseca sa grupom od oko sto osoba bio sam premešten na rad u Stepanovićevo. Ovde sam morao raditi u rudniku peska. Dana 5. avgusta prilikom rada u rudniku se peščani breg srušio, a ja sam bio unutra. Mene su moji drugovi teškom mukom izvukli. Usled tog nesretnog slučaja – koji je nastao usled nerazumevanja našeg vođstva koje je bez ikakvog stručnog znanja nama izdalo naloge za rad – postao sam potpuni invalid. Desna noga mi je slomljena, tako da sam potpuno nesposoban za rad, te sam upućen da me izdržavaju mojih prijatelja. Stojim bez ikakvih sredstava, jer sve ono što

sam imao oduzela mi je mađarska okupatorska vlast 29. aprila 1944. godine.

Moja mati je 29. aprila 1944. godine, kada je trebala biti deportirana za Nemačku, izvršila samoubistvo, da ne bi morala otići.

Moj brat Franja Levi je bio na prinudnom radu od oktobra meseca 1943, godine na raznim mestima u Mađarskoj. Na kraju je radio u jednoj ciglani u Budimpešti, no odavde su ga mađarski fašisti (nyilas) početkom decembra odveli, a od tog vremena se on više nije javio.

Ja sam zbog lečenja noge februara meseca 1944. godine išao u Peštu, u bolnicu. 15. oktobra, kada su nyilasi došli na vlast oni su me odveli u tattersall³⁶, zborna mesto za oko 20.000 Jevreja. Odavde sam bio prenesen u peštanski ghetto, gde sam ležao u jednom podrumu. Kada su me preneli u ghetto, morali smo sve što imamo kod sebe predati nyilasima, čak i isprave. Upozorili su nas da će nas odmah streljati ukoliko nešto

³⁶ Tattersall je dvorana za takmičenja konja, a takvi prostori su tokom rata često korišćeni za organizovanje deportacija Jevreja.

nađu kod nas, kao što su već uradili sa nekim Jevrejima, čije su nam leševe pokazali. Oko Božića 1944. nyilaši su išli u ghetto i tamo su revolverima ubili 42 Jevreja. Mislim da je među njima bilo i Vojvođana.

Mog oca Hugo Levija je odmah prvih dana uhapsila mađarska okupatorna vlast kao komunistu. U zatvoru je moj otac oboleo i zato su ga preneli u bolnicu, a od tog vremena je stalno bolovao, te je napokon od bolesti dobijenoj u zatvoru umro početkom 1944.

LIBLING ALEKSANDAR

Senta

**39 godina, rodom iz Zenice, Jevrej, privatni činovnik,
adresa Ide Vujića 9.**

Iskaz zabeležen 29. septembra 1945.

Odmah po dolasku mađarskih okupatorskih trupa počelo je zlostavljanje Jevreja i njihovo podvrgavanje raznim ponižavajućim radovima, pred masom mađarskog stanovništva, a sve u nameri da se protiv Jevreja mržnja još jače podstakne. Pozvani Jevreji na radove u vreme održavanja mađarskih nacionalnih manifestacija primorani su u pojedinim slučajevima da ležeći čiste svojim bradama trotoare i puteve. Mađarsko stanovništvo je sa odobravanjem pratilo ove postupke. Šta više, pojedinci su i sami zlostavljali ove jadne ljude, pljujući ih, udarajući ih kako rukama tako i nogama. Ovaj postupak su odobravali kako same široke mase naroda, tako i tzv. mađarska inteligencija.

Tih dana postupak mađarskog stanovništva bio je jednak kako prema Srbima tako i prema Jevrejima. Često su se čuli uzvici, „Treba ih sve pobiti, odneti na Tisu“.

Sam ulazak trupa bio je dočekan od strane narodnih stražara, nemzetera pucajnjem hteli pred dolazećom vojskom predstaviti da Srbi i Jevreji kao četnici dočekuju i pucaju na mađarsku vojsku. Usled ovoga vršena su masovna hapšenja i ubijanja Jevreja i Srba. Kao žrtva Mađara građana pala je porodica Litvak Jakoba, ruskog zarobljenika iz vremena Prvog svetskog rata, koji je 18. aprila 1941. bio uhapšen sa celom porodicom, sproveden u Stari Bečej, pa iz Starog Bečēja u Begeč, gde mu se trag izgubio.

Dana 18. aprila 1941. godine vojska i žandarmerija hapsili su Srbe naseljenike i Jevreje. Svi ovi uhapšeni odneti su u kasarnu u Senti, a potom u Stari Bečej, gde smo ostali oko dvadeset dana, i tu su izdvojili Jevreje rođene na teritoriji Mađarske, Bačke i Banata, dok su ostale sproveli u logor Begeč. Za vreme dok smo se nalazili u Begeču, došla je jedna komisija, sastavljena od Vamoš Janoša, dr Ferenci Antala i inž. Sabo Mačaća, čija je dužnost bila da odabere logoraše, bivše senčanske stanovnike, odnosno da predloži da se puste na slobodu, prebace u druge logore, ili prebace preko granice u jednu od graničnih država.

U ovom logoru bilo je svega oko deset senčanskih porodica. Od ovih povratka je odobren svim osim meni i porodici Litvak Jakoba. Iz logora sam nakon dolaska druge komisije odnet u Novi Sad, polovinom jula 1941. godine, gde sam s obzirom na nesvršene poslove u mlinu gde sam radio, dobio odobrenje da u roku od 24 sata sredim stvari, s tim da se posle toga vremena imam prebaciti u Banat. U međuvremenu sam se razboleo i ovom bolešću sam odugovlačio izvršenje naredbe.

Mađarske upravne vlasti prijemom grada od vojne uprave otkazale su zakupljene lokale u Gradskoj kući svim Jevrejima, dok su većim trgovcima radnje zapečatili, a robu konfiskovali. Ošteta data svim ovim ljudima bila je u mizernom iznosu. Pored oduzimanja radnji, mađarske vlasti dale su kontribuciju od više miliona dinara, naređujući

crkvenim opštinama da one razrežu visinu doprinosa koji se ima uplatiti mađarskoj vlasti. Nakon isplate ovog iznosa, dr Gusat Đerđ, gradonačelnik Sente izdao je naredbu da Jevreji imaju uplatiti 10.000 dinara za gradnju kupatila, napominjući da će upotreba istog biti samo za Mađare. Dr Gusat Đerđ, gradonačelnik Sente lično je odgovoran za sve postupke oduzimanja obrtnica i imanja od Jevreja, jer je on kao predstavnik najveće zakonske vlasti bio naredbodavac za izvršenje ovih mera. Pored toga on je odgovoran za sve deportacije, teranje na rad pojedinih Jevreja, jer je svojim predlozima višim vlastima doveo do toga da ovi budu deportirani. Sva zvanična mađarska politika za vreme okupacije u Senti bio je u duhu antisemitizma, koja se ne samo vidno isticala ne samo prema Jevrejima kod raznih zvaničnih ustanova, već je bila forsirana i u privatnom životu, jer je Jevrejsko stanovništvo bilo raznim naredbama ometano u nabavci životnih namirnica, a time dovodeno u položaj gladovanja. Svi ovi postupci pojačavali su se iz dana u dan, a konac toga bio je u vremenu dolaska na vladu Stojai Demea, koji je pod uticajem Nemaca sve nemačke ratne zakone i druge odredbe jednostavno preveo na mađarski i u život sproveo. Usled ovih naredbi dr Gusat Đerđ izdao je bio naredbu grada Sente, datiranu 25. aprila 1944. godine, o tome da Jevreji bez obzira na obavezu nošenja bilo kakvih jevrejskih znakova ne smeju napuštati svoje stanove, preteći da će policijska vlast moći upotrebiti vatreno

oružje. Početno od 26. aprila 1944. godine u pet sati ujutru počelo je skupljanje, hapšenje i pljačkanje jevrejskih porodica i njihovih stanova. Kako je u Senti bilo oko 400 jevrejskih porodica, to se ova mera nije mogla završiti za jedan dan, pa je jevrejsko stanovništvo već prethodno uskraćivano u nabavci životnih namirnica. Ostavljano je 2-3 dana bez dozvole nabavke namirnica i pijaće vode. Sam postupak hapšenja bio je grub i nečovečan, jer mađarske vlasti kojoj su bili dodati nemački vojnici, svojim grubim postupcima prema ovim jadnim ljudima hteli su pokazati koliko narod Mađarske simpatije Nemačku, pa su se takoreći utrkivali u grubostima, verujući da će za to biti naročito odlikovani. U svim ovim slučajevima kao vođa bio je po jedan policijski pristav, policijski agent, činovnik grada, stručnjak za vrednosne stvari i stručnjak za pokućstvo. Svi ovi su, pošto su isterali porodice na dvorište zgrada, zadržali starešinu domaćinstva, pa su se svi razmireli po kućama, tražeći vrednosne stvari i novac, koje su odmah trpali u svoje torbe. Dužnost ovih stručnih lica: Bartok Pala, Olah Josifa i Muci Janoša, sajdzije iz Sente bila je u tome da ove vrednosne stvari procenjuju, što su oni vršili na taj način da su predmete koji nisu potpadali pod naredbu konfiskacije tvrdili da su vrednije, te su i njih oduzimali. Svakom pojedinom licu dozvolili su poneti što je najpotrebnije, odnosno ono što se na njemu nalazilo. Napominje se da su u ovim danima građani grada Sente sa simpatijama posmatrali i odo-

bravali ove postupke, jer je time njihova urođena pljačkaška želja dobila još veći apetit. To se na kraju i ispunilo, jer su na ovakve napuštene stanove i zapečaćene od mađarske vlasti, navalili kao gladne zveri i odnosili sve na razne strane.

Na ovaj način deportirano je iz Sente za Nemačku, u razne logore, oko 2.400 lica, od kojih se vratio vrlo mali broj. Sva njihova imanja razdeljena su među bivšim mađarskim činovnicima i stanovništvom, dok je jedan deo, koji je bio smešten u sinagogi davan Mađarima, ne čekajući povratak oštećenih Jevreja, kojima sada bosim i golim nema nikakve pomoći. Jedan od glavnih upravljača otmaranja jevrejskih imanja bio je dr Kočiš Maćaš, opštinski sudija za vreme okupacije, koji je poslednjih dana pred dolazak Crvene armije natovarene stvari preneo u Mađarsku, u svoje rodno mesto Halas, gde se i sada nalaze. Pored ličnog imanja, pokretne imovine oduzimana je i zemljište i davano je Mađarima.

Slobodan sam pomenuti, i to sa žalošću, da po povratku jevrejskih deportiraca svoje lične pokućanstvene stvari i ostalo nisu mogli odmah dobiti, jer su ove stvari nekome bile izdate na upotrebu. Pored toga primećujem da se u izvesnoj meri pojedine grupe ispoljavaju protivjevrejske nazore, naročito oni koji usled povratka vlasnika kuća gledaju na Jevreje kao da su oni krivi što su se vratili.

Svi oštećeni Jevreji podnosili su zvanične prijave protiv pojedinaca koji su se naročito isticali u oduzimanju, pljački i odo-

potkazivanju Jevreja, ali nažalost nisu videli nikakav rezultat od ovih svojih tužbi.

Ja lično, kao oštećenik, podneo sam 5. aprila 1945. godine putem Mesnog povereništva komisije u Senti prijave pod brojem 1741-1748 takođe do sad bez rezultata. U ovim prijavama optužio sam pojedince kao denuncijante i zbog kojih je trebalo da ja 1941. izgubim glavu, pa i danas isti ovi harangiraju protiv mene i zahvaljujući tome nisam se mogao uposliti, unatoč toga što sam koncem 1941. usled njihovog potkazivanja bio otpušten iz onog preduzeća u kome sam radio više od deset godina.

Na kraju slobodan sam napomenuti i to da je donetim Zakonom o vraćanju imovine oduzete za vreme okupacije licima među koje se ubrajaju i Jevreji, pokazalo u nekim mestima nemarnost

ili namerno odugovlačenje, pa ovi jadni Jevreji ne mogu da dođu do svojih kuća, stvari ili radionica. Naročito je potrebno naglasiti da vrlo neprijatan utisak ostavlja na Jevreje vraćene iz deportacije to da i pored svojih stanova budu natureni po nekim mađarskim kućama. Tu ih naravno nerado primaju i ispoljavaju protivjevrejska osećanja, dok u kućama koji su njihovo lično vlasništvo stanuju ljudi koji su stanove dobili od mađarskih fašističkih vlasti. Kada su se zakoniti vlasnici vratili natrag, oni su ovima osporili pravo njihovog vlasništva, iz čega se rađa nepotrebna rasprava pa i međusobne uvrede. Jer, ti Mađari fašisti nagrađeni su ovim kućama za razna nedela počinjena u prvim danima okupacije 1941. godine i sada se koče i prse.

LIPKOVIC EUGEN

Novi Sad

**Nepoznata godina rođenja, Jevrejin,
student Slikarske akademije, adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 6. avgusta 1945.

U aprilu 1944. godine su mađarski žandari i SS-ovci odveli sve Jevreje iz Somboru u Bačku Topolu, gde su ostali oko tri nedelje. Tada su nas sa drugim Jevrejima koji su u međuvremenu stigli

iz Vojvodine i Mađarske, nas oko 3.000-4.000 odveli u Auschwitz.

U Auschwitzu su odvojili stare i bolesne žene i muškarce, i odveli ih, čuli smo, u krematorijum. Nikada ih više nismo videli.

Nas su odveli u radni logor nečitko, otuda u Schönberg u Šleziji. Tu smo ostali samo deset dana. Ovde su nas Nemci smestili u neki ogroman magacin, nas oko tri hiljade ljudi. Ležali smo na blatnjavoj zemlji, u strašnoj prljavštini. Nije bilo moguće umivati se, a tako su nas strpali na usko mesto, da su noću jedni preko drugih gazili, jer nije bilo moguće drugačije izlatiti. Hladno je bilo strahovito, oko trideset stepeni ispod nule. Tri dana nismo dobili ništa za jesti. Tek četvrti dan smo dobili 250 grama hleba i tri deci supe, bez masti i bez ikakve sadržine. Samo topla voda. Tako isto smo dobijali deset dana uzastopce.

Usled ovih prilika, naši drugovi izgadneli i iznemogli su propadali i najmanje je od tri hiljade umrla jedna četvrtina. Leševi su ležali oko nas i između nas, jer ih je usled pretrpanosti bilo teško brzo izneti.

Krajem februara su nas iz Schönberga odveli peške, a bili smo svi kao kosturi od gladi, prljavštine i bolesti. Lekova ili mogućnosti za odmor nije bilo, tako da smo bili polumrtvi kada smo polazili.

Putovali smo četiri dana i noći. Svo vreme smo dobijali samo hleba, bez čega drugog, i to prva dva dana dnevno pola kile, a trećeg i četvrtog dana po 250 grama. U tom transportu bilo nas je oko 50 ljudi u vagonu, tako da nikada nismo mogli da ležimo, niti su nam dozvolili izlazak zbog nužde. Tako se prljavština nagomilavala i smrad se širio. Mrtvaci su se umnožavali, a nisu nam dozvoljavali da mrtve izbacimo, iako su vagoni bili

otvoreni, tako da je sneg padao na nas. U tom transportu je umrlo od nas više od trećine, tj. od 3.000 ljudi 500-600 dok smo stigli u Ebensee, u Austriji.

O početka marta do oslobođenja u maju smo bili u Ebenseeu.

Nas su ostavili od sedam sati ujutru do pet poslepodne, naravno bez jela. Onda su nas po desetoricu vodili na kupanje, ali dok nisi došao na red morali smo da stojimo nepomično, jer su strašno tukli svakog ko nije stajao mirno. Tako je veliki broj nas sutra do podne morao stojati mirno na mrazu. Vrlo velik broj ljudi je tamo umro.

Neke od mojih prijatelja sam morao gledati kako umiru stojeći, a takve su odmah bacali u vatru krematorijuma. Najmanje trećina, dakle oko 500 ljudi je tamo umrlo stojeći.

Nakon kupanja smo dobili štraftaste haljine (vlažni, dalji tekst ovog pasusa je nečitak).

Poslednjih dva meseca dobijali smo u ovom logoru samo šestinu hleba, dakle oko 160 grama i jedanput dnevno praznu supu bez masti, sa nekim oljuština-ma od krompira. Usled toga su mnogi umirali od gladi, a i zato što su bili tučeni.

Usled svega toga od 3.000 ljudi ostalo je u životu jedva 500 ljudi, kada su došli Amerikanci. Ali živih Vojvođana je ostalo svag dvanaest od šezdeset, koliko nas je stiglo u Ebensee.

Moja mati koju sam ostavio u Somboru nestala je. Odveli su je Nemci. Naš nameštaj i stvari su nestale. Sve. Stojim bez sredstava.

LUSTIG LJUDEVIT

Novi Sad

Rođen 19. 3. 1890, Jevrejin, trgovac, adresa Šumadijska 7.

Iskaz zabeležen 2. aprila 1945.

Nekoliko dana po ulasku mađarske vojske u Novi Sad, pozvao je tadašnji komandant Vojne uprave grada Novog Sada general Bajor Andor predsedništvo ovdašnje crkvene opštine, na čelu sa dr Lustigom Ferdinandom, advokatom i još nekoliko uglednih novosadskih Jevreja kod sebe u kancelariju, koja se tada privremeno nalazila u kući u ulici Kralja Petra 25. Od moga brata doznao sam da je tada general Bajor na teroristički način pozvao svo jevrejsko stanovništvo da mora u roku od tri dana skupiti između sebe 50 miliona dinara, odnosno pet miliona penga i da se ta svota mora njemu predati kao prilog Jevreja za kulturne svrhe novosadskih Mađara. General Bajor je tada ovu svoju naredbu propratio još i direktnom pretnjom da će u protivnom sve Jevreje prebaciti preko Dunava. U smislu ove naredbe, mi smo, novosadski Jevreji počeli da skupljamo novac, ali nismo u roku od tri dana uspeali da skupimo određenu svotu. Pokušali smo sabotirati, ali nam je preko grofa Krolji Viktora, poručnika i pomagača generala Bajora upućeno nova pretnja, da ćemo plivati Dunavom ako zatraženo svotu ne skupimo i ne predamo je generalu Bajoru. Tako smo bili prinuđeni da

prikupimo novac i robu, većinom tekstilnu, jer mnogi nisu bili u mogućnosti da dadu novac, nego su svoj prilog dali u robi. Po mome sećanju tako je generalu Bajoru predato u njegovoj kancelariji otprilike oko četrdeset miliona u novcu i u robi. Novac je generalu Bajoru predao u ruke moj brat dr Lustig Ferdinand, u prisustvu kao opunomoćnika jevrejske crkvene opštine Farago Dezidera, Marer Sime i Vekeš Dezidera. Roba, pak, predata je nekim ovdašnjim mađarskim trgovcima, od kojih se sećam Blažek Jozefa, Erceg Pavla i drugih.

Prilikom sakupljanja novca morao sam i ja da predam 3.000 penga.

U ovoj stvari nemam ništa više da kažem, samo napominjem, međutim, da sam se i ja sa ostalim muškim Jevrejima, od 18 do 55 godina, morao ići na težak fizički rad od maja meseca do kraja jula 1941. godine, a koji rad je bio pravo duševno i telesno mučenje za nas Jevreje. Isto tako sam trećeg dana Racije, 23. januara 1942. godine, posle podne oko tri sata bio odveden na Štrand, na streljanje. No, kako je Racija bila tada obustavljena, to nije došao red na mene, te sam se tako spasao. Bio sam uhapšen kao talac od 19. marta do 30. marta 1944. go-

dine, kada je nemačka vojska ušla u ove krajeve, a 27. marta kada su deportirali novosadske Jevreje ja sam se sklonio u Peštu, mada sam u mešovitom braku, te nije trebalo da me deportuju. Tu sam živio do oslobođenja, ali sam ipak bio od Nemaca odnet na rad. Odatle sam pobegao i krio sam se do sloma Mađarske.

Isto tako napominjem da sam kao talac u Novom Sadu, 1944. godine, bio zlostavljan od strane nemačkih šucpoli-

cajaca³⁷. Ovo zlostavljanje izvršeno je na direktnu dostavu trgovca Derner Ota, sada u bekstvu. Ja sam iz velike sale hotela „Sloboda“ bio odveden u jednu hotelsku sobu, gde me je tokom saslušanja strahovito istukao jedan nepoznati gestapovac. Ovo zlostavljanje zna i moj poznanik Ris Anton, poštanski penzioner iz Novog Sada, koji je tako isto bio priveden na saslušanje.

---

37 Šucpolicaјci (Schutzpolizei) bili su deo uniformisanog policijskog aparata nacističke Nemačke, zaduženi za održavanje javnog reda i bezbednosti.

MANHAJM MARTIN

Novi Sad

**Rođen 1. 1. 1905. Mali Idoš, Jevrej, elektrotehničar,
adresa Laze Stanojevića 1.**

Iskaz zabeležen 11. avgusta 1945.

Mene su u martu 1944. god. sa mnogim drugim Jevrejima odveli Mađari u Mađarsku. Radili smo na više mesta i pošto su sa mnom postupali vrlo rđavo, pobegao sam u oktobru. Onda sam nakon mnogo muka i sakrivanja, iznemogao i bolestan nekako uspeo doći u bolnicu, u Budimu. To je bila jevrejska bolnica sa oko 400 jevrejskih bolesnika. Bilo je tamo i Vojvođana. Ta jevrejska bolnica i osim toga još dve jevrejske bolnice u Budimu primale su i hrišćanske

bolesnike, ali većinom su bolesnici i bolničari bili Jevreji. Mi, Vojvođani smo se brzo upoznali i nekako smo se i zaštitili uzajamno. To mi je spasilo život, jer 12. januara 1944. god. su mađarski vojnici i njilaši došli zajedno sa nemačkim SS vojnicima kako u našu bolnicu, tako i u ostale jevrejske bolnice i ubili su sve jevrejske bolesnike, bolničare i lekare, čak i upravni personal. To je teklo tako da su došli unutra i u svakoj sali su odvojili nekoliko prisutnih hrišćana, odveli ih u suteran a

nas ostale počeli odmah tamo streljati. Mene je spasila jedna novosadska bolničarka, Palfi Magda, koja je na sreću imala lažne papire da je hrišćanka. Odvela me je u suteren, a još dok nismo napustili salu mađarski vojnici su već uveliko streljali u istoj sali ostale. Ja imena žrtava ne mogu sad već da kažem. Palfi Magda je samnom zajedno oslobođena malo kasnije, po ruskoj vojsci.

Sada sam stigao u Novi Sad, moj stan je opljačkan, ništa nisam našao. Moja žena i dva deteta su u aprilu 1944. deportirani verovatno u Aušvic, gde su izvršili u krematorijumu. Ništa više se ne čuje o njima. Moja sestra, njeno dete i moja mati sve su žrtve Mađara i Nemaca. Izgleda da su streljani.

Nastavno se saslušava isti svedok, koji navađa [navodij]:

Kada su 1943. god. meseca juna pozvali Mađari na prinudni rad i odveli me u Hodmezövasarhely. Od tuda su me odveli u Ukrajinu. Tamo smo radili za Mađare zemljišne radove. Uvek smo radili u noći od osam sati na večer kadgod do podne, kadgod do šest sati u jutro. Rad je bio vrlo težak, a bilo je zabranjeno odmarati se za vreme rada. Najmanje malaksanje u radu kažnjavano je batinama sa kundakom po nogama itd. Jedanput dnevno dobili smo jednu supu i hleb, tako da smo svi oslabili i mnogo patili.

MENCER DR ALADAR

Novi Sad

**57 godina, jevrejske vere, advokat, oženjen,
adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 8. septembra 1945.

I. Logor u Bačkoj Topoli

Kada su Nemci ušli u Mađarsku, bio sam uveren da smo ja i žena propali. Tako je i bilo. Žena i ja smo se sklonili u Suboticu, ispred okupatora još pre rata, 28. marta 1941. godine, gde nas je uhapsila mađarska policija, 1. maja 1944. godine.

Zbog našeg hapšenja optužujem nekog

1) Burgharta iz Subotice, Karadžićeva 12, agenta Gestapoa u Subotici i u Beogradu, koji me je opazio 30. aprila 1944. kada je stigao iz Beograda u Suboticu u svoj stan na drugom spratu, a već sutradan ujutru je policija sti-

gla po nas. Mi smo bili prebačeni u zloglasni logor u Bačkoj Topoli, gde sam bio zatvoren kroz osam nedelja. U tom logoru vršili su dužnost SS-ovci mađarske narodnosti, skoro gori od Nemaca. Najgadniji dželat beše neki:

2) Ignac Messmer iz Budimpešte, zbog koga je naš tamošnji boravak postao pravi pakao. Neopisiva su njegova zverstva, duševna i telesna zlostavljanja, maltretiranja, kinjenja i batinanja kojima nas je maltretirao od pet sati ujutru do pet sati na večer.

U našoj je četi bilo 150 Jevreja, koje je ovaj dželat kinjio sa „Lezi! Gore!“ bez ikakvog razloga. Ujutru u 5 sati terao nas je u latrinu – otvoren nužnik – u kojoj je bilo mesta samo za 14 osoba a ipak je naredio da ima cela četa da izvrši svoju nuždu za dva minuta, a zatim u kupatilo na umivanje za pet minuta, iako je bilo samo pet umivaonika. Svako smo morali da izvršimo naređenje u trčućem koraku i to mu je dalo povoda da nas kinji sa „Lezi! Gore!“ 50-60 puta. Na kraju logora je bio jedan brežuljak, te nam je Messmer naredio da moramo da trčimo oko istog, što je značilo 1.500 metara. No kako smo mogli samo prvi krug da trčimo, to je on kao i još jedan SS-ovac nas sa puškom istukao po glavi, leđima, bubrezima, grudima itd. Tako smo pretrpeli teške telesne ozlede pa čak i povraćali, pa su nas lekari posle svakog povratka sa takvog „rada“ čekali sa lekovima i izdavali nam potrebne količine.

„Rad“ se sastojao u šinterskom poslu (zapušavanje jame i čišćenje nužni-

ka), pa i u rušenju brežuljka na taj način što smo morali napuniti tragače³⁸ sa zemljom i lopatama isprazniti iste 100-120 koraka daleko, pa kad mu se nije svidelo kako su tragače napunjene, istukao nas je kako sam gore opisao. Zatim je naredio da lopate ostavimo, pa da čučeci punimo tragače šakama, a i u toku ovog „rada“ nastavio je maltretiranja, zlostavljanja i batinanja, čas zbog čučanja, čas zbog punjenja i naravno nikada nije izostajala kazna „Lezi! Gore!“. Mene je pesnicom udario preko očiju takvom snagom da mi je razbio naočare. Zatim nas je terao gore, na vrh i naredio da se spuštamo dole pet puta strmoglavce, pa nas je maltretirao puškom, jer mu se ničije spuštanje nije odgovaralo. Na kraju nas je prisilio da radimo po najvećem pljusu kroz više sati i naredivao „Lezi! Gore!“ po blatu, tako da smo izgledali kao svinje, kada smo stigli u naše barake, pocepanih odela. Ovoga je zlikovca lekar iz Subotice dr Wilhelm Aleksandar (Fra Jesa trg 4) navodno pronašao u Budimpešti prilikom povratka iz deportacije i predao ga policiji. Trebalo bi dr Wilhelma saslušati o tome, da li to odgovara istini. On će svakako moći da saopšti dalje podatke o ovom zločincu.

3) Sličan zločinac beše i komandant logora u Bačkoj Topoli, Rosendahl SS-Obersharführer, bivši šef policije u Žitomiru, koji nas je zlostavljao pesnicom i nogama, nije dozvoljavao da nam

³⁸ Tragače su ručna drvena kolica sa prečagama i jednim točkom.

ročaci donose namirnice i da pišemo pisma. A koga je uhvatio da je primio namirnice ili da je pisao pisma - drakonski ga je kažnjavao zatvaranjem u ćelije tri dana ne dajući im ni mrvice hleba. Taj je zlikovac mene prisilno odvojio od moje žene 6. maja 1944. te od tog dana više ne znam ništa o svojoj ženi.

II Baden bei Wien

Dana 13. jula 1944. bio sam iz koncentracionog logora u Strasshofu prebačen u Baden na prinudni rad kod gradске opštine. Naša je sudbina u prvim nedeljama rada bila podnošljiva, jer se naš šef, neki

4) Schlik, nadzornik ekonomije (Verwalter des Baumantes der Stadsgemeind Baden) zaljubio u kćerku nekog rabina, a pošto ona nije htela da igra ulogu biblijske Estere i nije htela da mu se poda, to smo morali mi svi redom da iskusimo pravu nacističku osvetu. Život nam je postao kroz devet meseci pravi pakao. Nacista je već svirep sam po sebi, a kamo li kada hoće da se sveti. Ovaj nas je tukao, mrcvario, čak i ženske zlostavljao, dodelio nam je najgadnije i sasvim nepotrebne radove, samo da bi nas mučio. Tako smo naprimer nedeljama vršili šinterske radove, pa stojeći do kolena u fekalijama nosili smo iz podruma u avlije puna vedra takove sadržine i tamo ih provalivali i prosipali na setvu. A krompir koji je zaostao u fekalijama smo morali da očistimo, da peremo i sušimo, pa smo od trulog dela ovog krompira primili hranu, u smanjenoj količini. Taj nas je zločinac još i potkradao. Od na-

šeg je sledovanja zadržavao sebi namirnice i nije se mario za naše gladovanje. Posle je mesecima skidao dnevni obrok hleba sa 18 dkg na 14 dkg. Nije dozvolio bolesnicima da ostanu u krevetu, već je i njih terao da rade, iako su imali temperaturu od 39 stepeni, tvrdeći da „kod nas Nemaca groznica počinje tek od 40 stepeni“. Nije nas prijavio u bolničko osiguranje iako mu je to bila dužnost, te je jedva dozvoljavao da nam se dovodi lekar iz susednog mesta. Zbog najmanje sitnice nas je drakonski kažnjavao. Npr. meni je oduzeo kišnu kabanicu, zbog sitne krivice jednog mog drugara, maloumnog, koji je glavu kupusa sklonio i nosio kući, što su činili i naši nadzornici. Nadalje, Schlik nam je oduzimao struju, tako da smo u mraku ostajali više puta kroz više dana. Odbio je da nam da sledovanje, produžavao nam je radno vreme, nije nam dao nedeljni odmor, tako da nismo bili u stanju ni da peremo veš ni da krpimo pocepana odela, cipele itd. Oduzeo je od nas i novac, meni pet maraka, rekavši da ako je taj novac potreban za brijanje kod mog brijača da tražimo od njega pare od slučaja do slučaja. Ali, samo mi je dao i to pola marke, a drugi i treći put kada sam to tražio nije dao ništa, već me je ismejavo i rekao „neka brada raste dalje“. Nije nam nikada izdao naše propisane nadnice i nametnuo nam je nadzornike, za koje je znao da će sa nama postupati na najokrutniji način.

5) Takav je zločinac bio i nadzornik Kreiler, koji nas je duševno mučio, a

nije se ustručavao ni da nas fizički muči. Doneo je u našu kuhinju porcije, koje je Schlik već smanjio, pa nam je od tako smanjenih obroka potkradao znatne količine, uglavnom od mesa koje nam je bilo jedina belančevina. Potkazao nas je kod šefa Schlika, pa smo imali najveće nepravilike. Oduzeo mi je moj novčanik od fine kože i nametnuo mi je svoj stari buđelar govoreći, da je i onako ne mogu da imam novca, pa mi nije potreban novčanik. Ovog je Kreilera docnije smenio:

6) Gradski savetnik Löw jedan od najokrutnijih nacista u Austriji, koji me je 16. i 17. januara 1945. godine u toku našeg saslušanja istukao bičem na mrtvo ime preko očiju, tako da i danas imam tragove udaraca. Zatim me je odveo u gradsku tamnicu i zatvorio u jednu ćeliju otvorenih prozora, bez krila i stakala, u studeni od 18 do 20 stepeni ispod nule i tamo zadržao 36 sati, bez mrvice hleba. Taj nas je dželat – došavši pijan – probudio noću u 11 sati terao nas u dvorište, gde smo stajali u snegu do kolena do tri sata posle ponoći i tražio od nas da pronađemo njegov navodno izgubljen bič, koji je međutim držao u ruci, preteći nam streljanjem ako bismo se vratili u barake, na spavanje.

Kada je pak 1. aprila 1945. pobegao iz Badena pred Crvenom armijom, pokrao je od mene moju novu torbu. Isterao nas je iz barake, kako to niko ne bi video. Kada sam se vratio u baraku, video sam sadržaj torbe rasut po slamnjači.

7) Najveći dželat bio je naš poslednji nadzornik Ferdinand Hasenhörl, Baden,

Renngasse 7, koji nas je 7 meseci mučio duševno i fizički. Nije bilo dana da me nije istukao bez ikakvog razloga. Razlog je bio i ako lopatu i grablje nisam držao onako kako ih je on držao. Kada je posetio neki član partije radno mesto, da bi uživao u mučeničkom radu Jevreja, onda je naravno taj naš nadzornik počeo da se razmeće, kako bi taj njegov posetilac mogao svojim kamaradima da priča da Jevreji imaju propisnog nadzornika. Prva sam žrtva bio uvek bio ja, jer je svojstvo advokata pored žute zvezde bilo kvalifikovan i socijalni zločin, pošto su po nacističkoj ludoriji jevrejski advokati bili krivi za svetsku ekonomsku krizu. Ovaj me je zločinac jednom gurao u jamu duboku 10 metara, kada smo radili na ivici gradskog đubrišta, ali je milostivi bog bio jači od njega, jer se ja nisam ni ugruvao. Mene su izvukli uz pomoć jedne dugačke grablje. Taj nam dželat nije dozvolio ni da idemo na stranu da vršimo nuždu, pa smo morali da se javimo kod njega, kada nas je pitao, „mala strana ili velika strana“. Ako sam rekao „velika strana“ – pun mržnje je rekao: seri u pantalone, šta se to mene tiče! Kad za vreme epidemije dizenterije – od trulog krompira – nisam mogao da budem tačno u 12.45 na apelu jer sam bio još u nužniku, došao je besno po mene, lupao pesnicom na vratima i kada i kada sam izašao, uzeo je gvozdenu lopatu i svom snagom udario me po glavi, tako da sam se onesvešćen srušio, pa kad nisam mogao da ustanem, udarao me je nogama i pesnicom, bacio

u sneg visok jedan metar. Sve su ovo videli vojni zarobljenici – Francuzi.

Ovde sam izneo samo krupne slučajeve i ništa nisam izneo o patnjama u Strasshofu, gde su nas mučili nepoznati fašisti, od kojih je jedan svoj štap debeo

dva prsta slomio na mome laktu, jednim udarcem. Bolovi mi od tog dana do danas nisu prestali. Moj život ne može biti toliko dug da bih izneo sve patnje i zlostavljanja, što sam u vreme deportacije iz dana u dan propatio.

MILER DR ALEKSANDER

Bačka Topola

44 godine, jevrejske vere, advokat, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 13. aprila 1945.

Dana 19. maja 1941. godine za vreme vojne uprave, mađarske okupatorske vlasti su iz Bačke Topole silom doneli u logor u Stari Bečej oko 140 Jevreja, među kojima sam bio i ja. U starobečejskom logoru nalazili smo se zajedno sa interniranim Srbima, i u prvo vreme nismo radili ništa, a docnije smo nošeni na rad i to na čišćenje ulica, vašarišta, kao i na zemljane radove. Nakon dve nedelje pušteno je iz starobečejskog logora oko 120 Jevreja, i to pošto su prethodno bačkotopolski Jevreji dali garanciju za plaćanje 500.000 dinara (50.000 penga). Docnije ta svota zaista je isplaćena od strane bačkotopolskih Jevreja Štedionici za samopomaganje u Bačkoj Topoli, a uložna knjižica o tome je predata tadašnjem mađarskom sreskom načelniku u Bačkoj Topoli dr Katona Ištvanu, starom oko 37-38 godina, a rodom iz Vesprema.

Pomenuti sreski načelnik je označenu svotu i podigao i upotrebio je na zidanje takozvanog doma „Zelenog krsta“, koji se nalazi u Bačkoj Topoli, pored doma vatrogasaca. Ja sam se nalazio u onoj grupi Jevreja koja nije bila puštena na slobodu i u kojoj nas je bilo oko 20, te su nas mađarske vlasti 19. juna 1941. godine zajedno sa Srbima, iz starobečejskog logora preneli u bačkotopolski logor, gde smo se nalazili do 14. avgusta 1941. godine, kada sam ja sa pomenutom jevrejskom grupom pušten na slobodu. Komandant logora u Starom Bečeju bio je Perišić, kapetan, za koga znam da je docnije svoje prezime mađarizirao, ali ne znam koje je mađarsko prezime uzeo, a njegov zamenik je bio žandarmerijski potporučnik Turai iz Kis Köröša. Čuo sam, da je kapetan Perišić reaktivirao se i da je zatim stupio u mađarsku obave-

štajnu službu (Kémelhátító), a isto tako čuo sam, da je u građanstvu on bio namještenik mađarskih zadruga „Hangya Szövetkezet“³⁹. Starobečejski logor se je nalazio u tzv. Centralnoj školi, pored srpske crkve, i sve prostorije iste bile su prepune deportiranih Srba i Jevreja, a u prvo vreme kao ležište nam je služio goli pod, a tek pri kraju smo dobili nešto slame, a čebad uopšte nismo dobili. Hranu smo dobijali samo u podne i uveče, a ista je po kvalitetu bila bez ikakve hranljive vrednosti, a i nedovoljna, s napomenom da hranu od svojih rođaka i poznanika nismo mogli primati, pošto je to zabranjivao komandant logora Perišić. Znam da su u starobečejском logoru zlostavljani bili i Srbi i Jevreji, ali na koji način to ne znam, jer ja nisam bio zlostavljan, a sa onima pak, koji su bili zlostavljani, nisam mogao o tome razgovarati, jer su posle zlostavljanja bili stavljeni u zasebne ćelije.

Komandant bačkotopolskog logora je bio rezervni kapetan Farkaš, u građanstvu inženjer iz Miškolca, onda star oko 52-53 godine, a zamenik mu je bio zastavnik Đurišić, rodom iz Budimpešte, bankarski činovnik, star oko 46-47 godina. U bačkotopolskom logoru smo u prvo vreme spavali na golom betonu, a tek docnije smo dobili malo slame, a ishrana je bila slična onoj u starobečejском logoru, no s tom razlikom, da je

komandant logora Farkaš dozvoljavao da nam se od kuća dodaje hrana i to kako Srbima, tako i Jevrejima. Na samoga komandanta logora i zamenika mu ne mogu se žaliti, ali pored njih postojalo je u bačkotopolskom logoru i jedno odeljenje mađarske obaveštajne službe, na čelu sa pešadijskim poručnikom Egete (Égető), tada starim oko 32-33 godine, ali ne znam od kuda je rodom, koji je imao pored sebe tri-četiri detektiva od kojih znam imena dvojice i to: Perlakija i Volfa, s tim, da ne znam ni za jednog od kuda je rodom, a Perlaki je tada bio star oko 36-38 godina, a Volf 32-33 god. To odeljenje poručnika Égető-a vršilo je neke istrage, i noću je pozivalo pojedine internirce u logoru, kako Srbe tako i Jevreje na saslušanje, a ta saslušanja su vršena u zasebnim prostorijama, koje su se nalazile pored kancelarija komande logora. U tom odeljenju je mnoge ljude iz logora na svirep način zlostavljalo, a danas nakon četiri godine, sećam se da su od toga odeljenja zlostavljani bili: dr Subotin Obrad, lekar iz Stare Moravice, Šrajner Mirko, industrijalac iz Stare Moravice, Milošević Vlada, referent iz Bačke Topole i još mnogi i mnogi drugi, čijih se imena više ne sećam. Posle zlostavljanja dr Subotina i Šrajera i Jevrejina iz Sente, Litvak Jakoba, ja sam ih video i oni su tada po celom telu bili puni tamnih modrica i natečeni tako da je čoveka obuzimao užas kad ih je pogledao.

Po ulasku Nemaca u Mađarsku 19. marta 1944. godine nastao je nov prognon Jevreja. U Bačkoj Topoli ispražnjen

39 „Hangya Szövetkezet“ se bavila distribucijom i trgovinom poljoprivrednih proizvoda, u nameri da podrži seoske zajednice.

je stari logor i pod vodstvom mađarske policije i žandarmerije, a pod upravom nemačkog Gestapoa, pretvoren je bačkotopolski logor u koncentracioni logor za Jevreje. 16. aprila 1944. godine svi muškarci – Jevreji iz Bačke Topole su odvedeni u bačkotopolski logor i to oni, koji su bili stariji od 16 godina, a tom prilikom je stavljeno je u logor i 13 ženskih – Jevrejki. Komandant logora od strane Mađara je bio mađ. policijski savetnik, koji je jedino imao dužnost da se stara o vanjskoj policijskoj straži logora, koju je davala mađ. policija, i o ishrani logora i o održavanju reda i čistoće u logoru, a stvarni pak komandant logora je bio nemački SS komandant trupe Alfred Rozendal (SS truppenführer Alfred Rozendal), za koga smo doznali, da je u građanstvu bio policijski činovnik negde u Pruskoj. U taj logor je skupljeno oko 4.000 Jevreja iz Bačke, a i iz Mađarske, koji su zatim odatle postepeno nošeni dalje, tako da je brojno stanje najviše iznosilo skoro uvek 1.600–1.800 Jevreja muških i ženskih, starih i mladih. Prilikom ulaska u logor mađarska policija nam je oduzela sve stvari, a jedino nam je ostavila kašiku i jedan sud za jelo, i najnužnije rublje za presvlačenje. Od oduzetih stvari niko nikada ništa nije dobio natrag, a pozitivno znam, da je komanda logora mađarskoj narodnoj banci poslala iza toga 152.000 peniga gotovog novca, oduzetog tom prilikom od Jevreja, oko 1.300 zlatnih burmi i 1.800 ručnih satova. Postupak u logoru bio je veoma surov, jer su i mađarski po-

licajci, a i Nemci tukli i zlostavljali ljude. U prostorijama, u kojima smo stanovali, bilo nas je prepuno, tako da smo se jedva mogli kretati, a ležali smo na golom betonu. Uveče u pet sati bili smo svi oterani u svoje prostorije, i tada bi isto – kako mađarski tako i nemački stražari – zatvorili i zaključali i iste nisu otključavali sve do sutradan u jutro šest sati, tako da smo bili prinuđeni i nuždu vršiti jedno pred drugim u tim prostorijama. Kad god je kiša padala naređivan je bio zbor, i tada su nas po dva-tri sata držali postrojene u dvorištu na kiši. I mađarski i nemački stražari su svakodnevno, više puta zalazili među gomile Jevreja u logoru i nemilosrdno ih tukli i sa kundacima od pušaka, nogama i rukama, gde su koga stigli. U susedstvu logora bila je logorska ekonomija, i naređivano nam je bilo i primorani smo bili na toj ekonomiji mi, Jevreji vući drljaču⁴⁰, umesto konja ili volova, i to pod nadzorom SS-ovaca, i ako po njihovom mišljenju posao nije napredovao brzo, onda su nas nemilosrdno tukli. Prvih osam dana smo dobijali dnevno samo jedanput hranu i to u podne praznu čorbu sa nešto malo krompira, ili pasulja, i 15 deka hleba na ceo dan, a docnije nastojanjem mađarskog komandanta Kešmarkija dobijali smo hranu na podne i u večje, i to uvek po pola litre čorbe od pasulja ili krompira i 25 deka hleba na ceo dan. U lo-

40 Drljača je alatka koja se koristi za obradu zemljišta, najčešće nakon oranja. Njom se ravna i usitnjava zemlja, uklanja korov, da bi se pripremlilo zemljište za setvu.

goru smo takoreći bili hermetički zatvoreni, i spolja nam se nije mogla dodati niti hrana, niti odeća, niti obuća, a niti pišmo. Postepeno je bačkotopolski logor do 18. juna 1944. godine, tako reći potpuno bio ispražnjen od Jevreja, i tada je ostalo u njemu svega 16 Jevreja među kojima sam bio i ja. Istoga dana napustila je bačkotopolski logor i mađarska policija, i iza toga su stražarsku dužnost i komandovanje u logoru vršile samo nemačke SS trupe, kojima je još bilo pridodato 60 nemačkih feldpolicajaca tj. vojnih žandarma. Ova grupa Jevreja od 16 ljudi zadržana je u bačkotopolskom logoru do 23. septembra 1944. godine, a tada smo preneti u Kištarču, gde smo se nalazili dve nedelje, a zatim smo odneti

u Rackeresztur i najzad u Erči, gde su nas Rusi oslobodili.

Do okupacije Bačke oblasti ja sam bio podpredsednik jevrejske crkvene opštine u Bačkoj Topoli, a sada vršim dužnost predsednika iste, a kao takvom poznato mi je, da je u Bačkoj Topoli do okupacije bilo oko 500 Jevreja, i od toga je prvih dana okupacije Bačke Topole ubijeno sedam lica, a nešto docnije još dva, a deportirano je i odneto na prinudan rad 110 lica, dočim je razlika između broja stanovnika od 500 i 419 koliko je ukupno deportirano i ubijeno – međuvremeno se odselila i sklonila iz Bačke Topole. Do danas se u Bačku Topolu vratilo 19 osoba (Jevreja).

NATAN ADOLF

Novi Sad

**Rođen 6. 9. 1878, Ricerka (Poljska), Jevrejin, trgovac,
adresa Jovana Subotića 2.**

Iskaz zabeležen 5. oktobra 1945.

Ja sam imao, pre ulaska Mađara, u godini 1941. staru trgovinu drva i uglja u Novom Sadu, pod firmom Adolf Natan i drug „Karbon“. Do maja 1941. godine sam mogao nesmetano raditi u Novom Sadu. Tada su mi saopštili da kao Jevrejin više drva i uglja ne mogu da dobijem. Zato sam bio prinuđen da prijavim da go-

dinu dana moja trgovina ne radi i posle nekoliko nedelja dobio sam odluku mađarske vlasti kojom su mi saopštili da mi se oduzima obrtnica kao Jevrejinu i odmah su mi iskopčali i moj telefon. U septembru 1941. godine sam sa Mađarom hrišćaninom Lehrerom Dezöom, u smislu jevrejskog zakona, napravio ugovor o

jednom trgovinskom preduzeću, o tome da je Lehrer vlasnik, a ja komandista⁴¹, što je bilo dozvoljeno. Moje učešće se ograničilo na finansiranje i organizovanje poslovanja. No, kada je radnja počela raditi, onda su me zbog toga uhapsili, i to u novembru 1943. godine. Mene je mađarska kraljevska tabla⁴² pustila na slobodu, no državni tužilac u Novom Sadu se nije složio. Ostao sam i dalje ovde u zatvoru, još šest meseci, a odavde su me odveli u Budimpeštu, u sabirni zatvor, 18. juna 1944. godine. Tamo sam zadržan još šest meseci i onda su me uputili u peštanski geto.

U vreme mog hapšenja u Novom Sadu oduzeli su mi gotovo novac i to 16.000 penga. To je uzeo sebi detektiv Fenyves, kao i sve moje dokumente.

U getu sam se sklonio do oslobođenja.

---

41 Komandista bio naziv za osobu koja je imala odgovornost za organizaciju i vođenje radnih zadataka u nekoj firmi ili radnoj jedinici.

42 Izraz „kraljevska tabla“ (királyi tábla) označavao je viši sudski organ, ekvivalent apelacionom sudu.

U martu 1944. godine je došao, u mom odsustvu, u moj stan, gde je moja žena bila jedan mađarski detektiv Biro iz Kapošvara, koji je iz mog stana odneo sva odela, cipele, sve kofere, i to kako moje tako i od moja dva sina belo rublje. To je sve vredelo oko 150.000 dinara, jer je bilo oko 30 odela, zimski i jesenski kaputi, cipele i jedan fotografski aparat.

U junu 1944. godine, dok sam bio u zatvoru, moja supruga se sklonila u Budimpeštu kod moje tamo udate ćerke. No, malo kasnije je tu bila zatvorena izvesno vreme. Potom su je odveli i svaki trag joj je nestao. Tražili su od nje da kaže gde je sakrila svoje zlato i oduzeli su od nje sve stvari i onda su je odveli. To sam ja saznao u getu od ljudi koji su zajedno s njom bili zatvoreni.

Moj stan u Novom Sadu sam posle oslobođenja našao potpuno prazan, tako da mi je šteta preko pola miliona dinara. Susedi su mi rekli da su videli da su Mađari velikim kolima, špediterskim odneli sve iz mog stana. Stojim sad bez odela i rublja, gol i bos.

OFNER EVA

Novi Sad

**Rođena 24. 5. 1924, Subotica, Jevrejka,
nepoznato zanimanje, adresa Petra Zrinjskog 19.**

Iskaz zabeležen 9. avgusta 1945.

Dana 23. januara 1942. došli su u naš stan, u Vojvode Bojovića 19, dva mađarska žandara i kazali mom ocu Beli Ofneru da se obuče i da ide s njima radi legitimisanja. Kada sam ja na to primetila da imamo sve papire pripremljene, pa da se i kod kuće može legitimisati, kazali su žandari da treba da ide s njima i da će se brzo vratiti. Moj otac se obukao i poneo je sve svoje papire. Sem toga imao je kod sebe svoj zlatan sat, oko 5.000 peniga, zlatan lanac, venčani prsten i burmu, te je otišao sa žandarmima. Kada je moj otac otišao, moja baba je videla preko prozora kako su žandari iz drugih kuća skupljali muškarce, Srbe i Jevreje, malo kasnije žene i decu. Otprilike petnaest minuta kako su mog oca odveli čuli smo pucanje iz mitraljeza iz blizine, a to iz kasarne u Kralja Petra I. Kasarna se nalazi u blizini našeg stana. Moj otac se nije vratio, a kada sam se drugi dan interesovala za njega kazali su mi da su Srbe i Jevreje iz dve ulice sakupili u kasarni i tamo ih ubili. Zaista, kada sam pošla tog dana prema kasarni, videla sam tamo otvorena vrata od dvorišta i gomilu leševa.

Dana 26. aprila 1944. deportirali su nas (mene, moju mamu i babu) u

Auschwitz. Najpre su nas u vagonima odneli u Suboticu, gde smo bili smešteni u mlinu, gde je moja baba umrla. Iz Subotice su nas odneli u Baju, gde smo se zadržali deset dana, a tamo nas je ishranjivala jevrejska opština. Dana 26. maja bili smo uvagonirani u Baji, gde smo tri dana i tri noći putovali. U jedan vagon su strpali 55 osoba, tako da nismo mogli ležati. Za celo vreme toga transporta bili smo u vagonima zatvoreni. Nismo dobili niti hrane niti vode, nisu nas pustili ni radi nužde napolje. U Auschwitz smo stigli 29. maja. Tamo su nas dočekali SS-ovci koji su nas grupirali u tri dela, to jest odvojili su muškarce od žena, a zatim stvorili jedu posebnu grupu od starijih i od bolesnih i od dece. Tu zadnju grupu su odneli i više nikad ih nismo videli. Čuli smo da su oni gasom ubijeni i da su u krematorijumima spaljeni.

Našu grupu su odveli na kupanje i dezinficiranje, pa su nam oduzeli sve što smo imali, dragocenosti, novac, pa čak i haljine. Posle kupanja dobili smo neke pocepane haljine. Pre kupanja su nas potpuno ošišali. Tog dana, tj. 29. maja nismo dobili ništa za jesti, već tek dru-

gi dan ujutro. Tu sam bila kroz tri meseca. Ishrana je bila jako slaba. Mogućnost za spavanje je bila minimalna, jer je mesto koje je bilo određeno nama u bloku oko jedan i po kvadratni metar, a ovo je bilo mesto za trinaest osoba. Postupak je prema nama bio loš, jer su nas naši pretpostavljeni kažnjavali, zlostavljali i tukli.

Nakon tri meseca sa grupom od oko dvesto osoba odveli su me u Wüstegiersdorf u Šleziji. Ovde smo bili

sve do 9. maja, do oslobođenja 1945. godine. Radili smo u Kruppovoj fabrici ručne granate. Dnevno smo morali raditi dvanaest i po časova. Ovde je ishrana bila naročito slaba. Ujutru smo dobili kafu, za ručak supu od stočne repe ili tri krompira i 150 grama hleba, a za večeru isto supu od repe.

Drugo bitno nemam da kažem. Samo napominjem da me izdržava jevrejska opština.

PERL KLARA

Novi Sad

**Rođena 19. 11. 1904, Ižak (Mađarska),
Jevrejka Mojsijeve vere, adresa Kralja Petra II 8.**

Iskaz zabeležen 14. avgusta 1945.

Ja sam sa mužem živela u Templom ulici 3, do 1944. godine, aprila. Tada su nas deportirali, mene i mog muža, u Aušvic u Poljskoj, gde su nas razdvojili. Voz je stao na stanici Birkenau, a muža su odveli u pravcu Aušvica. U Birkenau sam bila sve do kraja oktobra 1944. godine. Od naše barake na tri kilometra bile su furune koje su radile dan i noć i kadgod je došao nov transport pritvorenika oni su odvedeni u tom pravcu, uvek je plamen goreo sve do neba celog dana i noći. Dobivali smo dnevno 175 do 300 grama hleba i jednu supu.

Bili su ovde mnogi vojvođanski Jevreji i Novosađani, ljudi koji su mršavili i još slabili.

Iz Birkenaua sam sa ostalim Jevrejka odvedena u Aušvic. Ovde su nas stalno šamarali i tukli, tako da su ljudi od udaraca padali u nesvest. Kazne su za najmanje sitnice bile tako surove da su, na primer, naredili da se kažnjena Jevrejka svakog dana mora javiti na šamaranje i tom prilikom je SS komandant dnevno delio udarce u lice velikom snagom. Jedan put su osumnjičili četiri od nas da su u fabrici krale barut i ove Jevrejke su obesili, a prilikom izvr-

šenja smrtne kazne putem vešanja morale smo tamo stojati i gledati. Stalno su bile selekcije slabih i bolesnih, i čim je jedna bila mršavija odveli su je, šaleći se, da su to muslimani. Tako odvedene grupe nisu se više nikad vratile, a bilo je poznato da su bačene u krematorijum. Krajem januara su evakuirali logor i Jevreje su u hladnoći od trideset stepeni terali pešice osamdeset kilometara za dva i po dana. Na putu naravno da mnogi nisu mogle izdržati zimu i tempo, naročito mnogi među muškarcima. Ko bi stao na putu pratioci bi ga odmah streljali, tako da je pored puta ostalo mnogo leševa. Ovako iscrpljene su nas odmah natovarili u otvorene vagone i putovali smo po toj strašnoj zimi, 60-70 u jednom vagonu, dva i po dana i noći. Stigli smo u Ravensbrück, gde je stigao i drugi transport Jevreja, među kojima su mnogi poludeli od patnji. Njihova grupa bila je deset dana na putu, došli su iz Gleiwitza.

Iz Ravensbrücka su moju grupu odveli u Neustadt, blizu Berlina. Tamo smo bili oko tri meseca. Do oslobođenja smo dobivali dnevno 15 dkg. hleba i pola litre u vodi kuvane stočne repe. Tu je vrlo veliki broj Jevrejki iz Vojvodine umro od potpunog iscrpljenja. Primećujem da je većina naših surovih pratilaca u pešačenju, koji su ubijali slabe i malaksale, bili vojvođanski Volksdeutsch SS dobrovoljci, koji su govorili srpski i mađarski, pored nemačkog.

Kada sam stigla kući, moj stan je bio razoren i ispražnjen. Imali smo dobro nameštene tri sobe i mnogo stvari, imali smo skupe tepihe i skup nameštaj, porcelan i druge servise i lampe od velike vrednosti, mnogo posteljine i drugo rublje. Električnu šivaću mašinu i mnogo skupog materijala za moj posao, pravljenje midera, sve u vrednosti 500.000-600.000 dinara. Danas nemam ništa da bih mogla početi svoj život i zanat.

PILIŠ ELEMER-SAMUEL

Stari Bečej

58 godina, Jevrejin rimokatoličke vere, privatni činovnik, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 2. maja 1945.

Po naređenju nemačko-mađarskih fašističkih okupatorskih vlasti, aprila 1944. godine u dve partije deportirani

su svi Jevreji iz Starog Bečeja, i to prva grupa početkom aprila odneta je u logor u Topolu, a druga grupa 26. ili 27.

aprila odneta je za Mađarsku, a potom u Austriju, Nemačku i na druge razne strane.

Ja sam 26. aprila od strane mađarske žandarmerije lišen slobode, sa kojima je bio policajac Šurjan Josip, jedan detektiv zvani Horvat i još jedan civil koga ne poznajem, kao i Kadaš Janoš, ovdašnji sajdžija. Kada su imenovani došli u moju kuću ponašali su se grubo. Izvršili su pretres stana, oduzeli mi sve vrednosti što sam kod sebe imao, čak i nalivpero. Od kuće su me sa kćerkom odveli u hotel „Central“, gde su se delom već nalazili Jevreji i tamo su dovodili i ostale Jevreje, tako da nas je bilo, koliko se sećam, 106 osoba. Tako na slobodi nije ostao nijedan građanin jevrejskog porekla, jer su bili dovedeni i starci i deca, čak i slepci. Ranije, početkom aprila odneto je oko deset osoba u logor u Bačku Topolu, odakle su ih opet odneli, ali ne znam šta je bilo sa njima.

U Starom Bečeju, u zgradi hotela „Central“ bili smo dva dana pod strogom stražom i nisu nam ništa davali za ishranu. Sećam se da je jednog dana u zgradu hotela „Central“ došao gostioničar Rumpf Antal sa članovima Gestapoa i tamo nam je saopšteno da navodno Gestapo zna da su mnogi Jevreji sakrili novac i dragocenosti kod sebe i pozvali su nas da u roku od 15 minuta predamo sve sakrivene dragocenosti i kažemo gde je ko kod kuće iste sakrio ili ih dao nekom na čuvanje. Zapretili su nam da će dotični odmah biti na licu mesta streljan ukoliko to ne izvršimo, a kasnije

se utvrdi da je kod nekoga nađena dragocenost, novac ili tome slično ili se dozna da su te stvari nekom predate. Usled ove pretnje mnogi od nas predali su i poslednje što smo imali, prstenje koje je bilo kao uspomena i sve ostalo što se od nas tražilo. Naime, predali smo sve stvari koje su bile kod nas.

Iz Starog Bečeja odneti smo u Segedin, gde smo bili oko šest dana pod teškim okolnostima, jer ništa nismo dobijali za ishranu, sem onoga što su naši sugrađani Jevreji dali kao pomoć i što su okupatori dozvolili da nam se preda. Iz Segedina smo odneti u Baju, gde smo bili smešteni na nekoliko mesta, a ja sam sa jednom partijom bio smešten u nekom velikom oboru za svinje i ništa drugo nismo imali na čega bi legli, sem peska. I ovde nam vlasti za ishranu nisu ništa davali. Jeli smo samo onog što smo dobili od Jevreja. U Baji je u to vreme bilo oko deset hiljada Jevreja, jednim delom iz okupirane Bačke. Jednom prilikom odneto je iz Baje tri, četiri hiljade Jevreja, ali kuda su bili odneti i šta je dalje bilo sa njima nikada nisam mogao doznati. Posle osam dana provedenih u Baji utrpali su oko šest hiljada Jevreja u vagone i uputili nas prema Austriji. Na putu smo proveli tri dana i tri noći, bez da smo ma šta dobili za ishranu ili vode. Uopšte nam nije bilo dozvoljeno izaći iz vagona i znam da je tom prilikom iz mog i susednih vagona izvađeno oko 60 osoba, koji su sa nama mrtvi putovali. Kako se sećam u Beču su iz vagona ovi mrtvaci izvađeni, a mi smo pod teškim uslovima

nastavili put do Genzendorfa. Ovde je kako sam kasnije saznao iz vagona izvađeno oko sto mrtvaca i tu su nas pozvali da izađemo, ako smo sposobni za rad u poljoprivredi ili ako hoćemo to da radimo. Tu nas je ostalo tri hiljade i upućeni smo u Strashof, gde smo posle lekarskog pregleda i dezinfekcije upućeni na razna mesta kao poljoprivredni radnici.

Sada se posle oslobođenja pojedinci vraćaju kućama, pa sam se i ja posle kraćeg vremena vratio. Ne znam šta je sa drugom grupom od oko tri hiljade lica koja je sa nama putovala, kao ni to kuda su odvedeni. Čuo sam da su neki od njih odneti u razne logore i verujem da su mnogi od njih stradali.

Drugo nemam šta da kažem.

Svedok Piliš priložio je uz iskaz tri spiska.

Jevreji odneti noću između 7. i 8. aprila 1944. u bačkotopolski logor

Mor Brezdička, zemljoposjednik
 Šandor Brezdička, njegov sin
 Laslo Vajnerger, trgovac
 Pal Griberger, šprediter
 Zoltan Vajberger, trgovac
 Zoltan Pete, trgovački putnik
 Laslo Sekelj, ekonom
 Henrih Hafter, pekar
 Gergelj Horvat, trgovac

Jevreji odneti u razne logore, 26. i 27. aprila 1944.

Udovica Ferenc Balinta
 Mikloš Balint, njen sin

Supruga Ota Blumštajna
 Judita Blumštajn, njena ćerka
 Andor Balint, trgovac
 Ištván Balint, njegov sin
 Isidor Becal, radnik
 Isidora Becal, njegova supruga
 Isidora Becal, njihova ćerka
 Deže Bošković, trgovac
 Borbala Bošković, njegova supruga
 Laslo Bošković, njihov sin
 Flora Bek, trgovkinja parfimerijom
 Udovica Karolja Bergera
 Arnold Barkanj, trgovac
 Margita Barkanj, njegova supruga
 Danijel Boroš, činovnik
 Ana Brezdička
 Fani Brezdička
 Supruga Lea Buhvalda, trgovca
 Udovica Šandora Buzaša, domaćica
 Žigmond Vajs, krojač
 Lenke Žigmond
 Franja dr Galamboš, advokat
 Stevan Galamboš, ekonomista
 Laura Galamboš
 Sidonija Gomboš
 Terezija Gomboš, njena ćerka
 Šandor dr Gabor, lekar
 Ilona Gabor
 Ivan Gabor
 Hajnalka Griberger
 Marta Grinberger, njena ćerka
 Eva Grinberger, njena druga ćerka
 Udovica Samuela Darvaša, domaćica
 Marija Deak, domaćica
 Imre Deak, njen sin
 Udovica Andora Engela, trgovkinja
 Jozef Engel, njen sin
 Udovica Jakoba Engelsmana

Lili Engelsman, njena ćerka
 David Kalmar, učitelj u penziji
 Frida Kalmar, njegova supruga
 David Kalmar, njihov sin
 Jozef Kraus, trgovac
 Borbala Kraus, njegova ćerka
 Margita Kraus, njegova druga ćerka
 Udovica Mora Keniga, trgovkinja
 Rozika Klajn, domaćica
 Ilona Klajn, domaćica
 Supruga Pavla Kura, domaćica
 Supruga Đule dr Levija, domaćica
 Eva Levi, njena ćerka
 Vera Levi, njena druga ćerka
 Udovica Lajoša Levaija
 Lipot Miler, magacioner
 Olga Miler, njegova supruga
 Vera Miler, njihova ćerka
 Udovica Šandora dr Nađa, domaćica
 Ištvan Nađ, njen sin, činovnik
 Udovica Abela Nojbergera
 Eta Nojberger, njena ćerka
 Ilona Pete
 Klara Pete, njena ćerka
 Samuel Piliš, činovnik
 Sari Piliš, njegova ćerka
 Eržebet Rot
 Simon Rot, njen sin, potpuno slep
 Vilmoš Rajter, mlinarski radnik
 Udovica Mora Rozenberga, trgovkinja
 Andrija Stefanović, činovnik
 Udovica Jakoba Trebića
 Đula Trebić, njen sin, knjigovođa
 Ela Trebić, njegova supruga
 Margita Farago
 Udovica Simona Fišera
 Leo Fridman, činovnik
 Supruga Lajoša Handlera

Imre Haldler, njen sin
 Šandor Henrih, knjigovođa
 Udovia Bernata Horvata
 Serena Herbs, domaćica
 Udovica Maćaša Hercoga
 Serena Hercog, njena ćerka
 Deže Hirš, konobar
 Danijel Sajnfeld, kantor
 Roza Sajnfeld, njegova supruga
 Jolanka Sajnfeld, njihova ćerka
 Etelka Šefer, domaćica
 Supruga Jenea Švarca
 Đula Šlezinger, trgovac
 Matilda Šlezinger, njegova supruga
 Julijana Šozberger, krojačica
 Deže Štern, knjigovođa
 Šandor Štern, njegov sin
 Udovica jakoba Šretera
 Ilona Šreter, njegova supruga
Odneto je još nekoliko osoba, čija su imena meni nepoznata, piše u Piliševom iskazu.

Jevreji odneti na prinudni rad 1944.

Oto Blumštajn, trgovac
 Leo Buhvald, trgovac
 Laslo Galamboš, ekonomista
 Mikloš Gomboš, činovnik
 Ištvan Roza, trgovac
 Ferenc Rot, činovnik
 Imre dr Farago, advokatski pripravnik

POLAČEK SAMOJLO

Novi Sad

**Rođen 22. 5. 1905, Titel, Jevrejin, trgovački putnik,
adresa zemljane Čuprije 2.**

Iskaz zabeležen 14. avgusta 1945.

Rođen sam 22. maja 1905. u Titelu. Bio sam stanovnik Malog Iđoša sve do 9. aprila 1942. kada je ušla mađarska okupatorna vojska. U Malom Iđošu je bilo oko 25 Jevreja. Ovde je bio jedan mađarski podbeležnik koji je došao iz Bonjhada, iz Mađarske i još jedan podbeležnik, koji su stalno pozivali Jevreje u opštinsku kuću, pa su nas tamo stalno tukli i zlostavljali. Sem toga su putem tamošnjih mađarskih fašista dali da nam razbijaju prozore. Zvali su nas obično noću, pa su nas tamo zadržali u opštini i tukli. Sećam se nekog Trombitas Janoša koji je isto po nalogu podbeležnika razbijao prozore jevrejskih stanova. Ovaj je još i sada u Malom Iđošu. Sem toga sećam se nekog Nemca Trebusa koji je bio trgovac žitaricama, a koji je takođe sudelovao u nasilničkim aktima.

Usled postupanja okupatorne vlasti u Malom Iđošu je tamošnji život u Malom Iđošu za Jevreje postao nemoguć, pa sam se radi toga 9. aprila 1942. preselio u Novi Sad.

Dana 1. jula 1942. pozvat sam na radnu službu od strane mađarske okupatorne vlasti, pa sam služio sve do 31. decembra 1942. u Kupusini. Tu je ko-

mandir jevrejske radne čete bio Žoldos Andor iz Senteša. 1. avgusta 1943. pozvat sam ponovo na radnu službu u Hödmezovasarhelj. Služio sam do 1. novembra 1943.

Dana 17. aprila 1944. pozvat sam ponovo na radnu službu, pa sam služio u Mađarskoj do 2. novembra, kada su nas oko 210 Jevreja uvagonirali za Dachau. Put u Dachau je trajao sedam dana. Za vreme puta nismo dobili jesti. Kada smo stigli u Dachau SS-ovci su izvršili selektiranje, pa su bolesne i stare odvojili i odneli. Ove nismo više videli, ali smo čuli da su spaljeni. Mi smo sam jednom grupom od 1.200 Jevreja odvedeni u Mühlendorf, gde smo morali obavljati najteži rad 14 do 16 sati dnevno. Ovde je dnevno umiralo oko 20 Jevreja zbog iznemoglosti, jer je hrana bila slaba. Ovde su nas strano zlostavljali i mnogi od nas su umrli zbog zlostavljanja. Ovde smo bili sve do oslobođenja, 2. maja 1945. godine.

Napominjem da mi je noga slomljena u Mühlendorfu usled toga što su me čla-

novi Todt⁴³ organizacije, koji su bili naši pretpostavljeni, bacili su prvog sprata preko stepenica. Bio sam dugo u bolnici, pa sam i danas za rad nesposoban. Pre

rata sam bio trgovački putnik kod firme Plevne u Novom Sadu.

Kada sam došao kući iz deportacije, od mog nameštaja i stvari ništa nisam našao, već sam doznao da je moje stvari odneo jedan mađarski fašista, po imenu Szabo Elemer iz Ujfeherö-a, a moje stvari je poslao u Kiškunhalaš. Moja šteta usled gubitka iznosi 200.000 predratnih dinara. Moju štetu usled gubitka radne sposobnosti cenim na najmanje 140.000 dinara.

Drugo bitno nemam da kažem.

---

43 Todt je bila nemačka građevinska i inženjerska organizacija, koja se bavila izgradnjom i održavanjem puteva, bunkera, fortifikacija i drugih građevinskih radova važnih za nemačku vojsku, a koristila je prisilni rad miliona, uključujući ratne zarobljenike i civile iz okupiranih teritorija, u ekstremno teškim uslovima.

POLAK ŠALAMON

Srbobran

**Rođen 1903, Novi Bečej, Jevrejin, trgovac,
državljanin Jugoslavije, adresa Sindelićeva ul. 17.**

Iskaz zabeležen 3. februara 1945.

U momentu ulaska mađarskih trupa, u Srbobranu je živelo 14 jevrejskih porodica sa 41 članom. Od tih svih Jevreja sada se kod kuće nalazim samo ja. U Raciji 25. januara 1942. godine ubijen je na zverski način, kundacima i štapovima Flajšman Karolj, učitelj iz Srbobrana. Dana 1. avgusta 1942. godine odnešeni su na prinudni rad Bosković Franja, stolar Bosković Lipot, trgovac živinom i Grinberger Andor, činovnik, svi iz Srbobrana. Bosković Franja i Grinberger Andor su, kako sam doznao, poginuli na

Istočnom frontu od mina, i to na taj način što su ih upotrebljavali na prvoj liniji kao skupljače mina, a za Bosković Lipota sam čuo da je uspeo da pobegne Rusima. Flajšman Imre, veterinar iz Srbobrana odnešen je na prinudni rad septembra meseca 1943. u Sombathelj, a koliko sam mogao saznati kasnije, odnešen je od strane Nemaca u Austriju. Ja sam odnešen na prinudni rad 7. aprila 1944. u Satmar i oslobođen sam od strane Rusa 19. decembra 1944. godine, a

svi ostali Jevreji iz Srbobrana, 37 na broju, odnešeni su 26. aprila 1944. godine.

Tom prilikom konfiskovana je sva imovina jevrejska, a delimično je i opljačkana od strane žandarmerije i policije. Ovo kupljenje Jevreja počelo je oko pet časova. Dozvoljeno je bilo da se pone-se 30 penga i 50 kilograma težak paket, gde su bili uračunati i pokrivači i cebe. Nakon završenog sakupljanja svi Jevreji su bili zatvoreni u sinagogu, odakle su prenešeni kolima za Stari Bečej. Napominjem da je bilo izdato naređenje vlasnicima kola da ne smeju imati slame u kolima zato da bi Jevreji morali sedeti na golim daskama. U Starom Bečeju su ostali dva i po dana, za koje vreme je umrla mati Darvaša Jeneja stara oko 80 godina i Piliša Martina kći Vera, stara oko 15 godina. Dana 30. aprila 1944. godine vagonirani su na stanici u Starom Bečeju u jedan vagon 80-90 osoba i odnešeni su za Segedin.

U Segedinu su bili smešteni u jednoj cigljani, a posle tri nedelje su na isti način kao iz Starog Bečaja prenešeni u Bajju. Mogao sam doznati da su u Bajji bili sasvim opljačkani, tako da nisu imali ni pokrivača, a ni veša. U Bajji su bili smešteni u raznim fabričkim zgradama, koje nisu bile povoljne za stanovanje. Mogao sam čuti da su jako loše živeli, da hranu ili uopšte nisu dobijali a kada su je dobijali bila je jako loša i bilo je vrlo malo. Dana 28. maja 1944. g. ponovo su vagonirani, 81 lice u vagon i odnešeni su za Austriju. U ovoj grupi koja je odnešena iz Srbobrana 26. aprila 1944. je bila moja

žena, sin i baba i usled toga ja i znam toliko podataka o ovoj deportaciji, jer sam se interesovao za svoje. Napominjem da su pri odnošenju iz Srbobrana za Stari Bečej bili nošeni po najvećoj kiši.

Ja sam maja meseca 1944. godine bio na prinudnom radu u Satmaru i radio sam na stanici. Kroz Satmar je prošlo sedam do osam kompozicija voza sa Jevrejima. Vagoni su bili prepuni sa istim. Video sam napisano na vagonima da u pojedinim ima preko 80 lica. Vozovi su stajali na stanici u Satmaru i tom prilikom Jevreji su molili za vodu i hleb, ali niko nije smeo prići blizu voza pošto žandarmerija nije dozvoljavala. Jedino su bili otvarani vagoni da se pobiraju umrli i da se izbace napolje. Po pričanju željezničkog osoblja, bio je dosta velik broj mrtvih. Tako sam čuo da je iz jedne kompozicije samo na toj stanici izbačeno 15 leševa.

Krajem oktobra i početkom novembra 1944. godine bio sam na prinudnom radu u Komaromu i tada sam video da kroz Komarom prolaze duge kolone Jevrejki između 16 i 40 godina, a išle su bose i polunage, izmučene i gladne. Kada smo pokušavali da im damo malo hleba, civili sa njilaškim znakom na ruci nisu dozvoljavali i odbijali su nas na grub način. Jednog dana smo bili u tom položaju da smo mogli da brojimo otprilike koliko Jevrejki prolazi i tog dana smo izbrojali oko 4.000, a stalno su prolazile osam dana.

POLGAR MARIJA VILMA

Novi Sad

Rođena 13. 7. 1899, Pančevo, Jevrejka vere rimokatoličke, po zanimanju privatnica, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 23. avgusta 1945.

Dana 23. juna 1944. uhapšena sam u Budimpešti od strane nemačkih fašista, pa sam bila tri nedelje u zatvoru Okružnog suda za provinciju Budimpešte. Gestapovci su me grozno istukli prilikom hapšenja, tako da sam imala otvorenu ranu na trbuhu i tako sam sedela u zatvoru. Čak mi nisu dozvolili ni u bolnicu da idem. Hrana je u zatvoru bila jako slaba.

Dana 12. jula 1944. godine deportovana sam u Aušvic, sa grupom od 20 lica. Kada smo stigli u Aušvic tamo su nas dočekali SS-ovci koji su od nas odvojili muškarce, a nas su peške terali u logor. Tamo su od nas oduzeli sve i morali smo u kupaonu i na dezinficiranje. Jedan ceo dan smo tamo stajali potpuno gole, jer nismo odmah dobili druge haljine. Tek smo na večer dobili neke poderane haljine bez veša. Zatim smo upućene u blok. Tamo je bilo 1.000 Jevrejki, toliko mnogo da uopšte nismo mogle ležati. Hranu na dan našeg dolaska u Aušvic uopšte nismo dobili. Tek sutradan smo dobili neku kafu, bez ičega. Dnevno smo morali raditi 14 sati i to najteže poslove. U lageru nam je saopšteno da posto-

je samo dve vrste interniraca, mrtvi i oni koji znaju raditi.

U bloku je bilo mnogo smrtnih slučajeva, i to delom od slabosti i iznemoglosti, te delom od zlostavljanja naših pretpostavljenih. Tri do četiri puta mesečno je došlo do selektiranja. Ovo se sastojalo u tome da su bolesne i slabe od nas odvojili, pa su ih odveli u prostorije gasa i tamo ih ubili, pa su kasnije leševe zapalili u krematorijumima. Napominjem da je postojala jedna naredba da političke krivce ne ubijaju gasom. Ja sam ipak prilikom jednog selektiranja upala u grupu koja je trebalo da bude ubijena gasom. Kada sam se zbog toga potužila jednom lekaru, po imenu dr König, da sam ja politički internirac, on mi je odgovorio da ne može ništa raditi, jer su dobili naređenje iz Berlina da treba 6.000 Jevreja ubiti gasom. Tako sam ja dospela u specijalni blok, gde su bili samo oni koji su bili osuđeni na smrt. Tu su nam oduzeli haljine, pa smo bili goli i dobili smo nešto krpa kojima smo se pokrili. U tom bloku, tzv. bloku smrti bilo je 2.000 Jevreja. Tu sam bila 16 sati i spasila sam se na taj način da je jedna njemačka lekarica koju sam dobro poznavala mene iz tog bloka smrti

izvukla. Napominjem da su i mene odneli kamionom sa drugima u prostorije gde su Nemci gasom ubijali Jevreje, a te prostorije su se sastojale iz tri dela. U prvom odeljenju su se Jevreji morali svlačiti, zatim su njih prebacili u druge prostorije gde su ih ubili gasom, a u trećem odeljenju je bio krematorijum. Ja sam bila u prvom odeljenju, a odande me je spasila pomenuta njemačka lekarica. Pošto sam se spasila, došla sam u svoj stari blok.

Ja sam jako obolela, pa sam bila bolesna sve do kraja, tj. do oslobođenja.

Primećujem da su Nemci jednom streljali jednu Jevrejku pored mene radi toga što jedan lež nije obrijala, pa su joj kazali da treba da zna da je kosa svojina njemačke države, pa je na taj način oštetila njemačku državu. Prilikom jednog selektiranja odvojili su teško bolesne koje

su odneli u krematorijum, a jednu grupu od 120 osoba koji su bili lakše bolesni su zatvorili su u jedan blok u kome su bili bez hrane 24 sata, pa je jedan nemački vojnik išao u taj blok i počeo pucati, pa je na ovaj način jednog ubio, a neke ranio.

Po mom mišljenju, prilikom svakog selektiranja je su Nemci ubili oko deset procenata Jevreja. Na dnevnom redu je bilo i to da su Nemci pustili na nas bez razloga specijalno dresirane pse, koji su ujedali za noge, pa su ljude teško povredili.

Ja sam oslobođena 26. januara 1945. godine od strane ruske vojske. Došla sam bolesna kući, pa ni dan danas nisam zdrava. Kada sam došla kući ništa od svojih stvari nisam našla, pa živim od potpore dobrih prijatelja.

Drugo bitno nemam da kažem.

RAJCIER MAGDA

Novi Sad

**Godina rođenja nepoznata, Jevrejka Mojsijeve vere,
neudata, nekažnjavana, domaćica,
adresa Petra Zrinjskog ul. 66.**

Iskaz zabeležen 28. septembra 1945. godine.

Pre okupacije je moj otac bio suvlasnik trgovine „Rajcier i Krishaber“ u Novom Sadu, koja se bavila prodajom kožnih proizvoda. Nakon dolaska mađarske okupatorske vojske ova firma dalje nije mogla da radi, jer je korišće-

nje kožnih zaliha bilo zabranjeno, pošto po mađarskim fašističkim zakonima se Jevreji nisu mogli baviti trgovinom kožom. Tako se sećam da je jedan deo kože odnela zadruga „Labor“, no nemam znanja o tome da li je ta roba plaćena.

Ova radnja, „Rajcer i Krishaber“ je bila na uglu Poštanske i Kralja Petra II i kasnije je prešla u svojinu jednog našeg bivšeg nameštenika, Berzsényi Gyule. Držim da je prilikom prelaska firme, odnosno radnje Berzsényiju na mog oca, odnosno njegovo kompanjona Krishabera izvršen pritisak. Napominjem da je firma „Rajcer i Krishaber“ i nakon toga formalno radila dalje i to u bivšem magacinu firme, koji se nalazio u dvorištu kuće, u Kralja Petra II br. 25. No, taj rad je bio samo formalan, pošto firma nije mogla da se bavi trgovinom kožom. Mislim da je oko januara meseca 1944. godine firma konačno prestala da radi.

Zadnjeg dana Racije, 25. januara 1942. godine⁴⁴ posle podne oko dva sata došla je žandarmerija po nas pa su nas odveli na Štrand autom, no tamo smo se samo kratko vreme zadržali, pa su nas onda odveli u Sokolski dom, gde smo bili do 10 sati uvečer. Tom prilikom sam videla Gaus Viktora, koji je vršio ispitivanja Jevreja i drugih koji su tamo dovedeni. Sem toga sam videla jednog detektiva. Kada smo stigli kući, videli smo da nam je nestala jedna Wertheim kasa, sa svim našim vrednostima, pa nam je naša služavka dala objašnjenje da su se neki vojnici nakon našeg odvođenja vratili i da su uzeli iz kase sve naše vrednosne stvari.

Napominjem da je moj brat Mirko Rajcer nakon racije bio uhapšen pod sumnjom da je potpomagao komuniste i bio je u zatvoru, u Subotici, godinu dana.

Dana 19. marta 1944. godine, kada su došli Nemci, uhapšen je bio moj otac i odveden u hotel „Slobodu“, gde je bio skoro tri nedelje. Zatim je bio pušten na četiri dana, pa su ga onda ponovo uhapsili i internirali u B. Topolu. Po pričanju mog oca, njega i sve Jevreje koji su bili tamo su Nemci istukli i zlostavljali, i to uglavnom ovdašnji nemački kulturbundisti. Šta više, čula sam od mog oca kako su Nemci nekog ubili.

Dana 17. jula 1944. god. deportovana sam sa grupom subotičkih Jevreja u Aušvic. Utovarili su nas u zatvoren vagon, putovali smo ukupno pet dana sa grupom od 70 osoba u jednom vagonu. Za to vreme nismo dobili nikakve hrane i nisu nam dali vodu. Kada smo stigli u Aušvic, tamo su nas dočekali SS-ovci koji su vršili prvo selektiranje, pa su odelili starije, bolesne i žene sa decom. Tu grupu više nismo videli, nego smo čuli da su gasom ubijeni i da su spaljeni u krematorijumu. Inače su sve od nas oduzeli, čak i haljine, pa su nam dali stare, pocepane. Inače, postupak je bio takav kao što su drugi koji su se vratili iz Aušvica već iskazali.

Ja sam se oslobodila 8. maja 1945. god. od strane Crvene armije.

Od moje familije izgubila sam oca, a mati mi je umrla ovde, za vreme okupacije.

Drugo bitno nemam da kažem.

44 U pitanju je, najverovatnije, greška zapsničara, pošto je poslednji dan Racije bio 23. januar 1942. godine.

REITZER AGA

Novi Sad

**Rođena 23. 4. 1927, Jevrejka, zanimanje nepoznato,
adresa Dunavska 19.**

Iskaz zabeležen 10. avgusta 1945.

Ja sam živela u roditeljskoj kući, Petra Zrinjskog 20, kada su Mađari ušli u Novi Sad. Prilikom Razzije su Mađari izveli moje roditelje i mene na Dunav, radi streljanja. Osim nas i moju sestričinu i njenog muža, po imenu Freud Maksima. Tri žandara su došli, uzeli ključeve od stana i nas prinudili da uđemo u auto. Kad su nas izveli na Dunav videli smo strašan prizor. Jama je bila iskopana u ledu na Dunavu. Daska je bila preko jame, a redom su terali ljude u malim grupama kod jame. Tamo su ih streljali i bacali u jamu. Ljudi su samo stajali i čekali da dođu na red. Gurali su se da dođu na red što pre. Deca su plakala i govorila „kad ću doći na red, ne mogu izdržati hladnoću“, itd. Ljudi su tražili da se što pre svrši sa njima, jer je hladnoća bila neizdržljiva. Naime, morali smo da se svlačimo, da kapute i sve bacimo. Mnogi su bili do kože goli i tako smo stajali tamo, užasno stradajući od hladnoće. Neki su se branili očajnički, ali su ih streljali. Mnogo stotina ljudi su tako umirali, dok je onda došlo neko naređenje i tako su prestali, pa nas odneli u Dom Sokola i otuda kasnije kući. Sestričina i njen muž su ubijeni pred našim očima.

U aprilu 1944. su moje roditelje i mene deportirali, a u Subotici sam odvojena od roditelja i odvedena u Auschwitz. Kada smo tamo stigli odmah su od nas 3.000 odvojili 2.380 ljudi i odveli ih u krematorijum, a rekli su da ih vode u „pekaru“. Nas su smestili u susednu baraku i gledali smo kako se diže crveni plamen i krematorijum dimi. Jako je smrdelo od kostiju, a videli smo kako su ljudi tamo ulazili i nestajali. Oni su samo ulazili u „pekaru“ i tamo se kupali. Deca koja su bila odvojena od roditelja u očaju su pitala gde su im roditelji, muževi su pitali gde su im žene, a iz krematorijuma niko više nikad nije izašao.

Ja sam u toj baraci bila sa drugovima iz Vojvodine sedam meseci, danima i noćima su dolazili transporti, ljudi su ulazili u krematorijum i niko više živ nije izašao. U poslednje vreme je toliko transporta dolazilo da više nije bilo mesta, iako su sedam furuna radile danonoćno. Ljudi koji su znali šta ih čeka počeli su da se protive, na šta su pustili na njih 100–200 kurjačkih pasa i ovi su ljude skoro žive pojeli. Dok je na početku paljenje i izgorenje trajalo duže vreme, sada su usled velikog prometa primenili nov gas, tako

da su pojedine grupe bile gotove za dva minuta, posle kojih je već bila uterana druga grupa.

Meni su prvog dana skroz ošišali kosu, zat što jednoj stražarki nisam htela da dam svoj angora kostim, poslednji komad odela što sam ga na sebi imala.

Iz Auschwitza su nas prilikom približavanja Rusa odneli u Bergen Belsen. Pre odlaska je bilo nekoliko selekcija kod nas i SS lekari su uvek izabrali jedan deo koji je odmah poslat u krematorijum. Jednog dana bi jedan lekar izabrao mršave, drugog dana bi drugi lekar izabrao debele. A ljudi bi, kada je došla selekcija, kao umobolni vikali i bežali na sve strane, a to je samo bio razlog da ih sve pošalju u krematorijum. Bila su tamo osobito dva lekara, dr König i dr Mengele, koji su sa zadovoljstvom birali mase za paljenje.

Stalno su uzimali krv od nas za transfuziju, a blizancima su za pokušaj terapije davali injekcije otrova. Naravno da su oni odmah umrli. Ženama su davali injekcije da više ne dobijaju menstruaciju. Katkad su sabrali grupu žena i operativno im okrenuli matericu, da ne bi mogle rađati. Te žene su delom poludele. Od strašnih bolova postajale su živčani bolesnici. Jaukale su i plakale, a lekova nije bilo, niti je bilo dozvoljeno kome pomoći. Kad bi neko pružio pomoć nekoj ženi, dotična osoba bi odmah bila odvedena u krematorijum. Bilo je zabranjeno nositi zavoj, jer ko je to nosio tvrdilo se da je nesposoban za rad i odmah je nošen u krematorijum.

Neki ljudi su izgubili sposobnost za govor od gladi i patnji. Na radu su tukli strašno. Ako bi neko samo na pet minuta stao, nije dobio hranu kao kaznu i morao je celog dana klečati ili je dodeljen tamo gde je rad bio još teži. Čitave dane, od zore do mraka, provodili smo bez hrane, a čak se i bez kapi vode moralo raditi neprekidno.

U Belzen Bergenu je bilo mnogo jevrejskih žena. Hrane je bilo tako malo da su ljudi već posle nekoliko dana pali i umrli. To je bila svakodnevna pojava. Od gladi i muke je izbililo ludilo svakog dana nekom od nas.

U tom logoru je jednog dana došla vest da je u susednom logoru iza žice došla nova grupa iz Poljske i da tamo ima Novosađana. Na moje očajničko vikanje se najzad moj otac javio. Bio je sasvim ostario, iako je bio 53 godine star. Ispali su mu zubi, a kada me je video plakao je, a ja sam mu kroz žicu pružila tri prsta i on ih je poljubio. Kad su to stražari primetili, onda su me za kaznu odveli u Starlager Aschersleben kod Hannovera, u jedan ženski starlager. Tu je situacija bila užasna. Tu skoro ništa nismo dobili za jesti, samo deset deka hleba, pola deke margarina i dnevno jednom tanke supe. Od gladi smo probali da skočimo u podrum, u kome je bilo krompira. Kada su to stražari primetili onda su pucali na nas, i uvek je bilo 10-12 mrtvih, ali glad nas je terala da ipak reskiramo. Inače bi svi od gladi umrli, kao što su mnogu umrli.

Tamo u blizini su najzad u proleće počele borbe sa Saveznicima i onda su nas odveli. Četrdeset kilometara dnevno smo išli pešice, a na putu su ubijali mnoge od nas. Ja sam najzad pobegla, jer sam uvidela da ću i onako na putu umreti, kako su većinom ubijeni i umrli moji drugovi.

Tako sam se spasila i stigla do Amerikanaca.

Ja sam došla kući. Nemam ni jednog rođaka ili člana familije. Ni naš nameštaj nije tu. Sve je razneseno i ne znam još od čega ću živeti. Otac je jako bolestan i slab.

RAJTER JOSIP I SUPRUGA JOLAN, ROĐ. HIRCHENHAUSER, ČERKA ERNA I SIN ERVIN

Bačka Palanka

**Nepoznata godišta rođenja, Jevreji, nepoznata zanimanja,
nepoznata adresa.**

Iskaz zabeležen 8. oktobra 1945.

Mađarske i nemačke su nas sakupljali i odveli u ovdašnji jevrejski hram. Svakog od nas su pretresli, tražeći nakit i slično. Ženske je posebno pregledala iza paravana neka babica. 27. aprila 1944. su nas odveli u Baju i tamo su nas smestili u tamošnji Jevrejski hram, do oktobra meseca iste godine. Odavde su nas odveli u Mohač, i to peške. 15. oktobra su hteli da nas ubiju. Novembra meseca su nas odveli u Nađkanjižu, gde su nas ostavili u vagonu i za vreme vazdušnog napada, kada nas nisu pustili iz vagona da izađemo. 2. decembra su nas odve-

li u Nemačku, gde su nam uz ispriku da će nam promeniti novac u marke oduzeli sav novac. U Nemačkoj smo bili preko čitave zime bez ogreva, te smo stoga mnogo patili od hladnoće. Morali smo da radimo teške poslove, a za hranu smo dobijali dnevno jednu litru tople vode. Tu smo bili do 1. aprila 1945. godine, kada su nas oslobodili Amerikanci.

Najgori prema nama postupao je jedan mađarski Jevrejin iz Baje, neki Lebl. Kada su nas lekari pregledali je govorio, neka crkne čifut.

ROTHBART EMIL

Novi Sad

Rođen 21. 12. 1894. Donje Srnje, Jevrej, vlasnik informacione kancelarije, adresa Kralja Petra II 40.

Iskaz zabeležen 10. avgusta 1945.

Početkom aprila meseca 1941. došao sam iz Beograda, pošto sam hteo da se vratim kući, u Novi Sad. Nemci su tada već bili u Indiji. Tamo sam bio u jednoj gostionici. Tamo je došao jedan Nemač u civilu, koji se zvao Košer, koji je ranije bio namešten u Novom Sadu, u Vojvođanskoj livnici. Bio je stanovnik Indije i došao je u pratnji nemačkih vojnika, pa je legitimisao sve osobe, tražeći oružje. Teškom mukom sam se spasao, pa mi je uspelo da dođem kući. U Novom Sadu me je odmah po dolasku uhapsila mađarska kontrašpijunažna služba. Moje preslušanje je obavio Deškanai, koji me je strašno istukao. Bio sam zatvoren oko tri nedelje.

Kasnije sam bio pozvat na prisilan rad u prvoj grupi. Tu sam bio šest nedelja. Naš zapovednik je bio poručnik Navaj, koji je strašno zlostavljao Jevreje. Skoro svakog dana su vešali po nekoliko Jevreja na dva sata. Dok su neki od nas bili vešani, ostali su to morali da gledaju. Kada je tom prilikom ko od nas pao u nesvest, Navaj je izdao naređenje da se ima baciti u Dunav, da bi došao k sebi. Ljudi su bili vešani na dva sata, te kada su bli skinuti uopšte nisu mogli ruke

upotrebiti kroz duže vreme, te su morali ići na lečenje.

Dnevno se moralo raditi oko 14 sati, katkada i više, te kada smo dovršili posao još smo morali izvoditi gimnastičke vežbe. Bilo je slučajeva kada smo morali raditi od četiri sata ujutru do dvanaest u noći.

Ja sam imao informacionu radnju, pa sam odmah po dolasku mađarske okupacione vlasti dobio naređenje da zatvorim radnju, pa su mađarske okupacione vlasti bez ikakve naknade odnele sav inventar.

Dana 19. marta 1944. uhapsili su me kulturbundisti i njilaši, u pratnji nemačkih vojnika, te su me sproveli u „Slobodu“, gde je bilo oko sto Jevreja. Među onima koji su me uhapsili bio je i bivši portir u hotelu „Park“. Dana 22. istog meseca su nas nemački vojnici strašno istukli. Usled zlostavljanja je umro Jevrej Stein Leo, knjigovođa. Dana 20. istog meseca su doveli u „Slobodu“ krznara Rotha, pa su ga strašno istukli, na prijavu nekog Weinsauera, sajdžije iz Novog Sada, koji je bio kulturbundista. Rotha su kroz četiri dana strašno tukli i zlostavljali, tako da ovaj više nije mogao izdržati, pa je po-

kušao samoubojstvo rezanjem žila, što mu međutim nije uspelo. Kasnije su ga odveli u B. Topolu. Nakon nekoliko dana su nas pustili.

Mene su deportirali krajem aprila 1944. Najpre su nas odveli u Suboticu. Ovde smo stanovali u mlinu. Jednog dana su se pojavili mađarski detektivi, koji su tražili naše dragocenosti. Tom prilikom su neke osobe i tukli. Imam znanja o tome da su detektivi iz Subotice odveli iz lagersa dr Lustiga i Frank Julija, te Pesing Davida natrag u Novi Sad, da bi kazali gde su sakrili svoje dragoceno-

sti. Odavde smo otišli u Baju. Iz Baje su me 28. maja jednim transportom odveli u Austriju. Put je trajao četiri dana. Za to vreme vagone nisu otvarali, nisu nam dali ni hrane ni vode, a i nuždu smo morali vršiti u vagonu. U vagonu nas je bilo 75. Kada smo stigli u Gänserndorf smo istovarali još 60 mrtvih iz vagona. Broj poludelih na putu je iznosio oko 200. Ja sam ostao u Gänserndorfu, pa sam tamo radio poljoprivredne radove. Tu sam bio sve do oslobođenja.

Drugo bitno nemam da kažem.

SANTO DR NIKOLA

Sombor

61 godina, Jevrej, novinar, adresa Belog goluba 2

Iskaz zabeležen 27. februara 1945.

Dana 5. aprila 1944. godine došla su u moju kuću dva mađarska redara, dva nemačka gestapovca i Vajler Andrija, somborski mesar, koji je bio u SS vojsci i odveli su me u somborsku gimnaziju. Tako sam zatekao već oko 80 Jevreja, kao i više Srba, od kojih sam poznavao samo dvojicu, i to dr Paju Protića i dr Iliju Popadića. Sutradan su nas Jevreje, i to 84 na broju, kao i Srbe intelektualce odneli Nemci kamionima u logor, u Bačku Topolu. U tom logoru se nalazilo svega 1.400 Jevreja i tamo su se nalazili

otprilike mesec dana. Za to vreme su nas Nemci i Mađari opljačkali i odneli sve naše stvari. Terali su nas na najprljavije i na najteže poslove. Umesto stoke morali smo vući brale i drljače⁴⁵, kao i da radimo tome slične poslove. Hrana je bila najmizernija, a nisu nam dozvoljavali da primamo pakete od kuće. Isto tako smo bili i fizički zlostavljani, i u tome su se naročito isticali mađarski redari, od kojih je

---

45 Brala je alatka za obavljanje poslova u poljoprivredi, koje je vukla stoka.

jedan nosio broj 9911, kao i jedan nemački gestapovac, po imenu Silađi, koji je rodom iz Batoseka (Mađarska).

U ovom logoru smo proveli oko mesec dana i nakon toga smo bili upućeni u logor, u Segedin. Tamo je način postupanja bio malo bolji, ali su uslovi života bili nemogući, jer smo bili smešteni u svinjskim oborima fabrike salame „Pik“. U ovom logoru smo proveli oko dve nedelje, a posle smo bili premešteni u logor u Baju, gde smo se nalazili oko mesec dana. U ovom logoru je bilo relativno snošljivo, jer je bajskim Jevrejima bilo dozvoljeno da nam dodaju hranu. Jednog dana je u ovaj logor stigao neki nemački major, koji nas je pitao da li između nas ima koga ko ima nemačka odlikovanja. Pošto sam imao još iz vremena I svetskog rata zlatnu medalju i Gvozdeni krst to sam se sa još nekima prijavio i na osnovu toga sam zajedno sa mojom ženom bio otpušten iz logora. Kao mesto boravka je nama bila određena Budimpešta. Posle boravka od deset meseci u Budimpešti, bio sam jednom prilikom na ulici uhapšen od strane njilaša. Sa jednom grupom Jevreja

koja je brojala 3.000 ljudi bio sam odveden u logor u Heđešhalomu, na granici Mađarske i Austrije. Iz tog logora sam pobegao natrag u Budimpeštu i tamo sam se sakrivao sve dok u Peštu nije ušla Crvena armija. Za celo to vreme i moja žena je živela u Pešti pod lažnim imenom i kao služavka radila kod pojedinih Mađara. Napominjem da je i moj mlađi sin 1942. godine odveden na prisilni rad u borski rudnik. Od marta 1944. nije mi poznata sudbina mog sina.

Imam da primetim i to da sam za vreme mog ilegalnog boravka u Budimpešti tamo video pojedine ratne zločince, dr Rek Andora, bivšeg velikog župana grada Subotice, kao i Mesaroš Antala, organa mađarskog Kemelharito⁴⁶ iz Sombora. Poznato mi je da je dr Rek Andor već nakon ulaska Crvene armije stanovao u Budimpešti, u podrumu kuće br. 34 u Andraši ulici, dočim su Mesaroš Antal i Toma Aleksandar stanovali, po mome znanju, u okolini Karolijevog venca.

---

46 Kemelharito je bila kontrašpijunaža fašističke Mađarske, koja je radila po uputstvima i metodama Gestapoa.

SATLER OTO

Novi Sad

20 godina, Jevrejin, adresa Petra Zrinjskog 10.

Iskaz zabeležen 27. septembra 1945.

Godine 1941. u jesen, bio sam učenic VI razreda gimnazije u Novom Sadu. U novembru iste godine, pošto sam bio član SKOJ-a, gde sam radio u prosvetnoj grupi, došla je jedna ekipa mađarskih agenata od četiri čoveka iz kontrašpijunaže. Odveli su me u Armiju. Bilo je, osim mene, uhapšenih još 20 jevrejskih mladića. Čim smo prvog jutra ustali u zajedničkoj sali, bez razloga su nas žandari tukli kundacima i pendrecima. Celog dana smo morali sedeti na podu, okrenuti zidu i nismo smeli razgovarati. Bio je istučen svako ko bi se i najmanje maknuo. Bio sam saslušan tri puta. Svaki put su me detektivi vezali, tukli pendrecima po tabanima, po celom telu užasno, otprilike sat i po. Celo telo mi je nateklo od strašnih udaraca, jer su hteli da im kažem više nego što znam. Ovi ostali drugovi bili su takođe strašno mučeni, nekoliko drugova je umrlo od mučenja, kao, na primer Laslo Imre, zubotehničar. To je trajalo tri nedelje.

Glavne zveri, koje su nas mučile a neke i u smrt oterale, bili su major Kun, žandarmerijski oficir iz Kiškunhalaša, gde ima kuću i vinograd, kako sam saznao. Na primer, mene i moje drugove on je strašno tukao i mučio po pol-

nim organima. Jedan od mojih drugova, Novosađanin, imena se ne sećam, bio je toliko mučen da su mu u Segedinu kasnije morali odstraniti polne organe i bio je fizički potpuno propao.

Jedna od zveri bio je Kolter Eugen (Jenö) koji je bio strašilo za sve nas. Bio je direktor Palas bioskopa u isto vreme.

U decembru iste godine odveli su nas u Segedin, jer je novosadski zatvor bio prepun. No, pre našeg odlaska su obesili Zimar Zoltana i Brkić Jovana, učenike.

U Segedinu smo bili sedam meseci, po tom što su nas sudili pred vojnim sudom. Bilo nas je 27 optuženih. Za više od jednog sata je cela rasprava bila gotova, nama svakome su postavili dva pitanja, potom su saslušali policijskog savetnika Dežaknai Martina, koji je svedočio da niko nije bio tučen u N. Sadu. Ja sam dobio godinu dana zatvora uslovno, a moj drug Winter Matija šest meseci, a ostali drugovi dobili su od dve do deset godina robije.

Godine 1944. sam bio deportiran, nakon što sam pretrpio zatvor u „Slobodi“ i logor u B. Topoli. U Hotelu „Sloboda“ SS-ovci su nas sve strašno tukli, jednog su i ubili, Stein Lea. Deportiran sam u radni logor Wüstegiersdorf Oberschleisen. Tu

je bilo sistematskog mučenja. Strašno su nas tukli. Uz vrlo slabu hranu morali smo teške fizičke poslove vršiti od zore do mraka, skoro bez cipela i u

poderanim odelima. Radili smo i po kiši i nemoguće je bilo spavanje, tako da su mnogi umrli od iscrpljenosti.

Moji roditelji, Satler Eugen i Šarlota su ubijeni gasom u Aušvicu, a moja sestra je tamo umrla zbog nedostatka hrane i toplog odela. Njeno ime je Valeri.

Naš stan je po okupaciji ispražnjen, a što smo imali novca i dragocenosti to su nam oduzeli još prilikom hapšenja.

SESLER HINKO

Novi Sad

Jevrejin, trgovac, adresa Vojvođanska 16.

Iskaz zabeležen 13. avgusta 1945.

Dana 1. avgusta 1943. pozvan sam na prisilan rad od strane okupatorne vlasti u Segedin. Ovde je bilo vojvođanskih Jevreja oko 30, jer je većina bila pozvana u druga mesta. Ovde smo radili tri meseca. Postupak prema nama u početku je bio strog. Radili smo dnevno 10–12 sati. Ishrana je bila slaba.

Dana 20. marta 1944. godine ujutru došli su po mene jedan kulturbundista koga pre nisam poznao i jedan SS-ovac, pa me odveli u prostorije „Slobode“. Tu je u početku bilo uhapšenih oko tristo Jevreja. Nas su prvog dana strašno istukli. Jedan Jevrejin je, šta više, umro od zlostavljanja. Sećam se kako su jednog dana doveli u „Slobodu“ krznara Rotha, koga su strašno zlostavljali kroz četiri dana, pa je isti usled toga pokušao samoubojstvo, što mu međutim nije

uspelo. Ovde sam bio deset dana. Među onima koji su učestvovali u uhapšenju Jevreja i koji su stajali u vezi sa SS-ovcima bili su dr Nemesheimer Sebastian, advokat iz Novog Sada, Spiller Lenci, vlasnik bifea, neki Schwab, koji je imao trgovinu noževa u Novom Sadu.

Dana 15. maja 1944. ponovo sam bio pozvat na prinudan rad, od strane mađarske okupatorske vojske. Služio sam u Hodmezövasarhelju, zatim u Szentendreju. Dana 27. novembra 1944. g. uvagonirali su nas za Nemačku, pa sam sa grupom od oko 3.000 Jevreja odnet u Bruck u Austriji. Ovde smo morali raditi dnevno oko 14 sati. Ovde sam bio do 1. marta 1945. godine, kada su nas odneli u Mauthausen. Napominjem da je u Brucku od naše grupe umro dvadeset odsto i to usled slabosti i slabe hrane.

Put do Mauhausena je trajao šest dana. Za to vreme nismo dobili nikakvu hranu. Ovde su nas stalno tukli. Ovde je bilo vrlo mnogo smrtnih slučajeva usled slabosti. U to vreme u Mauthausenu je bilo oko 9.000 Jevreja, pa je dnevno umiralo oko 300 osoba. Tu smo bili oko dve nedelje, pa su nas odavde odveli u Gunskirchen i to peške, a put je trajao tri dana. Ko nije mogao hodati, tog su SS-ovci odmah ubili na putu. Tako su Nemci ubili na putu oko 1.500 Jevreja. U Gunskirchenu smo stanovali u nekim prljavim barakama, pa nas je toliko bilo u pojedinim barakama da uopšte nismo mogli ležati, već samo sedeti. Hrana nije bila nikakva. Dnevno smo dobijali oko 100 grama hleba, malo crne kafe i supu od repe. Ovde je bilo mnogo smrtnih slučajeva, i to od tifusa i od slabosti. Otprilike, tri-

deset odsto Jevreja je stradalo. Ovde smo bili sve do 5. maja 1945. godine, kada su nas Amerikanci oslobodili.

Ja sam u Novom Sadu imao tehničku trgovinu, u Vojvođanskoj ulici 16. Dana 20–25. marta 1944. g. SS-ovci i kulturbundisti odneli su iz moje radnje i stana jedan radioaparat, pisaću mašinu, pisaći sto i pet perzijskih tepiha. Početkom juna je mađarska okupatorna vlast imenovala staratelja u mojoj radnji, po imenu Kiš, koji je bio vlasnik mlina na Klisi. Ovaj je odneo raznu tehničku robu iz moje radnje. Osim toga su Nemci prilikom povlačenja, oktobra 1944. godine odneli iz moje radnje kožna remena, kudeljne kolane i mlinsku svilu. Moja šteta ukupno iznosi 130.000 dinara (iz vrednosti 1941. godine).

Drugo bitno nemam da kažem.

SIDON KARLO

Subotica

53 godine, Jevrejin, trgovac, adresa Pašićeva 4.

Iskaz zabeležen 29. februara 1945.

Dana 14. aprila 1944. godine mene su sa još 160 subotičkih Jevreja odnele mađarske okupatorske snage u logor u Topoli. Tamo su nas dočekali SS-ovci, a sa strane Mađara bio je tamo još potpukovnik Zalašdi.

U logoru je stalno bilo oko 1.500-1.800 ljudi. Sve su to bili uglavnom Jevreji i Sloveni iz Jugoslavije, to jest iz Južne Mađarske.

Već prilikom našeg dolaska u logor počeli su nas SS-ovci bez ikakvog povoda i razloga tući kundacima i lupati no-

gama. Psovali su nas, grdili i obećavali da će nas sve streljati.

Sva mučenja i zlostavljanja radili su po naređenju komandanta logora, nekog SS oficira po imenu Alfred Rosendal iz Düsseldorfa.

Njegov pomoćnik bio je neki poreklom Mađar iz Soprona, po imenu Silaši.

Ova dvojica su i lično tukli ljude i mučili na najstrašnije načine.

Radili smo najstrašnije poslove, i to svi, bez izuzetka. Nije se gledalo na to da li je neko star ili mlad, da li je muško ili žensko, već se teralo na najteže radove, a ako dotični baš zbog svog zdravstvenog stanja nije mogao da izvrši naređeni mu posao, bio je odmah najstrašnije tučen i zlostavljan.

Hranu nam takoreći nisu davali: samo dva puta na dan supu i 250 dkg hleba.

Zapravo, svrha rada nije bila da se postigne neki rezultat, nego su gledali samo da nas ponize. Tako na primer, trebalo je da oremo i to na taj način što su nas umesto konja upregli u plug i mi smo ga morali vući.

Posle otprilike tri nedelje, pretežni deo Jevreja koji su bili u topolskom logoru odneli su u četiri transporta za Nemačku, tako da je na ovaj način odneto oko 4.000 Jevreja. Šta je posle sa njima bilo to ne znam.

Ja sam sa još 5–6 subotičkih Jevreja zadržan u topolskom logoru do kraja septembra 1944. godine, gde smo radili kuhinjske poslove i tome slično, a tada su nas odneli u Mašarsku, u Kištarču, te smo tamo ostali do oslobođenja.

Ja više ne znam ništa da kažem.

SINGER ARANKA

Novi Sad

Rođena 17. 7. 1906, Vel'ké Bič (Čehoslovačka), Jevrejka, službenica, adresa Luja Bartua 18.

Iskaz zabeležen 15. avgusta 1945.

Ja sam pre dolaska mađarske okupacione vojske u Novi Sad bila nameštena kod firme Votex u Novom Sadu. Nakon dolaska Mađara je u ovu firmu bio postavljen staratelj, i to neki dr Szabo Mihaly Miklos iz Budimpešte, koji me je

kao Jevrejku marta meseca 1942. otpustio iz službe, dočim je drugim jevrejskim službenicima reducirao plate.

Ja sam 28. aprila 1944. g. deportirana sa grupom od 1.900 novosadskih Jevreja. Prvo sam bila u Subotici, zatim

sam preko Baje odvedena u Aušvic. Put je trajao pet dana, a za to vreme nismo dobijali hranu, te smo bili zatvoreni u vagonima. Kada smo stigli u Aušvic, tamo su nas čekali SS-ovci koji su nas odmah istukli i oduzeli pakete i kofere. Zatim su nas podelili u dve grupe. U jednu grupu su stavili stare, bolesne i žene sa decom. Ovu grupu su odveli i njih više nismo videli. Našu grupu su odveli u kupaonu i na dezinfekciju, pa su nam oduzeli sve što smo imali i dali nam stare pocepane haljine. Ovde je bila hrana jako slaba. Sastojala se od supe od repe i nešto kruha. Postupak je bio jako loš i stalno su nas tukli i zlostavljali. Tu sam bila sve do 18. septembra 1944. kada su nas odveli u Bergen Belsen, sa grupom od 1.500 lica. Postupak prema nama je i ovde bio jako loš i tukli su nas, a hrana je bila ista kao u Aušvicu. Ovde je bilo dosta smrtnih slučajeva, usled slabosti i slabe hrane. Ovde sam bila sve do 6. decembra 1944. kada su me odveli u Markkleeberg kod Leipziga. Ovde smo morali raditi u

zimi, bez kaputa i čarapa, u lakoj pocepanoj haljini deset sati dnevno. Hrana je bila slaba i sastojala se isključivo od supe od repe i nešto hleba. Tu sam bila do 13. aprila 1945. godine. Odavde smo morali ići peške 16 dana, bez kaputa i čebadi. Za vreme puta dobili smo svega tri puta nešto krompira. Za vreme puta bila je više smrtnih slučajeva usled slabosti i iznemoglosti, kao i usled streljanja od strane SS-ovaca, koji su nas inače na celom putu zlostavljali. Kada smo ovako iznemogli stigli u Theresienstadt stiglo nas je svega 600 od 1.530. Tu smo bili sve do oslobođenja, 10. maja 1945.

Kada su me odveli bila sam potpuno zdrava, sada sam bolesna na srcu, ni noge mi više nisu u redu, tako da sam nesposobna za rad. Izdržava me moj brat Petrović Tibor.

Moja šteta za oduzete stvari iznosi 60.000 dinara, a radi umanjene radne sposobnosti mesečno 3.000 dinara. To je za minulo vreme 48.000 dinara.

Drugo bitno nemam da kažem.

SRAJER IMRE

Subotica

30 godina, Jevrejin Mojsijeve veroispovesti, ekonomista, stanuje u Staroj Moravici.

Iskaz zabeležen 5. marta 1945.

Mene je dolazak mađarske vojske u Bačku, 18. aprila 1941. godine zatekao kao bivšeg artiljerijskog poručnika u nemačkom ropstvu. Jula meseca 1941. godine došao sam bekstvom natrag u St. Moravicu. Kada sam došao kući, doznao sam od svoje žene i majke da su nas mađarski vojnici poharali.

Na prinudni rad odveden sam 1. jula 1942. godine i istodobno odvedeni su svi Jevreji koji su živeli na teritoriji Bačke i Baranje, a koji su imali od 21 do 42 godine. Sa nama, Jevrejima Mađari su vršili najteže radove bez ikakve naknade, a uz vrlo slabu hranu. Sa ovog prvog prisilnog rada pušteni smo 1. marta 1943. godine. Već 1. avgusta 1943. godine ponovo su me odveli na prinudni rad i pušten sam 1. novembra 1943. godine. Na prinudan rad ponovo su me odveli 1. aprila 1944. godine i ja sam tada primetio preokret ratne situacije, te sam sve moguće učinio da bih se spasao fašističkog terora. To mi je i uspelo. Utoliko više, jer sam uspeo doći do Budimpešte, gde sam našao prijatelje po nuždi, koji su me krili i

tako sam dočekao dolazak Crvene armije, koja je donela slobodu i za mene.

Još za vreme prinudnog rada doznao sam da su mi iz Stare Moravice odveli ženu, majku, dete i sestru, kao i sve Jevreje iz opštine Stara Moravica, i to 7. maja 1944. godine. Doznao sam da su ih prvo odneli u Suboticu, a nakon osam dana u Baju, a nakon Baje u Nemačku i o njima do danas ništa ne znam, tako da ne znam jesu li živi ili nisu.

Za vreme prisilnog rada nečovečan je prema nama Jevrejima bio kapetan Asbot, čije ime ne znam. Nadalje, veliki zlikovac prema Jevrejima u Hodmezevasarhelju je bio kapetan Ibolja, kao i lekar koji je bio određen za pregled Jevreja u Hodmezevasarhelju.

Za deportiranje Jevreja ove opštine kriv je veliki krvnik Jevreja i Jugoslovena Čorja (Csorja) Zolta, bivši opštinski beležnik u Staroj Moravici. Naime, u opštini našao sam njegov zvanični izveštaj nekadašnjim vlastima, u kome je on rekao da su Jevreji ove opštine nepoverljivi i da ih zato sve treba odstraniti.

STANO ERNE

Sombor

45 godina, Jevrejin, trgovac perjem, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 3. februara 1945.

Aprila meseca 1944. godine upali su u moju kuću jedan gestapovac, jedan policijski žandar, jedan mađarski žandar i rekli su nam da odmah spakujemo u ruksak, pa da s njima idemo. Žandar je rekao da od vrednosti ne smemo ništa da ponese, jer će nas streljati u slučaju da nađu i deset filera, kada nas budu pretresali. Ja i moja familija smo tada predali sav novac i sav nakit koje smo imali, kao i sve vrednosti. To je sve primio policijski narednik. Isti je sve to popisao, ali mi nije dao nikakvu priznanicu, govoreći da mi i onako više ništa ne treba. Šta više, oduzeli su i radne knjige moje ćerke i sina, jer nam i to više ne treba, budući da Jevrejima ništa više ne treba. Zatim su nas oterali u svilaru, gde je već bilo mnogo Jevreja. Tu su vršili pretres jedan mađarski nadzornik sa dvojicom poslužitelja iz gradske kuće. Nadzornik je samo gledao, dok su poslužitelji vršili detaljan pretres i odvajajući predmete za koje su smatrali da ne treba da ih nosimo i bacali su ih u drugu sobu. Kada su taj pretres završili, ova dvojica poslužitelja su najpre mene pozvali u drugu sobu i tu su me svukli do gole kože i detaljno su pregledali moje odelo. Zatim su me otpustili u drugu

sobu i pozvali moju ženu i ćerku, pa i njih pregledali do gole kože i pretresli. Tako su postupili i sa ostalim Jevrejima i Jevrejkama koji su bili unutra. Imena ove dvojice poslužitelja ne znam, ali sam ih pri povratku iz Budimpešte video u Baji, u ulici Sv. Laslo. Ne mogu ih opisati ali ih mogu prepoznati i kada bi me odveli u Baju pronašao i pokazao bih ih. U svilari smo bili samo do ponoći, kada su došli gestapovci i oterali nas na stanicu, strpali 75 u jedan vagon. U svaki vagon bez obzira na veličinu se moralo utrpiti 75 osoba, što je išlo vrlo teško a u pojedinim slučajevima to nije bilo moguće. Kada bi zapelo oko tovarjenja morali smo da bacimo ruksake, ćebad i drugo, a kada bi ponovo zapelo otvorili su na nas vatra i pucali u meso iz mašinskih pušaka, od čega je mnoštvo pobijeno. Pri transportovanju nisu dozvolili sprovođenju nabavku životnih namirnica, tako da su se žene i deca formalno derali „vode“. U logoru u Baji, pre nego što ćemo ići u Beč, proveli smo oko mesec i po dana. Nekoliko dana pred naš polazak su ovaj logor preuzeli gestapovci. Sve dotle je bilo snošljivo, ali kada su nas gestapovci preuzeli počelo je generalno mučenje. Sada smo za hranu dobijali 15 deka hle-

ba i posnu supu. Ni deci nisu davali nikakvu bolji hranu. Zbog ovakvog postupanja je umrlo mnoštvo Jevreja, a mnoštvo je izvršilo samoubistvo. Nije bilo dana, a da iz logora nisu iznosili pet, šest leševa. Kompoziciju sa nas 400 železnicom odveli u Baju, a od Baje do Beča. U Beču su nas 126 izvadili iz vagona i oterali nas na šumske radove, dok su ostale isterali iz voza i poterali ih peške u nepoznatom pravcu. Nama su dodelili 25 kamiona i tim kamionima smo prevozili drva u Bečko Novo Mesto. Za vreme dok smo tamo radili, od nas 126 je ostalo 11, dok su ostale pobili SS trupe. Dok smo bili na radu, bez obzira na to kako smo radili, dobro ili zlo, SS vojnici su nam stalno

govorili da za svakog od nas postoji jedna kugla i da ćemo je u zadnjem minutu dobiti. Obično smo radili trinaest sati dnevno, sa odmorom od jednog sata u podne. To je sve tako trajalo do katoličkog Badnjeg dana. Tog dana smo išli u Budakesi i tada smo čuli da seljaci viču da su Rusi došli. Tada smo pobegli i sakrili se u slami, u selu. Za nama su pucali šoferi kamiona i jednog ubili.

Po prilici 600 vojvođanskih Jevreja, od kojih je poslednjih dana pre oslobođenja umrlo oko 300. Ja sam se oslobodio krajem meseca maja 1945.

Svoju štetu cenim na 3.000.000 dinara.

STEIN EMANUEL

Novi Sad

Rođen 6. 7. 1896, Stari Vrbas, Jevrejin Mojsijeve vere, trgovac, oženjen, otac troje dece, adresa Luja Bartua 37.

Iskaz zabeležen 10. oktobra 1945.

Ja sam bio suvlasnik firme „Stein i Schreiber“ u Novom Sadu, gde se firma bavila trgovinom gvožđa na veliko. Odmah nakon dolaska mađarske okupatorske vojske, kako ja tako i moj ortak, odvedeni smo na prisilan rad u Novom Sadu. Služili smo u tzv. I grupi pod zapovedništvom Navaja. Okolnosti pod kojima smo morali raditi opšte su po-

znate, tako da nemam ništa da dodam iskazima mojih drugova koji su dali već izjave u povodu ovog kriminalnog rada. Za to vreme mi nismo mogli raditi u našoj radnji. Naše poslove u našoj radnji obavljao je Srbin, po imenu Gavrić. Međutim, on je smenjen od tog položaja po naredbi tadašnjeg komandanta mesta generala Bajora, te je na njegovo

mesto postavljen staratelj, jedan Mađar, čijeg se imena ne sećam, no znam da je bio ovdašnji zastupnik osiječke levaonice. Kada sam se oslobodio prisilnog rada saopšteno mi je da kao Jevrejin više ne mogu da radim, od ovdašnjeg predstavnništva Saveza Baroš (Baros Szövetseg). To je bila neka vrsta udruženja trgovaca na nacionalno-političko-fašističkoj bazi. Oduzeta mi je obrtnica, a šta više nisam više mogao preuzeti onu robu što su mi poslali, a koja je bila na ovdašnjoj carinarnici, a svoje robno stovarište bio sam prinuđen prodati u slobodne ruke daleko ispod ondašnje pijačne cene. Baš u to doba je traženo od strane okupatora 50 miliona dinara od novosadskih Jevreja, te kako nisam imao toliko gotovine koliko je od mene traženo, to sam bio prinuđen po nalogu generala Bajora, jedan vagon gvoždarske robe u vrednosti od 160.000 dinara predate mađarskoj vojsci, a ta roba je po mom znanju izdata od strane generala Bajora ovdašnjoj firmi „Jugoagrar“, koja je robu onda rasprodala.

Kada su došli Nemci u Novi Sad, 19. marta 1944. godine, došli su onda po mene Nemci kulturbundisti sa mađarskim njilašima, pa su mene odveli zajedno sa mojim sinom u „Slobodu“, gde sam bio dvanest dana. Ovde su nas strahovito zlostavljali i ubili Stein Leona i strašno istukli krznara Rota. Sećam se i stradanja nekog Vlaha, staklara iz Pašičeve i sajdžije iz Jermenske ulice, čija imena nisam zapamtio. Nakon 12 dana pustili su me na slobodu, ali dobio sam nalog da Novi Sad ne smem napustiti, jer će inače odgovarati cela moja porodica.

Ja sam deportiran sa ženom i sinom, sa grupom novosadskih Jevreja 27. aprila 1944. godine u Aušvic. Međutim, ja sa svojom familijom nisam išao do Aušvica, jer je naš voz bio bombardovan i tako smo ostali do našeg oslobođenja. Na kraju sam dospao u Theresienburg, gde je bilo mnogo Jevreja, među kojima po prilici 600 vojvođanskih, od kojih je zadnjih dana pre oslobođenja umrlo oko 300. Ja sam se oslobodio krajem maja meseca 1945.

Svoju štetu ceni na 3.000.000 dinara.

STEINITZ ALADAR

Bačka Palanka

**Godina rođenja nepoznata, Jevrejin,
nepoznato zanimanje, nepoznata adresa.**

Dokument od 8. oktobra 1945.

Početak aprila 1944. godine su me uhapsile mađarske vlasti i odveli su me u logor, u Bačku Topolu. Odavde su me odveli u Nemačku, u Bergen Belsen, gde

su nas Englezi oslobodili. Moja supruga Piroška, rođena Fodor i moj sin ...dja su u Auschwitzu nestali.

STESEL MIKŠA

Senta

**52 godine, Mojsijeve vere, Jevrejin, bivši trgovac,
adresa Kraljevića Đorđa 13.**

Iskaz zabeležen 23. aprila 1945.

U toku okupacije, od 1941. do 1944. godine, pre nego što je izvršeno deportiranje Jevreja, mađarske okupatorske vlasti odnele su na prisilan rad iz Sente u mađarsku radnu službu oko 600 Jevreja između 20 i 48 godina starosti muškaraca.

Na prisilan rad odneto je iz topolskog logora njih 42 Jevreja, sve stariji ljudi između 50 i 75 godina starosti.

Za prisilno nošenje na rad Jevreja iz Sente, kao i njihovo odnošenje u logore, a odatle na rad u Nemačku svu odgovor-

nost snose članovi tzv. „Tizesbizotsaga“⁴⁷, čiji je predsednik bio Vamos Janoš, profesor u penziji, inače narodni poslanik, koji sada živi u Mađarskoj, verovatno u Budimpešti.

---

⁴⁷ Tizesbizottság je bila organizacija koja je imala ulogu u rešavanju svakodnevnih lokalnih pitanja, uključujući poreska, organizaciju lokalnih dešavanja i okupljanja i starala se o osnovnim potrebama stanovništva. Tokom rata ili u vreme velikih promena, njeni odbori su često igrali važnu ulogu u organizovanju pomoći zajednici i zbrinjavanju lokalnog stanovništva.

STIPIĆ JELISAVETA

Subotica

41 godina, Jevrejka, činovnica, adresa Vilsonova 45.

Iskaz zabeležen 24. februara 1945.

Meseca juna 1944. godine mene su, kao i ostale subotičke Jevreje, odveli u logor, u Bačalmašu. U Subotici je u prikupljanju i odnošenju Jevreja igrao dr Bačkai Arpad.

U Bačalmašu je bio velik logor za prikupljanje Jevreja, te su tada tamo bili Jevreji iz svih delova Mađarske, na više hiljada. Samo subotičkih Jevreja bilo je 3.500-4.000.

Tamo smo živeli u očajnim okolnostima: spavali smo na zemlji, pa i pod slobodnim nebom. Tu su bili bez izuzetka mladi i stari, bolesni i zdravi, ženske i muškarci, svi na okupu. Neki su spavali u svinjcima, neki u štalama, neki pod slobodnim nebom.

Neki su išli i na rad, ali kako su tamo postupali sa njima nije mi poznato.

Pre nego što su grupu subotičkih Jevreja odneli iz Bačalmaša za Nemačku, morali su dati sve što god su imali sa sobom, i to hranu, odeću i stvari. Nakit i vrednosne stvari oduzete su im još u Subotici.

Jednom prilikom, i to baš pre nego što je grupa subotičkih Jevreja odnesena u Nemačku, bila sam prisutna kad je jedan SS-ovac bez ikakvog razloga i povoda počeo tući sve tamo u njegovoj blizini gde su se nalazile Jevrejke, tako da su one plačući bežale na sve strane.

Više ništa ne znam da kažem.

STRASSBERGER TEODOR

Bačka Palanka

**Godina rođenja nepoznata, Jevrejin,
nepoznato zanimanje, nepoznata adresa.**

Dokument od 8. oktobra 1945.

Dana 27. aprila 1944. godine sam odveden u Baju, a odavde u Strasshof, pa u Alt Prerau na težak posao, gladovanje i smrzavanje. Dana 25. novembra 1944.

godine sam odveden u Belsen Bergen. Ovde su odredili da me bace u Elbu, ali su nas spasili Amerikanci.

ŠEFER HUGO

Sombor

Godina rođenja nepoznata, kao i profesija, jevrejske vere, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 16. januara 1945.

Lederera Gezu, 60 godina, trgovca iz Sombora 4. aprila 1944. gestapovci su u saradnji sa somborskom policijom i agentima kontrašpijunaže odveli u logor, u Bačku Topolu. Oko 28. aprila je sa ostalim Jevrejima odnesen u nepoznatom pravcu. Prilikom odođenja rekli su

mu da ponese što više novca, koji su mu u logoru oduzeli. Do danas se nije vratio. Kod odvođenja aktivno su učestvovali Herbert, trgovac i Mesaroš Antal, vlasnik bioskopa.

Radi se o prepisu prijave podnetom mesnom povereništvu 1. marta 1945.

ŠIHA REGINA

Novi Sad

Rođen 1. 4. 1903, Sombor, Jevrejka vere Mojsijeve, zanimanje nepoznato, adresa Gajeva 13

Iskaz zabeležen 27. januara 1945.

Kada su Nemci okupirali Mađarsku (19. marta 1944. godine), nakon kratkog vremena, oko konca meseca aprila, izdata je naredba da se niko od strane Jevreja ne sme kretati iz svog stana, već da se svi moraju u svojim stanovima zadržati. Pošto sam i ja Jevrejka, ali udata za Čeha, morala sam se skrivati, pošto sam se bojala da će se i na mene primeniti pomenuto naređenje. Zato sam

otišla kod svojih sestara, Štelcer Sofije i Kolb Ljubice, kada su iznenada došli predstavnici mađarske vlasti, i to jedan detektiv, jedan redar i jedan civil, koji je bio ovlašćen da skuplja gotov novac i zlatne stvari, kao i jedan gestapovac. Moja sestra imala je dvoje dece, i to jednog sina od tri godine i jednu ćerku od 14 meseci. Pošto sam ja blagovremeno kod sebe sakrila zlatne stvari, to je ona

morala predati samo gotov novac koji se kod nje zatekao. Predala je oko 350 pen- ga. Potom je sa sobom ponela dva jor- gana, jednu dunju, tri jastuka, kao i belo rublje, da bi se tri puta mogla presvlači- ti. Odvedena je bila sa svojom decom u školske prostorije u ovdašnjoj sinagogi. Istog dana odveli su i moju stariju sestru, Štelcer Sofiju u školske prostorije pored ovdašnje sinagoge. Ona je imala jedno žensko dete od tri godine. Sa sobom je ponela jedan jorgan, jednu dunju, dva veća jastuka, jedno jastuče, i jedno čebe, kao i belo rublje za trostruko presvla- čenje. Ja sam im tri dana odnosila hra- nu, dok su se nalazili u sinagogi. Posle tri dana bilo je naređeno kretanje prema Subotici. Želim još samo to da napome- nem da je jedan od redara prilikom od- vođenja mojih sestara, kada sam ih po- ljubila, osorno primetio, „šta se ljubite sa đubradima jevrejskim, pazite se da i vas ne odnesemo“. Ja sam mu tada odgovo- rila da su mi to sestre i da to mogu činiti.

Ja sam tada otišla u Suboticu, gde sam saznala da su svi Jevreji smešteni u jedan mlin. Taj mlin je bila jedna ve- lika zgrada, na četiri sprata. Prostorije u istom bile su sve sa betonskom podlo- gom, osim prostorija na četvrtom spratu koje su imale drveni patos. Ja sam dobi- la od subotičkog gradonačelnika dozvo- lu da mogu ulaziti u mlin, da bih mogla svoje sestre posećivati. Tada sam videla da je u mlinu bilo strašno stanje. Bilo je u istom oko 5.000 Jevreja iz svih krajeva Bačke. Morali su spavati na betonu. Nije im bilo dozvoljeno da mogu što pod so-

bom podmetnuti. Spavali su na onom što su imali na sebi. Hrana je bila vrlo slaba. Imenovani su ovde ostali oko tri nedelje. Za to vreme sam bila u više ma- hova. Mogla sam svagda konstatovati da je svakim danom fizičko stanje mojih se- stara bilo sve bednije, kao i dece njihove. Kako su moje sestre kao i svi znale šta se sa Jevrejima u Beogradu zbilo, to su one već bile svesne da im se priprema velika tragedija. No, ipak su stoički pod- nosile sve.

Posle tri nedelje dobila sam izve- štaj da su svi Jevreji iz Subotice odneti za Baju. Ja sam posle toga otišla u Baju i uspela sam da dobijem dozvolu da odem kod mojih sestara. Tada sam sa- znala da u Baji postoje, ustvari, tri logora za Jevreje. I to jedan gde su bili samo stari ljudi i žene, u drugom samo Jevreji iz Novog Sada, a u trećem iz Sombora i Sente, kao i iz srezova somborskog i senčanskog.

Svojim sestrama sam mogla predati paket sa hranom. No, nisam mogla ući u logor, već sam s njima mogla razgo- varati pred vratima. Sestre su bile jako mršave i fizički izgubljene. Videla sam na dvorištu da se mnogo Jevreja šeta- lo. Rečeno nam je da su po barakama, a bilo je šest baraka po tri u redu, sme- li biti samo do šest ujutru dok su po- sle tog vremena morali biti u dvorištu. Napomijem da su mogli spavati samo u tri barake, dok je u ostalim barakama bila slama za konje. Nisu im dozvolili da donesu slamu u barake za spavanje, već su morali da spavaju na podu. Bila sam

dvaput u Baji, i to jednom nedelju dana, drugi put dva dana. Kada sam se vratila kući posle druge posete Baji, odjednom je naša Jevrejska crkvena opština dobila izveštaj od Crkvene jevrejske opštine u Baji da Novosađane Jevreje nose dalje. Još pre nego što sam krenula u Baju dobila sam vest da, takođe, i Jevreji koji se nalaze u logoru za Somborce kreću na put. Tada sam došla ponovo u Baju. Tada sam saznala da su moje sestre već ranije otišle u Nemačku i da su ih od mađarskih vlasti preuzele SS trupe. Baš tog dana kada sam stigla u Baju već su svi Jevreji iz logora za Sombor bili postrojeni u red za polazak prema željezničkoj stanici. Nisam svojim roditeljima tada mogla da pristupim. Zvali su se Fleš Geza i Rozalija Fleš, rođena Daniel. Tu su bili i moj stariji brat, Žigmund Fleš, mlađi brat Marko Fleš, starija sestra Margita Berger, rođena Fleš, kao i žena Žigmunda Fleša, Jolanka. Kada je povorka krenula, ja sam uspela da zamolim jednog vojnika nemačkog Vehrmacht-a da mi dozvoli da mogu svojim roditeljima, svojoj braći i sestrama predati paket sa hranom. Tako sam uspela da se umešam u gomilu i da sam njom odem do željezničke stanice. Tu su sve Jevreje od mađarskih vlasti preuzele trupe SS-ovaca. Dovde su svi Jevreji mogli nositi ono što su poneli od kuće. Potom su im pomenute trupe oduzele sve, osim onoga što su imali na sebi, kao i najpotrebniju hranu. Od tada niko sa njima nije mogao razgovarati, tako da

sam i ja svoje rođake morala napustiti. No, ipak sam nekako uspela da se postavim spram željezničke stanice, tako da sam videla šta su radili sa svim Jevrejima. U toj grupi bilo je oko 2.000 ljudi, žena, dece, starih i mladih. Bilo je oko 36 teretnih vagona. Napominjem da su one Jevreje koji su bili iznemogli vodili kamionima do željezničke stanice, pa su ih SS-ovci nemilosrdno sa kamiona svačili dole. U svaki vagon su stavili 80 ljudi i u svaki vagon samo po jedan kabao vode. Posle su vagone zatvorili. Ja sam tada čula da će kompozicija krenuti prema Šarvaru. Zato sam ja pre polaska teretne kompozicije krenula jednim putničkim vozom napred i na svakoj većoj stanici sam sišla, da bi ih sačekala. Naime, meni je rečeno da će na svakoj većoj stanici teretni vlak stati. Htela sam svojim da pomognem koliko mi je to bilo moguće. Dobijali su samo slab obrok, koji se sastojao od tečne hrane. Ja sam u nekoliko mahova mojima mogla da doturim hranu preko onih Jevreja kojima je bilo dozvoljeno da za sve donose vodu na stanici.

Sa svojim roditeljima sam mogla razgovarati. Tako sam sa njima ja išla paralelno do Šarvara. Međutim, kako se već blizu nalazila nemačka granica, to sam morala prekinuti dalje putovanje sa njima. Od Šarvara se gubi svaki trag mojoj rodbini, jer su ih posle odneli u Beč, a šta je dalje s njima bilo to se ne zna.

ŠOSBERGER LADISLAV

Novi Sad

**40 godina, Jevrejin Mojsijeve vere, krojač, oženjen,
adresa Luja Bartua 35.**

Iskaz zabeležen 17. januara 1945.

Sa ostalim novosadskim Jevrejima odnet sam i ja 27. aprila 1944. godine. Mađarski policajci su mene i moju porodicu, ženu Jelenu, rođenu Kolb, i tri devojčice, od 12, 9 i 4 godine odveli prvo u ovdašnju sinagogu. Pratio nas je i jedan nemački vojnik. Iz Novog Sada sam sa porodicom odnet u Suboticu. Nosili su nas po grupama. U Subotici smo bili smešteni u jedan napušten mlin, koji međutim nije bio pripremljen za naš smeštaj, te smo ležali na patosu, betonu i zemlji. Hranu nismo dobivali, nego su nam tek posle nekoliko dana je donosili subotički Jevreji. Čuvali su nas mađarski policajci, koji sa nama grubo postupali. Muški su bili odeljeni od ženskih, pa nam tako nisu dali da budemo zajedno sa porodicama, nego smo mogli samo jedan sat dnevno da razgovaramo. Ovde, u subotičkom logoru smo bili dve nedelje, pa su nas odveli u Baju, u logor. Preneti smo u zatvorenim željezničkim teretnim kolima, bez hrane i vode. U Baji smo smešteni u poseban logor, u drugim logorima bili su smešteni Jevreji iz ostalih mesta Bačke. U Baji je bilo tada skupljeno pet hiljada Jevreja. Postupanje prema nama bilo je vrlo rđavo, okrutno i

nemilosrdno. Hranu nam nisu davali, već su nam hranu davali Jevreji iz Baje. No, kako nas je bilo vrlo mnogo te nismo mogli dobiti dovoljno hrane. Mađarski žandarmerijski potpukovnik Alasdi naročito se isticao svojom mržnjom prema Jevrejima, te nam je još više zagorčao teške dane mučenja u ovom logoru. Mene, kao stručnog radnika krojača preuzeli su nemački vojnici još 19. maja, pa sam tako u vojnoj radionici nemačke divizije radio ovde u Baji sve do 12. septembra 1944. No, moju ženu i tri kćeri odneli su iz Baje, uz nemačku vojnu pratnju u nepoznatom pravcu, pošto su im mađarske policijske snage prethodno oduzele sve stvari. Od tada ništa ne znam za svoju porodicu. Jedino sam doznao od jednog mađarskog željezničara, koji je pratio voz, da su moji navodno odneti u pravcu Kasse, iz čega zaključujem da su možda odneti u Poljsku.

Sa mnom u nemačkoj radionici u Baji bilo je još 120 stručnih radnika i radnica Jevreja. Kada je pak ova nemačka divizija otišla iz Baje, ja i još 12 Jevreja, stručnih radnika, odvedeni smo sa njima na rumunski front. Divizija se međutim povlačila, pa smo i mi sa njima dolazi-

li sve bliže Pešti. U blizini Pešte, u selu Budakesi smestili smo se sa svojom radionicom, od 18. do 24. decembra 1944.

godine, kada su nas ruski vojnici iznenada oslobodili.

Više ništa ne znam o zločinima okupatora nad Jevrejima.

ŠULMAN DR MIRKO

Subotica

**52 godine, rimokatoličke vere, Jevrejin, ekonomista,
adresa Paje Kujundžića 8.**

Iskaz zabeležen 3. marta 1945.

U mesecu aprilu 1944. godine odnela me je mađarska policija sa još 125 drugova u Bačku Topolu i tamo smo bili internirani. U tom logoru je bilo 1.400 do 1.500 Jevreja iz raznih krajeva Mađarske, ali pretežno iz Bačke.

Čim smo tamo stigli odmah su nas istukli SS-ovci kundacima i opasačima. Inače, tamo su nam dali hranu slabu, skoro nikakvu, a dali su nam da radimo najteže poslove. Tako smo bili upregnuti umesto konja u kola, a čuo sam da su neke upregli da vuku plugove. Uz to su strašno pretili i tukli ljude.

Mađarski komandant logora bio je glavni policijski savetnik Kašnarki Vojislav iz Pešte. On je, međutim, često relativno pošteno postupao sa nama. Šta više, znam da je on smenio neke policajce koji su nas mučili, i to baš zbog takvog mučenja.

Od mađarskih policajaca najstrašnije su postupali neki Vegh Dezider, policajac broj 9911, Ihas Lajčo i Šašvari L. Josif, probni policajci iz Baranje.

Nemački komandant logora bio je neki August Rozendal, SS-ovski narednih vodnik. On je lično tukao i mučio ljude. On je iz Bielefelda (Ander Kricke 26).

Spiritus rector mučenja bio je SS major Walter Blunk, koji je imao svoje sadiste u Segedinu. Posle njegovih dolazaka su mere uvek bile pooštrene protiv nas. Gadno je tukao i mučio ljude još Messner Ignjat, SS-ovac iz Pešte (Rákóczi út 65/III). Osim njega zločinac je bio i Szombati, SS-ovac iz Murske Sobotе.

Dana 23. septembra 1944. godine su odneli mene sa ostalim Jevrejima u Kištarču, u Mađarskoj, gde je postao također tabor za internirce.

U Kištarči je postupanje bilo još strašnije. Tamo uopšte nismo dobili jesti.

Životali smo od ono malo hrane što nam je poslalo neko jevrejsko društvo iz Pešte (Omza), ali je to bilo samo retko, neredovno i nedovoljno. Ja sam, na primer, tamo izgubio 19 kilograma od svoje težine.

Stalno i po ceo dan smo bili pod ključem.

U sobi u kojoj je bilo mesta za deset ljudi živelo je nas 82. Zato smo stalno bili

puno stenica, ušiju i miševa. Odavde su nas krajem 1944. izdali Nemcima, koji su nas peške oterali na kopanje šančeva, a raditi smo morali svi bez razlike: muški i ženske, stari i mladi, zdravi i bolesni.

Prilikom proboja fronta od strane Krasnaje armije kod Erčija uspeali smo da pobegnemo.

Smrt fašizmu – sloboda narodu.

UNGAR IRENA

Novi Sad

**Rođena 9. 5. 1924, Srpski Miletić, Jevrejka,
adresa Uspenska ulica 3.**

Iskaz zabeležen 13. septembra 1945.

Ja sam imala od roditelja nasleđenu manufakturnu radnju u Srpskom Miletiću, kada su Mađari došli u Jugoslaviju. Imali smo stovarište štofova i druge robe. Do marta meseca 1942. živeli smo u Srpskom Miletiću, a već u julu mesecu 1941. g. morali smo svoju radnju prodati mesnom nemačkom trgovcu Štabel Adamu za otprilike polovinu tadašnje vrednosti radnje, tako da smo dobili 800.000-900.000 manje nego što je vredela radnja.

Novac je morao ići u Siročadsku blagajnu u Somboru, jer sam bila siroče, a taj novac je izgubljen, jer je po

Siročadskom stolu uložen u kupovanje jedne kuće u Pečuhu.

Dok smo tamo živeli počeli su već da nas pljačkaju, najpre sa strane mađarskih oficira, koji su često dolazili u radnju i mene prinudili da im predam robu ispod vrednosti, kao što su engleski štofovi, čak ispod cene koštanja, katkad za pola cene. Zato sam i prodala radnju. U martu 1942. došli su mađarski vojnici u naš stan i silom su oduzeli veliku količinu životnih namirnica, odneli rublje, pravilno kupljenu veću količinu benzina, pribore i medicine iz lekarske ordinacije mog očuha, sve to u vrednosti od desetina hiljada dinara.

Moj otac je krajem 1941. usled stalnih pretnji i progona tamošnjih Nemaca pobegao u Budimpeštu, a ja sam sa svojom majkom proterana u Novi Sad u martu 1942. godine. Nekako smo se sklonili u Novom Sadu, a iz Novog Sada samo deportirani ja, moja baba Weiss Matilda, moj očuh dr Haim Bela. U aprilu 1944. smo deportirani u Aušvic. U Aušvicu je moj očuh umro od strašne bede i mučenja, moja majka i moji rođaci, Ripp Dezsö i Ripp Juliška. Odvedeni su u krematorijum i poginuli.

Moja sestričina dr Ružica Ripp je 1942. godine streljana po ustašama zbog komunističkog rada. Ona je iz Sombora.

Kada sam se vratila iz deportacije saznala sam sledeće: pored našeg stana u Novom Sadu iz Miletićeve 53 stanova je Mađar, vitez Szabo Gyula. Kad je okupacije usledila on je došao iz Mađarske ovamo kao organ kontrašpijunaže. Kasnije je on istupio iz te službe i kada smo mi bili deportirani on je meni sa-

opštio da će on čuvati naše stvari i da ih možemo ostaviti njemu na čuvanje. Prinuđeni da ostavimo sve u kući, predali smo njemu te stvari, čiji spisak ovde prilažem i čiju vrednost procenjujemo na 150.000-200.000 din. Ovaj Mađar se pre mog povratka u Novi Sad prepatrijirao⁴⁸ u Mađarsku i odneo sve te stvari. Sad boravi u Segedinu, njegova kći je nameštenica hemijskog laboratorijuma u Segedinu. Svedoci, Popov Gabor Novi Sad, Dubrovačka ulica 9, Mogin Aca Novi Sad, Slikara Danijela ulica i Keravica Marija, Uspenska 3. Videli su da je kći Szaboa nosila moje haljine, a tatinu varošku bundu su prepravili za nju. Čak i naša drva je odnela u Mađarsku.

Cela ordinacija mog očuha, celi naš nameštaj su sve Mađari oduzeli i odneli, u vrednosti od pet, šest miliona.

---

⁴⁸ Izraz „prepatrijirati“ bi se u savremenom jeziku mogao prilagoditi kao „vratiti se u domovinu“.

VAJNFELD GRETA

Novi Sad

Rođena 26. 6. 1924, Jevrejka, adresa Šumadijska 10.

Iskaz zabeležen 19. septembra 1945.

Godine 1941. godine ja sam sa roditeljima bila još zajedno, kad je moj otac Weinfeld Isa bio uhapšen po mađarskoj

kontrašpijunaži i oko 14 dana bio zadržan u zatvoru. Kad je došao kući bio je iznuren i mnogo se žalio zbog batina-

nja. Pošto je otac zastupao fabriku tekstila u Vrbasu, po imenu E. Bachman, u novembru 1943. bilo mu je saopšteno da kao Jevrejin ne može zadržati službu i do kraja mađarske okupacije i deportacije nije mogao dobiti zaposlenje, jer kao Jevrejin nije mogao biti namešten. Direktor njegove fabrike u Vrbasu bio je Fisterol, koji je inače i sada direktor, inače zet sopstvenika (šogor) isplatio je mom ocu tromesečnu platu, iako je njemu po zakonu o radnjama pripadao šestomesečni otkaz, zbog desetogodišnje službe. Ta razlika iznosi 15.000 dinara.

U aprilu 1944. zajedno sam deportovana sa roditeljima. Roditelji su poginuli u Aušvicu. Verovatno da su spalje-

ni u krematorijumu. U Aušvicu sam bila u komandi koja je preko zime radila u reci Visli, gde su mi se noge smrznule, usled čega sam u januaru bila u bolnici. Jako svirepo su s nama postupali, strašno smo gladovali. SS-ovci su bez povoda jurili pse na nas i oni su nas ujedali. U zimi, u najvećoj hladnoći, morali smo ujutru od pet do sedam na apelu stojati bez čistih cipela, a dobili smo u zimskim mesecima tri četvrtine litre supe bez masti i 20 dekagrama hleba.

U toku naše deportacije mađarski oficiri su odneli sav naš nameštaj i sve naše stvari za četiri sobe i predsoblje, u vrednosti od oko 500.000 dinara.

VEKAŠ DEZIDER

Novi Sad

**Rođen 19. 2. 1897, Vinkovci, Jevrejin, činovnik,
adresa Poštanska 6.**

Iskaz zabeležen 30. avgusta 1945.

Posle ulaska Mađara u Novi Sad 1941. godine me je predsednik novosadske Jevrejske opštine dr Lustig pozvao da idem s njim kod komandanta Bajora, po predmetu ratne kontribucije od 50.000.000 dinara. Kada smo stigli u mađarsku komandu primio nas je pukovnik Varady. Saopštio nam je da spomenutih 50 miliona dinara moramo is-

platiti u roku od 24 sata, inače će biti svi Jevreji deportirani i internirani. Poručnik Sokol, ađutant Bajora je rekao da tu svotu moramo kao dobrovoljni dar dati za svrhe mađarskih honveda⁴⁹. Kada je dr

⁴⁹ Honvedi su bili vojnici Mađarske kraljevske honvedske vojske, koja je delovala kao nacionalna vojska Mađarske u periodu vladavine Mikloša Hortija.

Lustig hteo da prigovara, pukovnik ga je prekinuo i rekao je da je razgovor završen i da dalje nema ništa da se prigovori. Idućeg dana smo doneli od zastrašenih Jevreja sakupljenih 10 miliona dinara i molili smo da nam se dozvoli da ostatak platimo robom, jer Jevreji više novca nemaju. On je ostao pri traženju novca. Morali smo odneti opet nekoliko miliona dinara, i saopštili smo da dalje više ne ide, a onda je general Bajor lično pristao da se donesu uložne knjižice, nakit, roba, založe kuće itd.

Tako smo i sabirali koliko to iznosi novca, a ponuđenu robu od pojedinih Jevreja su Mađari i odneli. Kontrolu robe izvršio je Gaus Viktor, mađarski trgovac.

Kasnije, u 1944. godini ja sam takođe deportovan sa ostalim Jevrejima, pošto sam najpre izdržao zatvor u „Slobodi“ od 14 dana. Na putu za Auschwitz smo bili utrpani po 75 ljudi u jednom vagonu i nismo smeli da se skinemo iz vagona čitavim putem, a hranu nismo dobili. Nas su Mađari u Baji predali Nemcima, radi transportovanja.

U Auschwitz kada smo stigli, nas oko 3.000 ljudi, odvojili su stare, bolesnike

I žene sa decom u jednu grupu, a nas mlađe i jače u drugu grupu. Ali, pri selekciji videli smo da su mnogo mladih i zdravih dodali grupi slabih i starih. To je išlo samo tako da je išao SS oficir i rukom pokazivao levo ili desno. Ovako su poslali u krematorijum oko polovine, oko 1.500 ljudi, koje nikad više nismo videli.

U radnom logoru smo bili pored Breslaua, u Wüstewaltersdorfu, gde smo vrlo teške poslove obavljali od pola pet ujutru do šest sati uveče.

Hrana je bila sasvim slaba. U poslednje vreme smo dobijali samo jednom dnevno tanku supu i malo hleba. Pri radu su nas nadzornici nemilosrdno tukli štapovima i lopatama. Od gladi i slabosti nismo mogli teške pijuke dosta duboko udarati u kamenje i to je dosta bilo za svirepo kažnjavanje. Mnogi su umrli od slabosti srca. U tri meseca umrlo je od gladi i slabosti srca 900 ljudi.

Mnogo Novosađana je tamo umrlo. Sećam se Kassowitz Emila, Reitzer Vilima, Hesser agenta, apotekara Eugena Weinfelda, drvara Hot Dezidera, činovnika Aleksandera Lövenbergera itd. a i Almoslino Maksa.

WESSEL BLANKA

Novi Sad

Rođena 13. 8. 1929, rođena od oca Danijela, od matere Pejić Katalin, vere jevrejske, jugoslovenska državljanka, učenica, bez imetka, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 27. avgusta 1945.

Moj otac je bio trgovački putnik kod firme Weiner i Weiss, kod filijale u Novom Sadu. Nakon dolaska mađarske okupatorske vojske je on svoju službu izgubio, jer je firma predata nekom Mađaru, ne znam kom, pa je mog oca kao Jevrejina otpustio.

Moj otac je jula meseca 1942. godine pozvan na prisilni rad u Ukrajinu, pa nje ga od tog vremena nisam videla, samo sam čula da je umro.

Dana 26. aprila 1944. deportirana sam sa svojom mamom, dve sestre (ispod 13 godina) i bratom od 18 godina, zajedno sa grupom od oko 1.700 Jevreja iz Novog Sada. Bili smo najpre u Subotici, u mlinu 14 dana. Postupak prema nama bio je loš, naročito od strane mađarskih policajaca. Iz Subotice preneli su nas u Baju, gde smo bili deset dana u Vaškuti telepu. Ovde sam bila prisutna kada je jedan mađarski policajac strašno istukao Abrahama iz Novog Sada. Ne znam kako se taj redar zove, ali će moj brat znati. Moj brat se zove Wessel Josip.

Nakon deset dana uvagonirani su nas za Aušvic. Put je trajao tri i po dana. Za to vreme nismo dobili da jedemo. Kada

smo stigli, morali smo sve ostaviti u vagonu. Onda je neki lekar dr Mengele izvršio selektiranje, pa je odelio starije, bolesne i žene sa decom, pa je u tu grupu dospela i moja mati sa mojim sestrama. Ja njih više nisam videla, ali sam ja jedanput radila dva dana u krematorijumu, pa su mi tamo slovački internirci pričali da su sve one koji su bili selektirani na levu stranu odveli u gasnu komoru i gasom su ubijeni, pa su zatim spaljeni.

Kao što sam navela, ja sam dva dana radila ovde u krematorijumu. Dobila sam nalog da sortiram odela u predsoblju krematorijuma. U ovo predsoblje puštani su ljudi u grupama od 50, tamo su se potpuno skinuli – mi, koji smo bili određeni ovde sortirali smo odela – pa su ti ljudi prebačeni u druge, susedne prostorije, pod tzv. tuš, i onda su ubijeni gasom. A oдавde su onda prebačeni u treće prostorije leševi i tu spaljeni u krematorijumu.

Inače, kada smo stigli odmah su od nas oduzeli sve, pa smo morali u kupatona na dezificiranje. Nakon toga dobili smo neke pocepane haljine, pa smo nakon toga bili odeljeni u blok, u kome je

nas toliko bilo da nismo mogli ležati. U lageru smo obavljali prigodne radove. Hrana je bila jako slaba. Samo smo dobijali neku supu, šta više kroz neko vreme kuvanu travu sa bromom.

Napominjem da je bilo više puta selektiranje u lageru, a su uvek odneli i one koji su bili bolesni, ili su kazali da su bolesni, kao i one žene koje su tamo rodile. Te osobe odnešene su u krematorijum.

(Sa preostalog dela zapisa nije moguće sve pročitati, pošto je papir istrošen, pa se predočavaju nedovršene rečenice iz iskaza Blanke Vesel.)

Ja sam u Aušvicu bila svega šest nedelja, pa sam onda prenesena u logor ... pored Aušvica. Ovde je bilo ustajanje svaki dan u pola četiri ujutru i sve do ... sati ujutru stajali smo u dvorištu u stroju, pa smo onda odvedeni na rad, pa smo ... puta radili do 9-10 sati uvečer. Hranu

smo dobili svega dva puta i to u ... supu, a na večer nešto kruha. Na radu je postupak bio vrlo loš. Tukli ... i zlostavljali. Ovde je bilo mnogo smrtnih slučajeva. Bilo je i takvih slučajeva da su Nemci ... ubili nekog na radu.

Novembra meseca 1944. premeštena sam u Bergen Belzen i ovde je postupak bio vrlo... Ovde je bilo mnogo smrtnih slučajeva od bolesti i iznemoglosti i gladi. Neposredno pre ulaska saveznika, Nemci su nemilosrdno ubijali ... Ništa nam onda nisu davali hrane i ko je išao da na đubrištu traži nešto ... toga su odmah ubili. Ovde je bilo mnogo vojvođanskih Jevreja ... dosta ubijenih i umrlih od gladi.

Ja sam oslobođena 9. maja 1945. od Engleza.

Mene izdržava moja baka.

WEINSCHNELL EDMUND

Novi Sad

Rođen 4. 3. 1904, Trst (Italija), Jevrejin, nepoznato zanimanje, adresa Ustavska 35.

Iskaz zabeležen 7. avgusta 1945.

Mene su mađarske vlasti uhapsile aprila 1943. pod izgovorom da nisam mađarski državljanin i sproveli su me u toloncu u Budimpešti. U toloncu sam bio pet nedelja. Iz tolonca su me odveli u logor za interniranje, u Garanj. Tamo je

bila hrana jako loša. Triput dnevno smo dobijali supe, katkad za ručak i variva. Ishrana je bila tako slaba da je bilo mnogo smrtnih slučajeva zbog slabosti. Za to vreme dok sam ja bio tamo, od 600 interniraca je umrlo 30-40 usled slabo-

sti. Prostorije u kojima smo bili smešteni su bile jako prljave i nezdrave, i toliko su bile prepunjene da su mogućnosti za spavanje bile minimalne. Ovde sam bio oko deset meseci.

Iz Garanja su me odveli u Csurgö. Tamo sam bio oko dva meseca. Ovde je bio sa strane mađarskih vlasti postupak jako strog. Često su nas kaznili bez kakvog razloga gimnastikom i sličnim metodama. Iz Csurgöa su me odneli u Aušvic maja meseca 1944. godine. Put je trajao tri dana i tri noći. Za to vreme vagoni su bili zatvoreni, nismo dobili ni jesti ni vode, čak ni radi nužde nam nisu dozvolili da izađemo. Onaj koji je imao zlatan sat ili nakit mogao je dobiti od SS-ovca čašu vode. Naš vagon je bio priključen vozu sa četrdeset vagona deportiraca. U pojedinim vagonima je bilo 75 do 105 osoba, tako da nismo mogli ni sedeti, a kamoli spavati. Stigli smo u Aušvic noću, no nas sve do ujutru nisu pustili napolje. Dočekali su nas SS-ovci koji su pravili dve grupe. Iz starih i bolesnih jednu, a od zdravih drugu grupu. Stare i bolesne su odneli kamionima u specijalne prostorije, gde su ih ubili gasom, a kasnije spalili u krematorijumu. Ja sam taj krematorijum video. Stalno je dimio, osetio se loš miris, a katkad sam video i plamen.

Našu grupu su odveli na kupanje i dezinficiranje. Najpre su od nas oduzeli sve, čak i odela, pa smo dobili štraftaste kažnjeničke haljine. Naši neposredni pretpostavljeni bili su nemački i poljski hetflizi, koji su nas tukli i zlostavljali.

Ovde smo bili tri dana. Za to vreme sam jeo jedanput supu i nismo dobili ništa drugo jesti. Odavde smo peške išli u Birkenau, gde su nas još jedanput pretresli, oduzeli u Aušvicu dobijenu štraftastu uniformu i dali nam ponovo druge. Ovde ponovo kupanje i ponovo dezinfekcija. Tu smo bili četiri dana. Odavde su me odneli u Javorno u Galciji. Ovde smo radili u rudniku, dnevno 11-12 sati. Kada smo pošli na rad u noći i došli sa rada u noći, onda su nam vezali ruke lancem. U deset redova su po dvojicu vezali lancem. Napominjem da sam u Aušvicu bio tetoviran i dobio sam broj A.3720. Postupak prema nama u Javornu bio je strašan. Stalno su nas tukli hetflizi. Ishrana je bila slaba. Ujutru, pre polaska na rad dobili smo samo čaja, zatim uvečer, kada smo stigli, supu, hleba, četiri deke margarina i katkad nešto marmelade. Usled slabe ishrane i napornog rada mesečno je umiralo oko deset odsto od nas, a drugog deset odsto bolesnih su odneli u Aušvic, gde su gasom ubijeni i spaljeni. U rudniku je rad bio naročito težak. Tražili su od nas najveće napore, a često su nas i ovde tukli. Ovde smo bili sve do 20. januara. Kada su nas Rusi oslobodili bili smo toliko iznemogli i slabi da su nas Rusi odmah smestili u bolnice. Napominjem da je slučajno samo jedan deo deportiraca ostao u Javornu, gde su nas Rusi oslobodili. Jednu veću grupu su SS-ovci prilikom dolaska Rusa odveli natrag u Aušvic, a na putu su ubili četvrtinu od oko 4.000 osoba.

Smrt fašizmu – sloboda narodu.

PRILOZI

SVEDOČANSTVA NEJEVREJSKOG STANOVNIŠTVA

BALOG DEZIDER

Parabuć⁴⁹

**35 godina, Mađar, katoličke vere, muzičar,
adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 15. marta 1945. godine.

Odmah po ulasku nemačke vojske u Bačku u proleće 1944. došlo je u Parabuć nešto Nemaca vojnika na odsustvo i ti su naredili meni, Nikolić Toši, Balog Nikoli i Berkeš Jeneu, da moramo iskopati pobijene Jevreje, koji su tih dana pobijeni od strane Nemaca meštana. Mi smo otkopali leševe i tamo smo našli četvoricu muškarca, čiji su leševi bili delimično izrešetani revolverskim mecima, a delimično unakaženi tupim i ostrim oru-

đem, tako da se nisu mogli identifikirati, odnosno da su teško identificirani. Sva četvorica su bili u jednoj jami površno sahranjeni tako da je virila noga pojedincima. Izašla je i komisija i znam da je u ovoj komisiji učestvovao Dr Mecger Jakob koji je i sada ovde. Kasnije smo ih sahranili u jevrejskom groblju.⁵⁰

---

⁵⁰ Parabuć je nekadašnji naziv za Ratkovo, naselje u opštini Odžaci.

BAŠIĆ ILONKA

Mol

**30 godina, privatna činovnica, neudata,
rimokatoličke vere, adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 16. aprila 1945.

Po skupljanju Jevreja od strane mađarskih okupatorskih vlasti, po naređenju upravnog beležnika Satmarija, tadašnji opštinski činovnici, Vida Peter, ml. Rafai Maćika, Kolonic Jene i još jedan koga se ne sećam, obišli su sve jevrejske stanove i pokupili novac i zlato,

koje su doneli ovde. Taj posao vršili su u pratnji ovdašnjih žandara i to predali beležniku Satmariju. Napominjem da su gore navedeni činovnici taj posao radili u pratnji ovdašnjih žandara. Posle tog, a po naređenju viših vlasti, ovdašnji učitelji i učiteljice pravili su inventar jevrejske

imovine i stvari su odnete u sinagogu, dok su veš i odela odneti u građansku školu. Dalje, po naređenju ovdašnjih vlasti dobili smo po kojoj ceni moraju da se prodaju i u kojoj količini kome i tako su jevrejske stvari i prodate ovdašnjim Mađarima. Napominjem da luksuzne stvari nisu prodate i da su smeštene u sinagogu. Napominjem da su to uradili

finansijski činovnici iz St. Bečeja. Koliko se sećam, od jevrejskih stvari dobijeno je 26.000 penga. Te pare je preuzela opštinska uprava, a ne znam šta je ona s tim parama radila. Stvari su prodavane onima koji su imali mnogo dece, pa onima koji su bili vojnici i ratnici, te mesnoj sirotinji.

GAL GIZELA

Sombor

Nepoznata godina rođenja, Bunjevka katoličke vere, nepoznato zanimanje, adresa Pop Dimitrija 6.

Iskaz zabeležen 17. marta 1945.

Moj muž dr Gal Rudolf bio je 19 meseci srčano bolestan i ležao je u postelji. Godine 1943. bio je na lečenju u Pešti, na klinici i kao neizlečivog su ga pustili kući marta 1943. Kada se vratio nije mogao ustajati iz kreveta i stalno je bio pod lekarskom negom. Godine 1944, prilikom nemačke okupacije mađarskih teritorija jednog dana, 6. aprila došli su gestapovci i SS-ovci u naš stan i naredili da se moramo iseliti za jedan sat i sve ostaviti, da ne smemo od nameštaja ništa izneti, jer je stan bio potreban za poručnika

Henkea i njegovo osoblje. Po toj naredbi moj muž i ja smo se iselili za jedan sat i preselili smo se kod jednog našeg poznanika, Đorđa Lagumerskog, u ulici Platona Atanackovića broj 26. juna 22. 1944. došla je policija u pratnji detektiva Kakajja i pošto moj muž nije mogao ići peške odneli su ga u jednom policijskom fijakeru u policijsku zgradu. Još istog dana u logor u Bačalmaš. Znamo samo toliko da je 26. juna 1944. odnešen sa ostalim jevrejskim zatočenicima u nepoznatom pravcu.

DAMJANOV JAKŠA

Subotica

**44 godine, rimokatoličke vere, Hrvat, advokat,
adresa Frankopanska 80.**

Iskaz zabeležen 15. marta 1945.

Dana 7. maja 1941. godine bio sam uhapšen sa grupom Jevreja koji su u privrednom i ekonomskom životu nešto značili, od strane mađarske okupatorske policije. Svi smo odnešeni u Gradsku kući, gde smo popisani i sa bajonetima pred prsima preneti u logor na Palićkom putu.

Po dolasku u logor nas je policijski službenik Tamaši poređao u dva reda, razdaljine tri do četiri metra i pozvao je mađarske vojnike da nas tuku. Što su oni revnosno šakama i nogama i izvršili. U polusvesnom stanju preneti smo u barake, te smo još dva dana bili izvrgnuti tuči, maltretiranju i mučenju. U mojoj grupi bilo je 18 ovdašnjih Jevreja.

Postupak u logoru imao je za svrhu, osim mučenja i tuče, još i poniženje. Što je neko bio inteligentniji to se strašnije postupalo sa dotičnim.

Terali su nas da nosimo zemlju i to trčecim korakom i ako to nije bilo kako su oni mislili, tukli su nas kundacima. Osobito bi tukli onoga koji bi pao.

Lično nisam video, ali znam za slučaj Jevrejina Adlera koji je od tučnjave i teranja umro. Leš sam mu lično video.

Jevreji koji su tamo sa mnom bili govorili su mi, a i među sobom, da im je oduzeta uprava njihovih radnji, odnosno preduzeća i da su tamo postavljeni komesari.

Glavni naši mučitelji bili su mađarski vojnici, ali su oni to izvršavali po naređenju policijskog komandanta logora Tamašija, a pod rukovodstvom jednog narednika vodnika, mislim da mu je ime Kövari iz Segedina, koji znade govoriti srpski i talijanski, koji je posle raspuštanja ovog logora bio postavljen za policijskog kvarta VII i VIII okruga u Subotici, odakle je penzionisan i opet je otišao u Segedin.

U logoru su nas opljačkali. Naime, uzeli su nam sve vrednosti koje smo kod sebe imali, a silili su nas da potpišemo da smo sve to dali u mađarske dobrovoljne svrhe. Posle dolaska Nemaca u Mađarsku, 13. aprila 1944. godine, počelo je skupljanje Jevreja po Subotici za odvođenje u logor u Bačkoj Topoli.

Sa Jevrejima sam opet i ja odnešen u taj logor.

Listu za odvođenje u logor sastavio je žandarmerijski potpukovnik Zalašdi. On je lično bio jedan od najvećih terorista i

pljačkaša. Posebno je u logor terao i one Jevreje koji po zakonu ne bi trebalo da budu deportovani.

U bačkotopolskom logoru smo dočekani šakama za vrat.

Uprava logora bila je nemačka i mađarska, pa su se oni međusobno natjecali ko će nas više maltretirati.

Od Mađara se posebno isticao tučom i svakovrsnim maltretiranjem policajac sa brojem 9911, čije ime ne znam.

Upravitelj logora od strane Mađara Kešmarki Vojislav je nekoliko Jevreja dao deportovati u Nemačku, iako ih nemački komandant nije bio njih odredio za deportaciju.

Posle izvesnog vremena je Kešmarki bio smenjen i na njegovo mesto je došao dr Biro iz Pešte (tamo je imao filatelističku radnju), koji je bio gori od Kešmarkija. On je dao ljude mučiti i tući.

Po dolasku u logor uzeli su nam mađarski policajci, pod nadzorom Nemaca, sve vrednosne stvari.

Internirce je neverovatno pljačkao Varga, mađarski policajac, koji je sve te svoje malverzacije provadao putem kočijaša Đure Vlaškalića iz Sivca.

Pljačkala je i internirana sa nama Šabić Tereza iz Subotice, koja još i sada tu živi.

Od SS-ovaca je najvećma tukao i pljačkao Messner Ignjat iz Pešte (Rákóczi út) i Silađi, bivši igrač fudbalskog kluba „Ilirije“.

I ostali Nemci, kao narednik Rosendahl, Müller i Buchholcz su bili teroristi i tukli svi.

Maltretiranja je bilo najviše na zemljanim radovima, gde su Messner i Silađi bacali izmorene ljude na zemlju, tukli nogama u rebra i činili da se kotrljaju niz nasip.

I po dvorištu su Nemci i Mađari činili ljude da trče i u trčanju tukli ljude nogom u stražnjicu. Na zemlji su ih opet gazili i na razne načine mučili. Upregli su Jevreje u paracu⁵¹, pa je još mađarski vojnik stao u paracu, da bude još teže.

U logoru su Jevreje razvrstali i odnosili ih po grupama. Tu je bilo 1.800 Jevreja uglavnom iz Vojvodine i južnog dela Mađarske. Logor je imao zadatak skupljanja i razvrstavanja Jevreja. Kud su ih tačno nosili meni tačno nije poznato, ali znam da su se neki javili i s puta, tako da su po pismima odneseni u Nemačku.

Smrt fašizmu – sloboda narodu!

51 Paraca su specifična kola koja se koriste za prevoz ljudi ili tereta, obično vučena konjima.

MALEŃIĆ STEVAN

Novi Sad

**51 godina, bivši činovnik, Srbin, pravoslavac,
adresa Kraljevića Đorđa 10.**

Iskaz zabeležen 15. januara 1945.

Datuma se tačno ne sećam. To je bilo aprila 1944. godine. Bio sam u Baji, na proputovanju iz Pečuja u Novi Sad, gde sam bio primoran da čekam jedan dan na vezu za Suboticu. Tom prilikom sam saznao da se novosadski Jevreji nalaze u Baji, izvan grada, četiri kilometra daleko, u nekim barakama. Kako sam poznao dve sustanarske svoje, uzeo sam fijaker i odveo se do tih baraka, gde sam video novosadske Jevreje kako se nalaze unutar žičane ograde, gde su nekad bili jugoslovenski oficiri. Tu me stražar nije pustio u logor da govorim sa Jevrejima, već mi je savetovao da tražim sutradan od policije dozvolu, pa ću moći ući i sa Jevrejima govoriti. Dozvolio je da mogu Jevrejima dati hleba, ali cigarete nikako, pošto je u blizini magacin benzina. Ja sam fijakerom otišao do najbližeg pekara i po skupljoj ceni kupio 14 kilograma hleba, odneo do baraka i tamo je straža unela hleb u logor i predala ga Jevrejima.

Sutradan sam otišao u policiju da tražim dozvolu za ulazak u logor, ali je neki mlađi koncipista⁵² bio toliko grub prema

meni u njegovoj sobi broj pet, da sam protestovao zbog takvog postupka, izašao iz sobe i otišao kod jednog nižeg savetnika. Po njegovom savetu sam za svoje sustanare spremljen paket odneo do Jevrejske bogoštovne opštine, ali su kola koja nose pakete u logor već bila otišla. Uzeo sam fijaker i stigao kola na pola puta, te na njih stavio paket adresovan na Klug Margitu. Posle sam doznao da su ovaj paket i svi drugi predati adresantima. Tu sam video kako teraju Jevreje prema otvorenoj pruzi. Svaki je svoje pakete morao sam da nosi. To je bilo od logora daleko dva, tri kilometra, a isto toliko daleko bilo je i od bajske stanice. Uz otvorenu prugu podelili su ih u grupe do 70, 80 lica. Tu sam celo pre podne stajao sve do pola jedan sata, kada sam otišao na stanicu, gde je stajalo spremno 38 teretnih vagona sa nemačkim naoružanim vojnicima koji su bili pratioci Jevreja. Na teretnim vagonima bili su čak i mali prozori daskama zakovani. Moj voz za Suboticu krenuo je u dva sata i u prolazu iz voza videli smo kako isti Jevreji stoje u postrojeni grupama, čekajući svoj voz da se utovare. Preko žica, na pet, šest koračaji, govorio sam sa Jevrejima od kojih

---

52 Koncipista je pisar ili pravni savetnik ili sekretar ili osoba koja se bavi pisanjem pravnih dokumenata.

sam mnoge poznao i oni su se tužili da spavaju na pesku i da su u barakama smešteni kao haringe. Njih 1.700 u dve barake. Unutra je bio strašan smrad i govorili su da bi radije spavali napolju. Od poznatih sećam se da sam video udovu Klug i njenu kćer Margitu, trgovca krznima iz Kralja Petra II Satlera, žitarskog trgovca Vajs Lea, Katicu Berte iz Gajeve ulice broj 6, kelnera Kovača iz Novog Sada, trgovca sa Temerinskog drumu Gajgera, firmopisca Levenberga, ćerku instalatera iz Petra Zrinjskog ulice Kelemena, onog

trgovca cipelama koji je vodio svoju trgovinu pod firmom Astra. Video sam još predsednika Jevrejske crkvene opštine dr Ferdinanda Lustiga i sve ostale novosadske Jevreje, čijih se imena ne sećam.

Svi Jevreji bili su izmrcvareni, izgledali su kao živi leševi i jedva su se mogli kretati, toliko su bili oslabljeni. Sam fijakrista koji me je vozio mi je rekao da su Jevrejini bili doneti po strašnom nevremenu i velikoj kiši i da su živeli pod nepodnošljivim prilikama.

MATIĆ MILIVOJ

Novi Sad

66 godina, Srbin, inženjer, adresa Natoševićeva 15.

Iskaz zabeležen 3. marta 1945.

Čim su Nemci ušli u Mađarsku, na dan 19. marta 1944. godine, već se onda među ovdašnjim Jevrejima počelo govoriti da je došao trenutak da njihova sudbina jednom zauvek bude zapečaćena. Stvarno, do tog vremena nije mnogo prošlo. Prolazeći gradom pri koncu meseca aprila 1944. godine, mislim da je to bilo 26. aprila 1944. godine, upali su mi u oči plakati koji su bili obešeni, odnosno prilepljeni po svim oglasnim tablama, pa i na drugim vidnim mestima. Dosta se sveta oko njih okupilo. Prvo što mi je palo u oči, to su potpisi dva predstavnika mađarske vlasti, i to upravnika

policije u Novom Sadu Zombori Gyule i gradonačelnika Novog Sada, viteza dr Nagy Miklosa. Kada sam malo pogledao u sadržinu tog oglasa, odmah sam razabrao da se naređuje Jevrejima sa tim danom da ne smeju do daljeg napuštati svoje stanove.

U prvi mah nisam znao šta to treba da znači. Sledećih dana sam se već uverio u značenje tog proglašenja. U mojem susedstvu stanuje, odnosno stanovala je jevrejska porodica Römer. Na dan 1. maja 1944. godine, u sedam časova izjutra došli su po njih četvoro ljudi, i to jedan u uniformi Gestapo-a, jedan policajac i

dva predstavnika gradske uprave. Žena imenovanog Römera je bila bolesna i prema njoj nisu imali nikakvog obzira, već su i nju primorali da sa njima pođe, u društvu muža i dvoje dece, od 10–14 godina. Posle toga sam saznao da su bili

odvedeni u ovdašnju sinagogu. Do danas se uopšte nisu vratili. Napominjem da je već tada sav njihov nameštaj bio raznešen.

Nemam više šta o ovoj stvari da kažem.

MUDRINSKI BOŽIDAR

Srbobran

**58 godina, Srbin, pravoslavne vere, stolar,
adresa Jug Bogdana 77.**

Iskaz zabeležen 5. februara 1945. godine.

Ja sam dobro živio sa ovdašnjim Jevrejima Darvaš Stevanom i Darvaš Jeneom kao i Fekete Emilom zubarom. Po ulasku nemačkih trupa u Mađarsku 19. marta 1944. godine, Jevreji su očekivali neke mere protiv sebe, kao interniranje ili drugo što i zbog toga sam se ja dogovorio s njima da im preuzmem neke stvari na čuvanje, a i da im eventualno pomožem ako budu negde u logoru. Krajem aprila 1944. godine Jevreji iz Srbobrana bili su internirani prvo u Bečej zatim Segedin, a najposle u Baju. Polovinom juna meseca dobio sam pismo od Stevana Darvaša u kome me je molio da mu pomognem. Ja sam odmah pošao u Baju i uz pomoć Branka Debeljačkog trgovca iz Baje uspeo sam da se približim logoru koji se nalazio u bivšoj fabrici nameštaja Polak.

U jednom momentu kada su bili vođeni Jevreji na rad uspeo sam da poturim Darvašu Stevanu pismo sa 2.000 penga. Razgovarati nisam mogao ništa. Tom prilikom sam video da su svi Jereji izmučeni, mršavi, skoro sam kostur i video sam mnoge da su modri u licu i inače da ima tragova na njima od batinanja. Bili su jako bedno obučeni u izderanim odelima, u drvenim papučama a mnogo ih je bilo i bosih. Čuvari koji su ih čuvali bili su jako strogi i nisam uspeo a niti je moglo doturiti im paket ili što drugo. Jedino što sam uspeo pomenuto pismo da bacim među njih kada su polazili na rad. Nakon tri nedelje ja sam ponovo išao u Baju s namerom da im pokušam doturiti paket sa hranom, puterom i suvim kobasicama i nešto novca, ali ih nisam zatekao u Baji niti sam mogao doznati kuda su odneti.

PETROVIĆ MARGITA ROĐ. CIMBAL

Novi Sad

Vere rimokatoličke, po narodnosti Mađarica, domaćica,
adresa Suvoborska 2.

Iskaz zabeležen 22. januara 1945.

Mojega muža sestra bila je udata za Jevreja po imenu Zinger Julija. Ona se zvala Aranka, a bila je Jevrejka prvobitno, dok se je docnije pokrstila. Kada su mađarske vlasti posle okupacije Mađarske od strane Nemaca (19. marta 1944 godine) i to u aprilu mesecu izdale naređenje da Jevreji ne smeju napuštati svoje stanove, ta zabrana je obuhvatala i sestru mojeg muža. Njezin muž, koji je takođe bio Jevrej, već je ranije umro. Pri koncu meseca došli su u stan tri policajca, jedan predstavnik grada i jedan nemački gestapovac. Morala je imenovanima dati brilijantske minđuše. Posle ovoga su je odveli u sinagogu u Novom Sadu. Tu su ostali tri dana.

Za to vreme ja sam joj svaki dan donosila hranu. Nije mi se ništa tužila. Posle ovoga vremena bili su svi Jevreji iz sinagoge tj. školskih prostorija oko sinagoge odvedeni u Suboticu. Tu su bili svi smešteni u jedan mlin. Ovde su ostali oko tri nedelje. Ja sam u tri maha odnosila hranu. Nije mi se tužila šta više rekla mi je da joj je dobro samo da ima uvek cigarete. Kada sam poslednji put došla vide-la sam kada su bili uvagonirani i upućeni za Baju.

Ja sam se vratila natrag u Novi Sad i posle tri dana sam pošla za Baju. Odmah sam u Baji već na ulici saznala da se je Jevreji nalaze u jednom logoru izvan Baje. Ja sam prema uputstvima pošla jednim fijakerom na lice mesta. Tu me nisu pustili, već su mi tražili da im pokazem odobrenje mesne policije. Vratila sam se natrag u varoš i pošto sam od policije dobila odobrenje došla sam ponovo u logor i tom prilikom predala Aranki hranu i to samo pred vratima dok u sam logor nisam smela ulaziti. Tada sam primetila da je u logoru na samom dvorištu bilo mnogo ljudi. Među njima sam prepoznala mnoge jevrejske porodice iz Novog Sada. Nije mi se ništa tužila već je od mene samo tražila da joj dodam cigarete. Bila je vesela što sam došla da je posetim.

Dana 18. maja 1944. godine ja sam bila treći put u Baji. Otišla sam do logora. Tada sam videla da su svi Jevreji koji su tamo bili, bili svrstani u redove za pokret. Usled ovoga nisam joj mogla predati taj paket. Ja sam se vratila natrag u grad, i taj paket sam predala u Jevrejsku crkvenu opštinu Baja, gde su me uveravali da će imenovana Aranka dobiti taj paket. Kada

sam toga dana izašla na stanicu, videla sam jednu kompoziciju teretnih vagona. Tada su ljudi iz blizine pričali da će u te vagone uvagonirati Jevreje koji su bili u logoru u Baji, a koje će mađarske vlasti predati Nemcima. Stvarno sam tada vi-

dela da su Jevreji na jednom sporednom koloseku u velikoj gomili bili postrojani i valjda čekali da budu uvagonirani u pomenute vagone. Ja ih nisam videla kada su ih bili u vagone uvagonirani, jer sam morala otići kući u Novi Sad.

PRODANOVIĆ MIRA

Sombor

**33 godine, krojačica, Srпкиnja, pravoslavne vere,
adresa Preradovićeve ul. 20/a.**

Iskaz zabeležen 28. februara 1945.

Ja sam stanovala početkom 1944. godine u stanu udovice Dr Gal Imreta, Kralja Petra ulica, br. 11. Prilikom ulaska nemačkih okupacionih trupa u Mađarsku i progona Jevreja iz Mađarske udovica dr Gala, kao pokrštena Jevrejka, sakrivala se oko mesec dana a da je niko nije znao kao Jevrejku. Osim jedinoga dr Farkaša Andora, lekara iz okoline Pešte. Dr Farkaš Andor je više puta dolazio pomenutoj udovi Gal i tražio od nje da mene izbaci iz kuće i da ustupi njemu moj stan. Pošto je udova Gal odbila taj zahtev, dr Farkaš je u sporazumu sa mađarskim dektivima 12. maja oterao pomoću policije udovu Gal Imre Ernestinu, sa jednom

ćerkom, poslavši je u koncentracioni logor. Posle odlaska udovice Gal, Farkaš je hteo na silu da uđe u stan proterane Galovice. Ali mu nije uspelo sve do dolaska na položaj župana Piukovića. Po njegovom dolasku na vlast, stan je Farkaš dobio, te sam morala i ja sa mojom radnjom biti izbačena iz stana, od čega sam i ja materijalne štete imala. Primećujem da je dr Farkaš sve ovo radio pomoću svoga starca⁵³ koji je u to vreme bio ređar u mađarskoj policiji, a koji je pobe-gao pre ulaska naše vojske.

---

⁵³ U pitanju je ženin otac, tast.

PROKEC ELEKA

Kula

**Rođena 28. 2. 1887, udovica, domaćica,
rimokatoličke vere, Mađarica, adresa nepoznata.**

Iskaz zabeležen 30. avgusta 1945.

Nakon deportacije Jevreja poslate su u jevrejske kuće komisije radi inventarisanja i oduzimanja stvari. Prilikom deportacije je u svaku jevrejsku kuću poslato jedno žensko lice, pored organa. Znam da je supruga Adorjana, krojača iz Kule jedno od tih lica koje je tom prilikom išla u jevrejske stanove. Imena drugih ne znam.

Sredinom meseca avgusta 1944. godine dobila sam nalog od opštinskog poglavarstva da sudelujem prilikom inventarisanja i pakovanja jevrejskih stvari u jevrejskom hramu. Tamo su sa mnom radile supruga Ködöböc, supruga Topalić, supruga Šmit, Nus Jolan, supruga krojača Adrojana. Za druge osobe ne znam. Ja sam svega dva dana radila na inventarisanju i pakovanju, i to u predsooblju jevrejskog hrama, gde je bila nagomilana posteljina, stolnjaci, dočim druge stvari, kao odela, haljine i lično rublje nisam

videla. Moj rad se sastojao u tome da sam veš pakovala u sanduke, koje su nakon toga zapečatali organi vlasti. Sećam se toga da je zakletnik Fürstner zapečatio sanduke. On je ceo dan bio tamo, nadzirao je naše radove, izdavao naloge itd. Za kasniju sudbinu zapečaćenih ovih sanduka ne znam. Beležnik Ač je isto bio po čitav dan. Nisam videla ali sam čula da je taj Ač mnogo jevrejskih stvari prisvojio ili odneo u Mađarsku. Nemam znanja tome da je ma ko od onih koji su tamo radili ma šta od jevrejskih stvari oduzeo.

Mi smo bile pozvane na rad kao javni službenici, ali kada sam nakon dva dana prestala tamo da radim, niko mi više nije naredio da dalje radim. Po mom znanju jevrejske tepihe, pelcove i dragocenosti doneli su u prostorije Opštinskog poglavarstva. Drugo bitno nemam da kažem.

PUHALAK ROZA

Kula

42 godine, od oca Josifa i Matere Bošković Marije, vere rimokatoličke, po narodnosti Mađarica, domaćica, majka jednog deteta, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 31. avgusta 1945.

Ja sam od strane Cerija, opštinskog podbeležnika određena da sudelujem, prisustvujem inventarisanju i pakovanju jevrejskih stvari u jevrejskoj crkvi. To je bilo na jesen 1944. Ja sam tamo radila sa sledećim osobama: Glasser Ilona, Halasi Hermina i Palasti Ilona. Pre mene je radila supruga Kődöböc. Međutim, sve te osobe nisu više u Kuli. Moj rad se sastojao u tome da sam morala popisati sve te stvari, i to rublje i odela, te smo kasni-

je sve te stvari kasnije stavile u sanduke, koji su bili zatvoreni. Ja sam radila četiri dana. Tamo je često zalazio beležnik Ač, koji je jednom mene zamolio da mu spremim rublje za 12 osoba, no ja sam tu njegovu molbu odbila.

Ja nikad nisam videla da je neko od tih stvari nešto uzeo. Čujem da je beležnik Ač nešto od tih stvari uzeo, no ja to nisam videla.

Drugo bitno nemam da kažem.

RAKIN BRANKO

Martonoš

48 godina, obućar, Srbin, pravoslavne vere, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 6. aprila 1945.

Krajem meseca aprila 1944. godine po nalogu viših vlasti, ovdašnja policija sakupila je sve mesne Jevreje i deportirala za Segedin, u tamo uspostavljeni logor, tzv. geto. Na ovaj način iz opštine je

odneto pet jevrejskih porodica sa ukupno 15 članova.

Od njih se do sada svega jedan član vratio i to Ronai Lajoš, star 33 godine, po zanimanju advokat, koji je ranije odnet u

radnu četvu, odatle pak dodeljen na rad u borski rudnik.

Svi jevrejski stanovi su bili zapečaćeni, sa svim tamo nalazećim stvarima, pošto Jevrejima nije bilo dozvoljeno da sa sobom ponesu ništa sem potrebnih namirnica za vreme od tri dana. Sve ove je-

vrejske „napuštene stvari“ mesna opštinska uprava rasprodala u bescenje, izuzev onih, koje je podelila mađarskoj sirotinji.

Predsedništvo su sačinjavali Söröš Janoš, predsednik opštine, Feher Mačaš, beležnik i Katona Kalman, podbeležnik, kao i Nemet Jožef, vojni referent.

SCHMIDT MAGDOLNA

Kula

49 godina, narodnosti Mađarske, rimokatoličke vere, domaćica, mati jednog deteta, adresa nepoznata.

Iskaz zabeležen 29. avgusta 1945.

Kada su Jevreje deportovali, nisam bila kod kuće. Ja sam doputovala tek 15. maja 1944. godine iz Slovenije. Mislim da sam avgusta meseca iste godine zamoljena od strane Katoličke misije da prisustvujem inventarisanju jevrejskih stvari u hramu u jevrejskoj opštini.

Kada sam tamo otišla, dvorane su bile pune jevrejskog nameštaja, stvari i tamo je radilo više osoba, od kojih poznajem supr. Kolar Franje, supr. Topalic Stevana, supr. Prokec Eleka, supr. Ködöböc i Nus Melaniju. Mislim da je nalog za inventarisanje dao tadašnji beležnik Ač. Ja nisam htela da se prihvatim tog posla, no mi je Ač zapretio da će me se žandarmerijom prisiliti na obavljanje tog posla, ako neću dobrovoljno. Moj rad se sastojao u tome da sam sortirala veš i kapute i prebroja-

vala i stavljala u sanduke, koji su zatim zapečaćeni od strane Fürstner-a, opštinskog zakletnika. Ja sam na tome poslu radila svega tri-četiri dana. Šta se posle dogodilo sa tim sanducima ne znam.

Nije istina da sam ja sebi ma šta od tih jevrejskih stvari zadržala. Nakon oslobođenja neko me je prijavio da sam ja sebi zadržala jevrejske stvari, pa je izvršena premetačina kod mene, pa su vlasti razne stvari odnele od mene, među kojima jednu perzijsku bundu i jedan muški kaput, no sve su te stvari sačinjavale moje svojinu. Nemam znanja o tome da je neko od onih koji su vršili inventarisanje nešto sebi prisvojili.

Drugo bitno nemam šta da kažem.

VIDAKOVIĆ HADNAĐ KOLOMAN

Subotica

**52 godine, nacionalnosti i vere nepoznate, graditelj,
adresa Prestolonaslednika Petra 38.**

U mesecu aprilu ili maju 1944. godine mađarske vlasti su naredile da svi Jevreji imaju da predaju svoje vrednosne stvari ovlašćenim subotičkim bankama, po inventaru. Na taj način su im oduzeli ogromnu imovinu. Ali, ono što su Jevreji ipak sakrili i tom prilikom nisu predali od vrednosnih stvari to su ipak odneli sa sobom u geto, a kada ih je vlast prenela u Bačalmaš onda su opet pretreseni i oduzeli su im ono što su još zadržali. Ovo drugo oduzimanje stvari radili su mađarski finansi.

Postupanje prema Jevrejima u getu bilo je uobičajeno fašistički. Posle odnošenja Jevreja u Bačalmaš, njihove napuštene stanove u getou čuvali su redari i

pomoćni redari, a inventarisanje su vršili finansi. Međutim, ovo je išlo na taj način što su pretežni deo stvari što su još vredeli nešto uzeli sebi. Ja doduše to nisam lično video, ali sam čuo od pouzdanih ljudi da se dešavalo da bi mađarski redar, koji bi trebalo da čuva i sačuva poverene mu jevrejske stvari, uzeo po nekoliko pari odela ispod svoje uniforme, i tako je pokrao napušteni geto. Ali, vukle su se stvari i bez sakrivanja, otvoreno.

Poimence ne znam te ljude koji su to radili, ali mi je poznato iz čuvenja da su glavni huškači protiv Jevreja bili dr Hačkai Arpad i njegov zamenik Kerekeš.

Više ništa ne znam da kažem.

ZAMUROVIĆ DUŠAN

Novi Sad

34 godine, Srbin pravoslavne vere, adresa Slovačka 4.

Iskaz zabeležen 17. januara 1945.

U Novom Sadu su se već 24. aprila počele prenositi vesti da će Jevreji biti odneti u logor. Ja sam odmah potra-

žio uticajne mađarske ličnosti da interвениšem za moju taštu i njezinu rodbinu. Dr. Dani, domobranski advokat me

je međutim umirivao, da su to netačne vesti. No međutim, 26. aprila ipak je počelo odvođenje Jevreja; hapšenje je vršila mađarska policija uz asistenciju po jednog nemačkog vojnika. Moja punica je 27. odvedena prvo u ovdašnju jevrejsku crkvu, a sutradan vozom u poseban logor. Taj logor je zapravo bio napušten mlin. Jevreji su tu smešteni u sam mlin, zatim u magacine i u druge prostorije, koje su sve bile zapuštene, sa razbijenim prozorima; za smeštaj deportiranih nije bilo ništa pripremljeno, te su morali ležati na betonu ili patosu. Hrana je bila vrlo loša, jer se niko nije postarao za njihovu ishranu, te je posle nekoliko dana subotički jevrejski savet preuzeo ishranu novosadskih Jevreja, od kojih je novosadska mađarska policija još oduzela bila sav novac.

U Subotici su novosadski Jevreji bili u ovom logoru do 13. maja, kada su vozom preneti u Baju, a za dva dana utovarivanja, prenosa i istovarivanja nisu dobili vode iako je bila velika žega, a oni koji su slučajno mogli doći do malo vode su bili najbrutalnije kažnjeni od mađarske policije. U Baji su bili smešteni u barake, ali za ishranu se niko nije starao, mada je i iz Sombora i Bačke Topole dovedeno bilo sve jevrejsko stanovništvo, tako da je u Baji bilo četiri logora i oko sedam hiljada Jevreja. Za njihovu ishranu se tada starao mesni jevrejski savet. Kada sam došao u Baju i hteo mojoj punici da predam paket namirnica, mađarski policijski podoficir me je grubim rečima odbio i psovao me, što se ne stidim kao hrišćanin

da dajem hleb Jevrejima. Ipak sam dobio dozvolu, da svega jedan minut mogu razgovarati sa mojom punicom i ona mi je u plaču kazala da im je stanje očajno. Video sam tada po logoru mnoge moje poznanike Jevreje; svi oni kao i ostali u logoru bili su izgladneli, odrpani, zapušteni, puni ušiju, bolesni i slika je ta učinila na mene najbolniji utisak. Gotovo svi čuvari ovog logora, kao i policijske vlasti u Baji bili su nepristupačni, nisu hteli dozvoliti nikakvu intervenciju u korist bilo kojeg jevrejskog lica. Mnogi su ispoljavali otvoreno neprijateljsko raspoloženje prema Jevrejima u tome se naročito istakao kao organizator zločinačkog postupanja sa Jevrejima neki žandarmerijski potpukovnik Zalaždi, a jedini izuzetak je bio gradonačelnik Baje, koji se trudio da po mogućnosti pomogne pojedincima, kao i celom logoru. Ovde u Baji u tom logoru bili su svi Jevreji do 27. maja.

Onda su uvagonirani u teretne vagona i to po 70 i više njih u jedan vagon. Utovarivanje je bilo brutalno i strašno, jer su mađarski policajci od ovih bednika oduzimali sve što se još moglo od njih oduzeti. Tačno sam video ogroman prepun magacin sa stvarima oduzetim od ovih Jevreja. Bilo je čak i zlostavljanja. Kada su bili utovareni mađarska policija ih je predala nemačkim vojnim vlastima. Vrata na vagonima bila su žicom zatvarana a prozori zakucani i tako su odneti. U posebnim vozovima su odneti po pojedinim mestima (Novi Sad, Sombor, Srednja Bačka), a poslednju noć iznenada su pokupljeni i odneti i Jevreji iz

Baje. Prema mom saznanju odneti su novosadski Jevreji preko Kapošvara, Nađ-Kanjiže, Šarvara i Sombathelja za Austriju; bili su navodno u Beču smešteni u fabrici Vimpasing (Vimpassing) (fabrika gume). Doznao sam i to da su neki posebno bili odneti u neka druga mesta. Od moje punice niti od njezinih rođaka pa ni od poznanika nisam oopšte dobio nikakve vesti. Napominjem još, da sam od ponekih mojih mađarskih i nemačkih poznanika kasnije doznao, da se

sa novosadskim Jevrejima stoga postupalo tako nemilosrdno i grozno, jer su oni pred mađarskim i nemačkim okupatorskim vlastima bili opisani kao srbofili, pa su ovdašnji nemački nacistički i fašistički prvaci dr Derner Rihard i dr Nomeshajmer Sebastijan posebno tražili, da se hitne i najrigoroznije izvrši iselj enje i uništenje novosadskih Jevreja.

Više ništa ne znam o deportiranju novosadskih Jevreja.

DOKUMENTI

Iz Priloga istorijatu o pogromu Jevreja u Mađarskoj, I tom: Od 19. marta 1944. do 15. maja 1944. Izdanje: Državno predstavništvo mađarskih Jevreja.

Za pripremanje deportacije mađarskih Jevreja i za sprovođenje iste Adolf Ajhman, SS obersturmbanfirer, načelnik Odeljenja za jevrejska pitanja, i njegova grupa, sa specijalno formiranom podgrupom Uprave bezbednosti Rajha, IV.B. 4. „za konačno rešavanje jevrejskog pitanja“, započeli su rad odmah posle nemačke vojne okupacije *Mađarske* (prim. ured.). Grupa je prvo bila smeštena u hotelu „Astoria“ u *Budimpešti* (prim. ured.) ali krajem maja već je bila zauzela letnjikovce na Švabhed i hotel „Mažestik“. Ajhman je po jevrejskom pitanju istupao sa neograničenomlašću, međutim kada je Horti obustavio deportacije, on se sa grupom krajem avgusta vratio u Berlin. Posle preuzimanja vlasti od strane njilašovaca Ajhman se već 18-og oktobra ponovo pojavio u Budimpešti i svom snagom — sada već bez zapreke — nastavio je svoj zločinački i nečovečan rad.

Na predlog Stojajjeve vlade⁵⁴, imenovane 22. marta na zahtev Nemaca, Ministarski savet je 29. marta prihvatio brojna naređenja prema kojima su Jevrejima bila oduzeta osnovna građanska i ljudska prava i bili su potpuno stavljeni u odnose ropstva. Početkom aprila počelo je prikupljanje Jevreja, međutim Ministarski savet je tek 26. aprila doneo odluku o formiranju geta, a 26. aprila započelo je prikupljanje i otpremanje Jevreja i sa Bačke i Murske teritorije. Veliki župan Novog Sada u svom naređenju od 26. aprila upozorava da prilikom likvidiranja Jevreja i podele njihove imovine treba voditi računa „o mađarskim interesima jer će tu imovinu inače Nemci i Srbi prisvojiti“ (HL Filmhar — Filмотeka, 869.db 83/st). Od sredine maja započelo je transportovanje Jevreja iz gradova u unutrašnjosti u određene sabirne logore. Državu su podelili, prema žandarmerijskim okruzima, na zone i shodno ovome vremenski rasporedili deportaciju jevrejskog stanovništva. Prema izveštaju Vezemajera od 11. jula, koncentracija Jevreja bila je završena 9. jula. Sa mađarske teritorije iz 1944. godine deportovali su u sabirna mesta 437.402 lica (A Wilhelm-Strasse..., dok. br. 697).

---

54 Döme Stojai, rođen kao Dimitrije Stojaković 5. januara 1883. u Vršču, bio je mađarski vojnik i diplomata, koji je tokom Drugog svetskog rata obavljao funkciju predsednika vlade i ministra spoljnih poslova Mađarske od 23. marta 1944. do 24. avgusta 1944. godine.

ROSIJA - FONSIER

Društvo za osiguranje i reosiguranje u Beogradu

Odeljenje Direkcija

Beograd, 27. jun 1941. god.

Pašićeva 26

Gospođica

Lendler Eržebet, činovnik filijale

ROSIJA – FONSIER

Ujvidek

Prema naređenju Generalnog punomoćnika za privredu u Srbiji, koje nam je 23. pr. mes. pismeno saopšteno od strane Komesara nemačkih vlasti pri Savezu osiguravajućih društava u Beogradu, sva osiguravajuća društva pa i naše, dužni su svoje službenike Jevreje odmah otpustiti iz službe, bez ikakvog otkaznog roka.

Postupajući po prednjem naređenju izvolite primiti na znanje da se sa današnjim danom smatrate otpuštenim iz službe kod našeg Društva, usled čega i Vaše pravo na primanje Vaših prinadležnosti kod nas danas prestaje, te svoju dužnost odmah imate predati licu koje odredi sadašnji voditelj filijale u Szabadki.

S poštovanjem
[potpis nečitak]

Naredba

Prevod dokumenta broj: m-pol. 6/100.

Državni sekretar Laslo Baki

Predmet: Određivanje mesta boravka za Jevreje.

Kraljevska mađarska vlada će za kratko vreme očistiti državu od Jevreja. Naređujem da se čišćenje izvrši po navedenim teritorijama, a rezultat ovoga treba da bude da se Jevreji bez obzira na starost i pol otpreme u određene koncentracione logore. U gradovima i većim opštinama Jevreji će kasnije biti smešteni u zgrade, odnosno geta koje bude odredila vlast. Izuzetak predstavljaju stručno obrazovani Jevreji, zaposleni u industriji od značaja za rat u rudnicima i većim preduzećima, kod zemljoposjednika, oni čije bi momentalno smenjivanje sprečilo proces proizvodnje. U pogonima, rudnicima i preduzećima koji nisu od važnosti za rat, odmah treba izvršiti zamenjivanje i na mesto Jevreja treba sa punim ovlašćenjima postaviti najviše odgovarajuće osobe iz redova osoblja preduzeća. Ovi odbori koje će izaslati municipalna vlast⁵⁵. O popunjavanju njihovih mesta vlasti već sada treba da vode računa. Međutim, čim postoji mogućnost za smenjivanje, čemu treba da teži rukovodilac nadležne upravne vlasti, da bi se to moglo što pre izvršiti, po mogućstvu odmah neka odredi jednog stručnog kvalifikovanog staratelja i neka ga postavi na čelo fabrike, preduzeća itd. sa svim pravima i odgovornošću.

Sakupljanje Jevreja spada u nadležnost teritorijalne policije ili jedinica Mađarske kraljevske žandarmerije. U slučaju potrebe, u gradskim četvrtima će žandarmerija pružiti pomoć policiji. Nemačka bezbednosna policija će biti na terenu, kao savetodavni organ i treba pokloniti naročitu pažnju uspostavljanju što volje saradnje s njenim pripadnicima. Županijske i opštinske vlasti će prema broju Jevreja odrediti koncentracione logore na pogodnim mestima i u odgovarajućem broju. Njihova mesta moraju se prijaviti državnom sekretaru za javnu bezbednost.

U svakom gradu ili u većoj opštini, a u kojima broj Jevreja nalaže da im se obezbedi smeštanje u posebne, jevrejske zgrade, policijske vlasti imaju nadležnost da te zgrade odrede. Stanovništvo nejevrejskog porekla koji živi u takvim, jevrejskim zgradama dobiće stanove slične vrednosti i sličnih troškova najma u roku od trideset dana od izvršenja čišćenja. Oni moraju biti premešteni uz pomoć policije, tako da bi se Jevreji, kada za to dođe vreme, mogu odmah smestiti u jevrejske zgrade.

---

55 Odnosi se na gradski, opštinski.

Iz ovakvih zgrada će policija u roku od 30 dana posle obavljanje akcije čišćenja na njenoj teritoriji iseliti stanare nejevrejskog porekla u stanove slične vrednosti i kirije iz kojih su iseljeni Jevreji, kako bi Jevreje koji su pušteni iz sabirnih logora u svoje vreme odmah mogli smestiti u jevrejske kuće.

Istovremeno sa akcijom sakupljanja i transporta Jevreja, lokalne vlasti treba da imenuju odbore, čiji će članovi u saradnji s policijom i žandarmerijom zaključati stanove i trgovine Jevreja i zapečatiti ih. Potom će zapečaćene koverta s ključevima, kao i podacima o vlasniku i adresi stana, predati komandi sabirnog logora.

Predmete sklone kvarenju i žive životinje koje ne služe proizvodnim ciljevima neka preuzmu gradske vlasti i opštinska predstojništva. Ove treba prvenstveno organizovati za ciljeve honveda i organa bezbednosti, a u drugom redu za ciljeve mešnog snabdevanja. Novac i predmete od vrednosti (zlato, srebrni predmeti, akcije itd.), gore spomenuti organi izvršenja neka zaplene i uz kratak spisak na kome će označiti o kakvim se vrednostima radi kao i protupriznanicu, predaju gradskim vlastima i opštinskim predstojništvima. Opštinska predstojništva su dužna da ove vrednosti u roku od tri dana otpreme u onu filijalu Nacionalne banke koja se nalazi u centru teritorije u kojoj se sprovodi akcija čišćenja. Ove centre određuju od slučaja do slučaja organi poretka koji sprovode akciju čišćenja.

Jevreji će biti transportovani kao zarobljenici, vozom ili drugačije, ako to nalože opštinske vlasti. Jevrejima je dopušteno da na sebi imaju samo odeću, kao i dva kompleta donjeg rublja, a hrane u količini dovoljnoj za 14 dana. Ukupna težina prtljaga je 50 kilograma, uključujući težinu posteljine, ćebadi i madraca. Novac, nakit, zlato ili bilo koje druge dragocenosti Jevreji ne smeju da nose.

Sakupljanje Jevreja treba izvršiti prema sledećem redosledu: Žandarmerije okruga VII, IX, X, II, III, IV, V, VI, VII i I. Nadležnim komandama žandarmerijskih okruga i policiji stoji na raspoloženju sve čete koje mogu pružiti fizičku pomoć i njima podređene nastavne jedinice.

Prilikom trebovanja snaga za pružanje fizičke pomoći treba imati u vidu da granice okruga moraju biti zatvorene sve dotle dok se ne završi prikupljanje Jevreja i u susednim okruzima.

Sve oružane snage i jedinica za obuku podređene njima moraju se staviti na raspolaganje okružnim zapovednicima žandarmerije i policije.

Sedišta žandarmerijskih okruga i policijskih vlasti će biti u međusobnim kontaktima, kako bi se sakupljanje Jevreja moglo istovremeno odvijati i zajedničkim snagama. Ako neće biti moguće pronaći pojedine Jevreje u njihovim prebivalištima, protiv njih će biti pokrenut postupak radi kršenja odredbi ove naredbe. Prema domovima takvih Jevreja biće pokrenut isti postupak, kao i prema domovima privedenih Jevreja.

Za Jevreje koji nisu pronađeni u svojim stanovima treba tražiti poternicu na uobičajen način, pozivom na ovo moje naređenje. Sa njihovim stanovima inače treba postupiti na isti način kao sa onima čiji su stanari uhvaćeni (izostavljeno što treba izostaviti).

Skrećem pažnju vlastima i na to da svi Jevreji koji su ovamo emigrirali iz stranih država spadaju pod isti postupak, što se odnosi i na komuniste. Dakle, treba ih bez izuzetka smestiti u sabirne logore. Oni, pak, čije jevrejsko poreklo može biti upitno će takođe biti upućeni u sabirne logore, gde će biti razjašnjeno pitanje njihovog porekla.

Ovo moje naređenje treba uzeti kao strogo poverljivo i rukovodioci vlasti, odnosno komandi su odgovorni za to da niko o njemu ništa ne sazna pre početka akcije čišćenja. Dostavljeno: svim zamenicima župana i gradonačelnika, povereniku Karpatsko-Rutenijske oblasti, zapovednicima svih žandarmerijskih okruga, svim zapovednicima žandarmerijskih jedinica, Glavnoj komandi Mađarske kraljevske žandarmerije, glavnim odelenjima policije u Budimpešti i po provincijama, šefovima Mađarske kraljevske policijske službe bezbednosti, komandi Žandarmerijskog bataljona u Galanti, kao i zapovedniku žandarmerijske škole u Nađvaradu.

Budimpešta, 7. aprila 1944. godine

Državni sekretar za unutrašnje poslove
Baki Laslo, s. r.

U dokumentu nedostaje nastavak ove policijske informacije, koji se odnosi na postupak prema prodavnicama u vlasništvu Jevreja.

M. kir. rendőrség szegedi felügyeleti körzetének szemlélője
Tájékoztató

Informacija u vezi sa naredbom 6163/1944 Mađ. kr. ministra unutrašnjih poslova

U vezi sa sprovođenjem te naredbe održano je 19. aprila savetovanje u Ministarstvu unutrašnjih poslova kojem je predsedavao ministar Baky na kojem su razmotreni detalji procesa čišćenja teritorije od Jevreja.

Na savetovanju je konstatovano, da među one, koje treba iseliti, ne spadaju oni, koji žive u mešovitom braku.

Naredba se za sada ne bavi pokrićem troškova u vezi sa preseljavanjem. Doneta je odluka, da će se oni pokriti iz jevrejske imovine. Takođe, tako će se pokriti i postavljanje sabirnih logora.

Zaključavanje jevrejskih stanova i preuzimanje vrednosti itd. vršiće komisija u koju su uključena jedan ili dva eksperta. Predmete od vrednosti, novac, pišaće mašine, bicikle, fotoaparate odmah treba uneti u spiskove u tri primerka i odneti u određenu filijalu Nacionalne banke. Ako se ne može obezbediti dovoljan broj eksperata, onda komisije preuzimaju nakit komad po komad, unose u spisak, zapakuju i predaju u filijalu Nac. banke. Ako u filijali Nac. banke nemaju eksperte za nakit, onda treba da traže takve od Poštanske štedionice. Da ne bude sumnje u pravilnosti kod preuzimanja, organi vlasti treba da sačuvaju jedan primerak spiska, drugi primerak da bude kod gradskih vlasti i treći kod Nac. banke.

U stanovima nađena kvarljiva hrana se takođe unosi u poseban spisak. Isto na gore opisan način u tri primerka. Ta hrana se predaje odseku za snabdevanje, koje će se pobrinuti o distribuciji. Suma, koja se dobija posle prodaje treba da bude depozit dok Ministarstvo ne donese odluku.

Stanove Jevreja kako je rečeno na savetovanju, treba predati onim oficirima, državnim službenicima, takođe i radnicima, koji nemaju odgovarajuće zdrave stanove. Njima se može predati na upotrebu i oprema stana, uz odgovarajući inventarni spisak. Ali po mogućstvu umetničke predmete, slike, tepihe, koji nisu potrebni u svakodnevnom životu, treba popisati i odneti na odgovarajuće mesto i tu čuvati. To se odnosi i na bunde, srebrni escajg, itd. Princip je, da svaka jevrejska imovina postaje imovina mađ. države i kao takvu je treba čuvati.

Kod raspodele hrane prvenstvo imaju radnici i cenu određuje vlast.

Bicikli se u prvom redu predaju vojsci ili organima javnog reda. Isto se odnosi i na pištolje mašine.

U svakom gradu i mestu treba da se oformi jevrejski savet. Savet je obavezan da svaku informaciju, koju vlast zatraži, tačno dostavi. Za ispunjenje tih zahteva, članovi Saveta odgovaraju svojim životima.

Čišćenje se trenutno odnosi na deo Bačke do Ferenc kanala i na okolinu Tise gore do Martonoša. U ovu teritoriju spadaju Novi Sad, Sombor, Senta, Kanjiža. Po potrebi će se i teritorije iznad kanala uključiti u akciju čišćenja.

Iseljene Jevreje za sada treba smestiti u Suboticu, Baju i Szeged.

Detalji se još razrađuju. U ova tri mesta, treba se pobrinuti o privremenom smeštaju iseljenih Jevreja. To će biti prazni magacini, napuštene fabričke zgrade, ciglane, jevrejske zgrade, sinagoge itd. Pored toga treba u tim gradovima formirati getoe, jevrejske porodice treba da se presele tamo, a hrišćanske porodice, koje žive na toj teritoriji, treba opomenuti, da u sopstvenom interesu napuste tu teritoriju. O njihovom smeštaju u ispražnjene jevrejske stanove treba se pobrinuti.

Čišćenje na celoj teritoriji će početi 26. aprila u 5 sati ujutro i sukcesivno treba da se dovrši za 4-5 dana.

VII odeljenje Ministarstva unutrašnjih poslova zajedno sa bezbednosnim centrima treba svakodnevno da izdaju saopštenja o akciji a posle završetka akcije, sveobuhvatan, detaljan izveštaj.

Vojska treba da se pobrine o dovoljnom broju vagona u datom trenutku.

Treba se pobrinuti o tome, da nijedan Jevrejin ne izbegne te mere.

Treba se pobrinuti, da niko od Jevreja nema sakrivene vrednosti ili novac, pa treba odrediti strogi pretres, ne samo onda, kada se odvođe iz stanova, nego i kad se sa privremenih boravišta transportuju.

U svako mestu i gradu treba se pobrinuti o dovoljnom broju sabirnih logora, gde će Jevreji boraviti dok se ne obezbedi njihovo transportovanje.

Broj MK 6/126.

Saopštenje

Po naređenju M. kr. vlade saopštavamo:

1./ Od 26-og aprila 1944. godine saopštavamo od 5 časova ujutru pa do daljeg naređenja jevrejsko lice svoj stan ne sme napuštati.

2./ Zakupci stana, koji stanju u kući vlasnika Jevreja, dužni su kiriju od 1. maja u Gradsko porezno odeljenje uplatiti.

3./ Od jevrejskih lica novac ili bilo kakav predmet na čuvanje niko ne sme primiti.

4./ Svi oni, koji su od jevrejskih lica novac, dragulje ili bilo kakve vrednosti na čuvanje primili, dužni su isti u roku od 48 časova pod krivičnom odgovornošću u gradonačelničkom zvanju prijaviti.

SVI ONI KOJI SE NE BUDU POKORAVALI GORNJIM ODREDBAMA ILI PROTIV ISTIH SE BUDU OGREŠILI BIĆE NAJOŠTRIJE KAŽNJENI.

Novi Sad, 26. aprila 1944. godine

Dr. vitez Nađ Mikloš, s.r.
gradonačelnik

Zombori Đula, s. r.
policijski glavni savetnik

Dokument objavljen u knjizi „Deportacija bačkih Jevreja 1944. godine“

Naredba

Zabranjujem svim licima jevrejskog porekla i onima koja nisu obavezna da nose znak razlikovanja a koja stanuju na teritoriji grada Sente, da bez obzira na njihov pol i starost, a počev od 26. ovog meseca ujutro od 5 sati, ne napuštaju svoja mesta stanovanja.

MAĐARSKA KRALJEVSKA POLICIJA ĆE UPOTREBITI ORUŽJE PROTIV SVAKOG KO POKUŠA DA POVREDI OVU NAREDBU.

Senta, 26. aprila 1944.

Dr. Gusath Gyorgy
načelnik grada

Dokument Arhiva Vojvodine

A M. kir. rendőrség újvidéki főkapitánya.

Šef policije u N.S.

Broj 563/144-1944 pov.

Predmet: Postupak sa Jevrejima

Strogo poverljivo!

Isključivo svojeručno otvoriti!

Upućeno svim ispostavama M. kr. policije

Prilikom prethodnih sastanaka u vezi naredbe M. kr. ministra unutrašnjih poslova o preseljenju Jevreja odnosno njihovim prevozom u sabirne logore, bilo je istaknuto, da se naredbe moraju izvršiti u okviru zakona i da izvršioци treba da se suzdrže od grubosti i nasilja. M. kr. ministarstvo je ustanovilo, da su se uprkos tome, neki izvršioци prilikom sprovođenja uredbe, grubo poneli prema Jevrejima, a neki od izvršilaca čak su i fizičku silu primenili.

Obaveza je, da organi javnog reda izvršavaju naredbu i da tom prilikom nastupe strogo i hladno, službeno bez ustupaka, ali ni pod kojim okolnostima ne smeju nastupiti grubo, još manje, upotrebiti fizičku silu, jer ona ne priliči policiji, a nedolično ponašanje pojedinaca šteti ugledu države.

U vezi naredbe M. kr. ministarstva unutrašnjih poslova, upozoravam vas, da svim vašim podređenima najstrožije zabranite takva prekoračenja i upozorite ih, da ću primeniti strog postupak prema njima.

Bdp. 13. jun 1944.

Šef policije
Dr László Ferenczy

Aladar Baruh

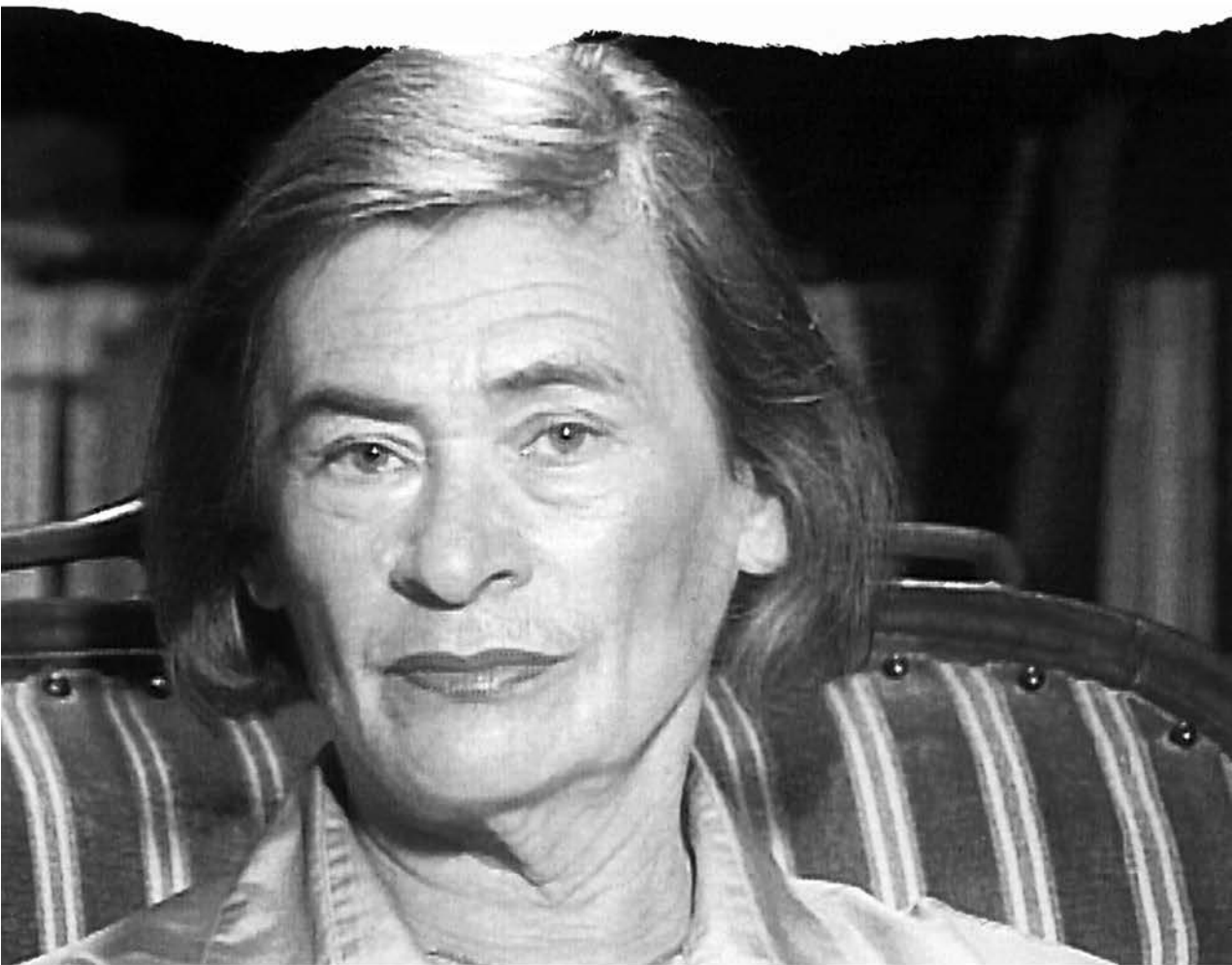

Dr Franja Fišer

Porodica Rudolfa Brajnera, Rudolf je prvi zdesna

Greta Ferušić Vajnfeld (Arhiva H. Pašović)

Porodica Haker, Melita je treća s leve strane, u gornjem redu

Pavle i Mirko Deneberg, sinovi dr Hilde, sa nepoznatom devojčicom

Jevreji u Senti za vreme mađarske okupacije ponižavani na prinudnom radu

Odlazak na prinudni rad

Deportacija bačkih Jevreja u sabirni logor

U mojem susedstvu stanuje, odnosno stanovala je jevrejska porodica Römer. Na dan 1. maja 1944. godine, u sedam časova izjutra došli su po njih četvoro ljudi, i to jedan u uniformi Gestapo-a, jedan policajac i dva predstavnika gradske uprave. Žena imenovanog Römera je bila bolesna i prema njoj nisu imali nikakvog obzira, već su i nju primorali da sa njima pođe, u društvu muža i dvoje dece, od 10-14 godina. Posle toga sam saznao da su bili odvedeni u ovdašnju sinagogu. Do danas se uopšte nisu vratili. Napominjem da je već tada sav njihov nameštaj bio raznešen. Nemam više šta o ovoj stvari da kažem.

Iz iskaza svedoka Matić Milivoja zabeleženog 3. marta 1945.